

ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ В СУДАХ СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.

Аналіз вибраних справ

**ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ
В СУДАХ СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.**

Аналіз вибраних справ

**ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ТА РОЗГЛЯДУ В СУДАХ СПРАВ
З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Аналіз вибраних справ

Київ – 2007

Автор: Інна Шваб

Консультанти: Світлана Владімірова, Олена Кулішова, Тетяна Мельник, Оксана Моспан, Ельвіра Мручковська, Сергій Савчук, Людмила Черняк, Ніна Шаблій

© 2007 Інна Шваб

Всі права застережено. Зміст цієї публікації можна вільно використовувати, розмножувати та розповсюджувати з освітньою та іншою некомерційною метою за умови посилання при цьому на джерело.

Проведення дослідження та публікація результатів стали можливими завдяки фінансовій підтримці, наданій Урядом Австрійської республіки проекту «Протидія торгівлі людьми в Україні» Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю автора. ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні, а також Уряд Австрійської республіки не несуть відповідальність за зміст та погляди висловлені експертами чи організаціями в цьому дослідженні.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні висловлює вдячність Олександрові Баканову за згоду використати його картину «Квітка життя» на обкладинці цієї публікації.

Макет та дизайн: Андрій Ковинєв

Надруковано в Україні: ТОВ «КЛГЗ», м. Київ

ISBN 978-966-8668-38-8

Подяка

Проведення цього дослідження було підтримано Координатором проектів ОБСЄ в Україні в рамках проекту *«Протидія торгівлі людьми в Україні» (2004-2007)*.

Автором дослідження є Інна Шваб, яка провела аналіз матеріалів, а також брала участь у зборі даних. В регіонах збором інформації займалися регіональні консультанти: Світлана Владімірова, Олена Кулішова, Тетяна Мельник, Оксана Моспан, Ельвіра Мручковська, Сергій Савчук, Людмила Черняк, Ніна Шаблій.

Автор та регіональні консультанти щиро дякують всім, хто знайшов час та можливість надати інтерв'ю та обговорити питання, що аналізуються в цьому дослідженні: суддям, представникам відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, працівникам прокуратури, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, юристам та працівникам НУО.

Автор та регіональні консультанти також окремо дякують потерпілим від торгівлі людьми, які погодилися поділитися своїм досвідом.

Автор також висловлює подяку Бегонї Пінейро Костас, Тетяні Руденко та Глібу Ясницькому за їхні поради та коментарі.

Інформація про авторів дослідження

Шваб Інна – національний координатор дослідження, автор звіту про дослідження.

Здобувач наукового ступеня кандидата соціологічних наук, Інститут соціології НАН України, співробітниця Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна» (з 1998 р.), співавтор багатьох досліджень стосовно торгівлі людьми, які проводились в Україні та за кордоном, автор понад 30 статей з теми торгівлі людьми та порушення прав людини, учасниця багатьох семінарів, конференцій та тренінгів з питань торгівлі людьми, в тому числі й міжнародних.

Регіональні консультанти-дослідники

Владімірова Світлана – юрист Донецької обласної «Ліги ділових та професійних жінок». Адвокат. Здійснює супровід потерпілих від торгівлі людьми. 20 років працювала слідчим УМВС.

Кулішова Олена – психолог-консультант програми протидії торгівлі людьми Донецької обласної «Ліги ділових та професійних жінок». Має п'ятирічний досвід психологічної реабілітації потерпілих від торгівлі людьми.

Мельник Тетяна – юрисконсульт Центру підтримки громадських ініціатив «Чайка» м. Рівне (2002-2006 рр.), юрист проекту «Попередження торгівлі людьми» (2002-2004 рр.), юрист програми «Надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми» (2005-2006 рр.), керівник проекту «Підтримка потерпілих від домашнього насильства» (2006 р.), тренер проекту «Обмін досвідом у сфері ініціатив, спрямованих проти торгівлі людьми: політика та практика» (2005-2006 рр.)

Моспан Оксана – координатор програм з питань торгівлі людьми правозахисного центру «Співдружність» (АР Крим). Учасниця тренінгів з питань торгівлі людьми, брала участь у роботі по внесенню змін у національне законодавство щодо прав жінок.

Мручковська Ельвіра – голова Чернівецького обласного громадського молодіжного об'єднання «Сучасник», член-експерт Координаційної ради з протидії торгівлі людьми Чернівецької облдержадміністрації, керівник багатьох проектів з протидії торгівлі людьми в Чернівецькій області.

Савчук Сергій – юрист проекту «Підтримка потерпілих від домашнього насильства», тренер проекту «Обмін досвідом у сфері ініціатив, спрямованих проти торгівлі людьми: політика та практика» (2005-2006 рр.), має досвід оперативно-розшукової діяльності в спеціальному підрозділі міліції по боротьбі з організованою злочинністю у Рівненській області (1992-2005 рр.).

Черняк Людмила – адвокат. З 1997 року голова правління правозахисного центру «Співдружність» (АР Крим). Забезпечує супровід потерпілих від торгівлі людьми протягом попереднього слідства та в суді. Автор інформаційного бюлетня «Застосування Європейської конвенції при застосуванні правосуддя», учасник багатьох міжнародних семінарів та тренінгів з протидії торгівлі людьми.

Шаблій Ніна – голова дисциплінарної палати Асоціації адвокатів Чернівецької області, адвокат з 20-ти річним досвідом ведення кримінальних справ.

Список аббревіатур та скорочень

- ВВІР** – відділ віз та реєстрації
- ЗМІ** – засоби масової інформації
- КК України** – Кримінальний кодекс України
- КПК України** – Кримінально-процесуальний кодекс України
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ України
- МО** – міжнародні організації
- НУО** – неурядові (громадські) організації
- ОБСЄ** – Організація з безпеки та співробітництва у Європі
- СБУ** – Служба безпеки України
- УБОЗ** – Управління по боротьбі із організованою злочинністю
- УМВС** – Управління Міністерства внутрішніх справ

Зміст

Вступ	11
Огляд справ, що були проаналізовані у ході проведення дослідження	21
Розділ 1. Недосконалість українського законодавства щодо протидії торгівлі людьми та проблеми досудового слідства як перепони у проведенні ефективного розслідування справ з торгівлі людьми	31
1.1. Недосконалість українського законодавства щодо протидії торгівлі людьми	33
1.2. Проблеми досудового слідства	37
Розділ 2. Співпраця потерпілих від торгівлі людьми з правоохоронними органами як чинник ефективності розслідування справ з торгівлі людьми ...	53
2.1. Перепони для співпраці потерпілих від торгівлі людьми зі слідством	55
2.2. Джерела інформації про злочин та потерпілих від торгівлі людьми	62
2.3. Взаємодія потерпілих від торгівлі людьми із правоохоронними органами	65
2.4. Роль неурядових організацій у забезпеченні допомоги та захисту потерпілим від торгівлі людьми	73
2.5. Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми	78
2.6. Забезпечення безпеки свідків/потерпілих у справах з торгівлі людьми	82
Розділ 3. Судовий розгляд справ з торгівлі людьми: перепони у проведенні ефективного слідства та особливості ведення справ	91
3.1. Проблеми судового розгляду справи	93
3.2. Особливості судового слідства у справах щодо торгівлі людьми	97

3.3. Відповідність вироків скоєним злочинам	101
3.4. Роль представників потерпілих та адвокатів обвинувачуваних у суді	109
3.5. Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків	114
Висновки	123
Рекомендації	137
Додаток	149
Кримінальний кодекс України: статті 149 та 303 (редакція від 12 січня 2006 року)	151

Дуже важко знайти адвоката для потерпілої, адже фінансові можливості потерпілих проти фінансових можливостей підсудних – ніщо, тому й мають підсудні по декілька фахових адвокатів, а потерпілі не мають аніяких...

*Зі слів соціального працівника
громадської організації*

Випадки відмови або зміни показань потерпілими трапляються, але, насамперед, це ми пов'язуємо з недовірою потерпілих до правоохоронної та судової систем. Потерпілі, з якими нам доводиться працювати, як правило, на період розслідування захищені, але значна частина злочинців по таким справам залишається на волі та має можливість впливати на учасників кримінального процесу. Це не обов'язково погрози. Може мати місце і підкуп, і шантаж.

Зі слів оперативного працівника УБОЗ

...слід більше уваги приділяти інтересам потерпілих. Навіть якщо потерпіла нічого не хоче, вона втягнута в сферу секс-бізнесу, а тому повинно підніматися питання про відшкодування моральних збитків.

Зі слів судді Апеляційного суду

Вступ

На жаль, проблема торгівлі людьми не втрачає своєї актуальності в Україні. Незважаючи на наявність національного законодавства, спрямованого на протидію торгівлі людьми, ініціатив щодо його упорядкування відповідно до міжнародних норм, створення у 2005 р. в системі Міністерства внутрішніх справ окремого Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми, та відповідних відділів у кожній області, кількість злочинів торгівлі людьми, що реєструються правоохоронними органами, зростає з року в рік. Так, статистика МВС щодо порушень кримінальних справ з торгівлі людьми свідчить, що в 1998 р. було порушено всього 2 справи, у 1999 р. – 11, у 2000 р. – 42, у 2001 р. – 90, у 2002 р. – 169, у 2003 р. – 289, у 2004 р. – 269, у 2005 р. – 415, у 2006 р. – 376 справ. Всього з 1998 р. до 2006 р. в Україні було порушено 1663 справи щодо торгівлі людьми.

Проте, не дивлячись на активну роботу правоохоронних органів по боротьбі із торгівлею людьми та велику кількість порушених кримінальних справ, кількість вироків по справам даної категорії вражає своєю малочисельністю. Так, за період з 2001 р. (коли було винесено перший в Україні вирок по справі з торгівлі людьми) до 2006 р. було винесено вироків по 366 справах, зокрема у 2001 р. – 10, 2002 р. – 28, 2003 р. – 53, 2004 р. – 67, 2005 р. – 109, та 99 вироків у 2006 р. Виникає питання, чому статистика щодо порушень кримінальних справ та вироків, що винесені по ним, є такою різною? Що заважає ефективному та оперативному розслідуванню цих справ?

З метою аналізу можливих перепон ефективному розслідуванню справ з торгівлі людьми та проблем, з якими стикаються потерпілі від торгівлі людьми під час розслідування справ цієї категорії. Організація з безпеки та співробітництва в Європі ініціювала дослідження «Питання досудового та судового слідства у справах щодо торгівлі людьми. Аналіз вибраних справ».

При підготовці та проведенні дослідження автори не ставили за мету здійснити повне і всебічне вивчення ситуації щодо досудового розслідування та судового розгляду всіх справ щодо торгівлі людьми в Україні. Результати дослідження, висновки та рекомендації

дації базуються на аналізі 51 кримінальної справи, порушених за статтею 149 Кримінального кодексу України (КК України), які розглядалися судами у різних регіонах України, аналізі первинних та вторинних джерел за тематикою та проведення інтерв'ю (співбесід) із фахівцями і потерпілими від торгівлі людьми. Таким чином, дані дослідження можуть свідчити про окремі особливості розгляду таких справ і вказують на низку чинників, які слід брати до уваги з метою поліпшення протидії торгівлі людьми в Україні та забезпечення захисту прав та інтересів потерпілих від торгівлі людьми.

Основні завдання дослідження:

1. Визначення основних проблем та труднощів, з якими стикаються судді, прокурори, адвокати, слідчі та інші учасники процесу кримінального судочинства у справах з торгівлі людьми.
2. Аналіз основних проблем захисту прав потерпілих від торгівлі людьми під час досудового та судового слідства у справах цієї категорії.
3. Визначення розбіжностей між існуючою практикою розслідувань справ, пов'язаних із торгівлею людьми, та законодавчо закріплених процедур в Україні.
4. Визначення ролі адвокатів у захисті інтересів потерпілих та обвинувачених; оцінка ефективності їхньої роботи.
5. Визначення проблем у співпраці представників всіх установ, залучених до розслідування справ, пов'язаних із торгівлею людьми.
6. Оцінка ефективності заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації фахівців; визначення тем, в яких спеціалісти потребують додаткових знань.
7. Вивчення досвіду представників ЗМІ у висвітленні кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми.
8. Розробка рекомендацій для підвищення ефективності практичного застосування українського законодавства стосовно торгівлі людьми.

Структура звіту

На початку звіту наводиться огляд справ, що були проаналізовані в ході проведення дослідження. Подається інформація про: способи вербування; перевезення потерпілих до країн призначення, які застосовувалися торговцями людьми; сфери, в яких потерпілим пропонувалась робота; перелік країн, де відбувалася їх експлуатація; шляхи звільнення потерпілих із ситуації торгівлі людьми та їх повернення додому. Наводяться дані про організації, які залучалися до надання реінтеграційної допомоги потерпілим. Зроблено аналіз справ стосовно вироків торговцям людьми та відшкодування збитків потерпілим.

Перший розділ «Недосконалість українського законодавства щодо протидії торгівлі людьми та проблеми досудового слідства як перепони у проведенні ефективного розслідування справ з торгівлі людьми» присвячений аналізу проблем, що виникають під час розслідування справ цієї категорії. Тут також описуються проблеми співпраці між установами, залученими до розслідування та надання допомоги потерпілим, а також аналізуються відповіді респондентів щодо ефективності заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації; наводиться перелік основних тем, знання яких потребують опитані люди.

У другому розділі «Співпраця потерпілих від торгівлі людьми із правоохоронними органами як чинник ефективності розслідування справ з торгівлі людьми» йдеться про джерела отримання правоохоронними органами інформації щодо злочину торгівлі людьми та потерпілих, проаналізовані відповіді респондентів щодо ефективності співробітництва потерпілих із міліцією та основні причини відмови перших свідчити проти торговців людьми. Окремий параграф присвячено питанню забезпечення безпеки свідків/потерпілих протягом розслідування справ з торгівлі людьми. Він містить аналіз відповідей респондентів щодо доречності застосування заходів безпеки до потерпілих від торгівлі людьми під час слідства, а також інформацію стосовно окремих заходів у вивчених справах. Приділено увагу збереженню права потерпілих на конфіденційність, зокрема з боку правоохоронців та представників ЗМІ.

Третій розділ «Судовий розгляд справ з торгівлі людьми: перепони у проведенні ефективного слідства та особливості ведення справ» присвячено аналізу проблем, які виникають у ході судового слідства. Зокрема, подається детальна інформація про основні причини довготривалості судового розгляду справи, проаналізовані відповіді респондентів стосовно адекватності вироків скоєному злочину та причини м'яких вироків. Окремий параграф присвячено ролі адвокатів потерпілих при захисті прав та інтересів останніх.

Аналізу перепон, які унеможливають отримання потерпілими компенсації за збитки, які були завдані їм, присвячено окремих параграф «Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків».

Висновки дослідження та рекомендації щодо покращення ефективності розслідування справ з торгівлі людьми та захисту прав потерпілих наведені в окремому розділі.

Визначення термінів

Дослідники спиралися на визначення терміну «торгівля людьми», яке наводиться у ст. 3 Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Цей документ визначає «**торгівлю людьми**» як:

вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей здійснювані з метою експлуатації шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Щодо національного законодавства, то слід зазначити, що 12 січня 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією», зокрема затвердивши зміни до ст. 149 КК України, яка в новій редакції має назву «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», та ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією».

Втім, на період збору інформації чинною була редакція статті 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини».¹ Тому деякі проблеми розслідування та недоліки законодавства, на які вказували респонденти в ході дослідження, стосуються старої редакції ст. 149 КК України, про що є відповідні позначення у тексті.

Географічне покриття

Дослідження проводилося в усіх областях України, які було поділено на п'ять регіонів: Західний, Східний, Північний, Південний та Центральний². У кожному регіоні працювало 2 дослідника, один із яких – представник неурядової організації, а інший – юрист, який має досвід роботи зі справами, пов'язаними з торгівлею людьми³.

¹ Офіційний текст Кримінального кодексу України прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року; набув чинності 1 вересня 2001 року.

² Західний регіон: Волинська область, Закарпатська область, Івано-Франківська область, Львівська область, Рівненська область, Тернопільська область, Хмельницька область, Чернівецька область.
Східний регіон: Донецька область, Луганська область, Полтавська область, Харківська область.
Північний регіон: Житомирська область, Сумська область, Чернігівська область.
Південний регіон: АР Крим, Миколаївська область, Одеська область, Херсонська область,
Центральний регіон: Вінницька область, Дніпропетровська область, Запорізька область, Київська область, Кіровоградська область, Черкаська область.

³ Короткі біографії консультантів, які були залучені до підготовки даного дослідження, наведено на початку цієї публікації.

Методологія

(1) Методи збору, обробки та аналізу інформації:

З метою збору, обробки та аналізу інформації використовувались різні дослідницькі методи. Серед них такі:

- аналіз документів (дослідження близької тематики, які були проведені останніми роками в Україні та за кордоном, статистичні дані МВС, звіти про діяльність неурядових та міжнародних організацій у сфері надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми та проведення заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації спеціалістів, газетні публікації по темі)
- вивчення реальних судових справ (51)
- експертних оцінок (15)
- глибинних інтерв'ю з респондентами (294)

(2) Відбір кримінальних справ

Для потреб дослідження в кожному регіоні дослідниками було відібрано для вивчення по 3 кримінальні справи, порушені за статтею 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини»⁴, серед них 2, що отримали вирок суду та 1 незавершену справу через повернення на додаткове розслідування прокуратурою або судом (ст. 229 та ст. 281 КПК України) або призупинення розслідування (ст. 227 КПК України). Вивчалися справи, які були порушені не раніше 2003 р. Дослідження мало на меті вивчення кримінальних справ щодо різних форм експлуатації потерпілих, проте всі із запропонованих дослідникам справ, стосувалася лише сексуальної експлуатації. Справи, пов'язані із злочинними діями відносно неповнолітніх до розгляду не бралися. Всього була вивчена 51 кримінальна справа.

⁴ Назва статті 149 КК України тут наведена у редакції, що була чинною на час проведення дослідження.

(3) Відбір респондентів

Відбір респондентів базувався на розгляді кримінальних справ, які вивчалися у ході дослідження. Таким чином, глибинні інтерв'ю проводились з учасниками конкретних справ. Всього було проведено 294 інтерв'ю із представниками наступних організацій та окремими особами:

1. Міністерство внутрішніх справ – відділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (42)
2. Потерпілі особи, які свідчили проти торгівців людьми (37)
3. Суди районні та/або апеляційні – судді (34)
4. Неурядові організації – соціальні працівники (31)
5. Прокуратура – слідчі прокуратури (29)
6. Міністерство внутрішніх справ – слідчі слідчого управління (25)
7. Адвокати обвинувачених у торгівлі людьми (19)
8. Адвокати потерпілих осіб (17)
9. Міністерство внутрішніх справ – Управління по боротьбі з організованою злочинністю (14)
10. Служба безпеки України – співробітники, залучені до розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми (8)
11. Служби для сім'ї, дітей та молоді – соціальні працівники (5)
12. Державна прикордонна служба (2)

Для кожної із зазначених категорій респондентів було розроблено окремий блок питань в опитувальнику, за яким проводилися інтерв'ю. Крім того, в опитувальники для представників органів МВС, а саме оперуповноважених відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Управління по боротьбі із організованою злочинністю, а також слідчих зі слідчих управлінь МВС та СБУ було включено додаткове питання щодо оцінки їх співробітництва/взаємодії із наступними установами: прокуратура, суди, СБУ, Державна прикордонна служба, неурядові організації, адвокати потерпілих, адвокати обвинувачених.

Окрему групу респондентів складали представники засобів масової інформації. Для них було розроблено окремий блок питань в опитувальнику для проведення глибинних інтерв'ю з журналістами, які мають досвід висвітлення кримінальних справ, пов'язаних

із торгівлею людьми в ЗМІ. Кількість проведених із представниками ЗМІ інтерв'ю – 31.

Інтерв'юерами виступали дослідники-консультанти. Попередньо респонденти ставилися до відома, що дані про учасників дослідження є конфіденційними та зазначатися у звіті про дослідження не будуть. З цією причини, в тексті зазначається лише регіон, який представляє респондент.

(4) Інструментарій дослідження

Для проведення дослідження було розроблено наступні інструменти:

- інструкцію для інтерв'юера щодо проведення інтерв'ю;
- опитувальник для проведення інтерв'ю з респондентами (окремий блок для кожної категорії респондентів);
- форму обробки інтерв'ю;
- форму звіту по регіону;

Етапи дослідження

Робота над дослідженням включала чотири етапи: підготовчий етап, етап збору первинної інформації, етап підготовки отриманих даних для обробки, заключний етап.

А) Підготовчий етап тривав з 10 вересня до 1 жовтня 2005 р. Протягом цього періоду було:

- вивчено близькі за тематикою дослідження, які проводились в Україні та за кордоном;
- проаналізовано статистичні дані МВС України щодо кількості справ, які були порушені за ст. 149 КК України та передані до суду ;
- розроблено опитувальник для проведення глибоких інтерв'ю з учасниками кримінальних справ, які планувалося вивчити;
- проведено відбір дослідників-консультантів для збору даних, обробки інформації та написання регіональних звітів;
- проведено робочу зустріч із дослідниками-консультантами щодо проведення дослідження;

- здійснено інструктаж для дослідників-консультантів з проведення інтерв'ю з респондентами;
- розроблено форму для написання дослідниками-консультантами регіональних звітів.

Б) Етап збору первинної інформації тривав з 1 жовтня до 30 листопада 2005 р. Протягом цього періоду було:

- відібрано для вивчення справи, порушені за статтею 149 Кримінального кодексу України;
- організовано та проведено інтерв'ю з учасниками обраних справ;
- проведено інтерв'ю з представниками різних ЗМІ.

В) Етап обробки (підготовки) отриманих даних для аналізу тривав з 1 до 19 грудня 2005 року. Протягом цього періоду було:

- підготовлено в електронному вигляді тексти інтерв'ю з респондентами;
- підготовлено технічні та аналітичні регіональні звіти у відповідності із заздалегідь розробленою формою.

Г) Етап аналітичної обробки даних тривав з 10 січня до 15 липня 2006 року, протягом якого було:

- проведено аналіз оброблених даних;
- підготовлено загальний звіт за результатами дослідження на основі регіональних технічних та аналітичних звітів;
- зроблено висновки дослідження;
- розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності українського законодавства, стосовно торгівлі людьми шляхом практичного їх впровадження.

На етапі збору первинної інформації консультанти стикнулися із такими труднощами:

1. В організації та проведенні інтерв'ю

- Відмова учасників справ від інтерв'ю через:
 - необхідність отримання офіційного дозволу начальника на проведення інтерв'ю;
 - необхідність збереження таємниці слідства (у випадках, коли справа була відправлена на додаткове розслідування);

- відрядження, заплановане на період проведення в регіоні збору інформації ;
 - відсутність письмового (або усного) дозволу підзахисного (для адвокатів) щодо надання інформації про справу та особу;
 - зайнятість, відсутності достатньої кількості часу для інтерв'ю;
 - втому під переказування історії багато разів (потерпілими);
 - недовіру словам інтерв'юерів щодо анонімності та конфіденційності отриманих в ході інтерв'ю даних;
 - відсутність матеріального заохочення;
 - необґрунтовані відмови.
- Неможливість організувати інтерв'ю через відсутність учасників справи з причини відрядження, відпуски, зміни місця роботи, проживання або виїзду на роботу за кордон.
 - Перенесення або відкладання інтерв'ю на майбутнє з подальшим «зникненням опитуваного».
 - Формальні відповіді респондентів, особливо суддів, прокурорів та працівників УМВС.
 - Напруга та стриманість у бесіді суддів, прокурорів та працівників УМВС.
 - Недостатня вмотивованість респондентів щодо участі у дослідженні (як результат – складність в отриманні згоди на інтерв'ю за відсутності особистих контактів).
 - Відсутність в деяких областях журналістів або контактів із представниками ЗМІ, які висвітлюють проблеми торгівлі людьми.

2. У відборі кримінальних справ по торгівлі людьми

- відсутність справ, по яким можна було б охопити максимальну кількість її учасників;
- відсутність у деяких областях справ за ст. 149 КК України, які отримали вирок суду;
- відсутність у деяких областях справ, відправлених на додаткове розслідування.

Для вирішення зазначених проблем було здійснено наступне:

- заручення підтримкою Комітету Верховної Ради України по боротьбі із організованою злочинністю на проведення дослідження, підтвердженням якої був лист з проханням сприяти збору дослідниками даних, за підписом Голови Комітету В. В. Стретовича;
- попереднє узгодження дозволу на інтерв'ю із начальником відібраного респондента;
- застосовування особистих контактів у регіонах для організації інтерв'ю із відібраним респондентом.

Огляд справ, що були проаналізовані у ході проведення дослідження

У ході дослідження було проаналізовано 51 справу, які було порушено за статтею 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини»⁵. Кількість торгівців людьми, притягнутих до відповідальності за вивченими справами, становить 89 осіб. Кількість потерпілих у вивчених справах – 206 осіб жіночої статі. В зв'язку з тим, що дослідникам не вдалося зібрати інформацію про всіх потерпілих, аналіз складових злочину торгівлі людьми базується на даних про 1 потерпілу по кожній справі.

Аналіз справ дає можливість виділити такі особливості скоєння злочину.

Вербування

У більшості справ вербування потерпілих відбувалось шляхом безпосереднього контакту вербувальника із потерпілими. Зокрема, через друзів, близьких та випадкових знайомих вербування потерпілих здійснювалось у 46 справах: у 25 справах у ролі вербувальників виступали близькі знайомі та друзі; відповідно у 21 справі вербувальниками були сторонні особи, робота яких полягала в підшукуванні людей у скрутному матеріальному становищі ніби-то

⁵ Назва статті 149 КК України тут наведена у редакції, що була чинною на час проведення дослідження.

для працевлаштування за кордоном. Злочинці шукали жертв у каф'ярнях, на базарах, де майбутні жертви працювали реалізаторами, або просто на вулиці.

Робота обвинуваченої Н. полягала в тому, що вона повинна була ходити по барах, магазинах і знайомитися із потенційними потерпілими. Вербування, як правило, відбувалось не з першого, а з третього-четвертого контакту, коли потерпіла вважала нову знайому приятелькою.

*Із інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
Центральний регіон*

У 4 випадках вербування здійснювалось через оголошення, зокрема у ЗМІ (3) та на вуличних дошках оголошень (1).

В одному випадку потерпіла виїжджала до країни призначення самостійно з метою заміжжя, познайомившись із нареченим через Інтернет. У країні призначення була викрадена торгівцями людьми.

Пропоновані види робіт

Серед видів роботи, яку вербувальники обіцяли потерпілим були наступні:

- сфера обслуговування, серед яких робота офіціантки, бармена, прибиральниці, обслуги в готелі – в 24 справах
- секс-бізнес – у 6 справах
- сфера торгівлі, серед яких продавці у магазинах шкіряних та ювелірних виробів, реалізатори на ринках – у 4 справах
- сфера розваг, серед яких танцівниці, працівники шоу-бізнесу, консумантки – в 3 справах
- сфера сільського господарства – в 3 справах
- сфера легкої промисловості, серед яких швейна фабрика та фабрика панчішних виробів – у 2 справах

Сфера працевлаштування не обговорювалась із потерпілими у 8 справах

Подруга старшої сестри запропонувала поїхати до Москви, заробити «багато грошей». Про те, скільки я буду заробляти та ким доведеться працювати – не запитувала.

Зі слів потерпілої

Країни призначення

Серед країн, куди вивозили потерпілих з метою експлуатації, були наступні:

Росія, зокрема міста Москва (12) та Ростов-на-Дону (1) – у 15 справах

Туреччина – у 14 справах

Польща – у 7 справах

Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) – у 4 справах

Ізраїль – у 2 справах

Болгарія – в 1 справі

Великобританія – в 1 справі

Італія – в 1 справі

Литва – в 1 справі

Македонія – в 1 справі

Мальта – в 1 справі

Молдова – в 1 справі

Чехія – в 1 справі

Угорщина – в 1 справі

У всіх справах країна призначення відповідала обіцяній.

Спостерігається залежність регіону мешкання потерпілих та країн, до яких вони вивозилися. Зокрема, із 7 справ, коли потерпілі експлуатувалися у Польщі, – 6 порушено в областях Західного регіону України. У 3-х справах, які стосувалися вивозу потерпілих до Чехії, Угорщини та Македонії, тобто країн, які межують із заходом України,

або дістатися куди просто та швидко з цього регіону, потерпілі були мешканками західних областей.

Для Південних областей характерним є вивіз потерпілих до Туреччини. Так, із 14 випадків вивозу жінок до цієї країни – 6 справ порушено у Криму (3) та Херсонській області (3), в той час як у Західному регіоні – 3 справи, Центральному – 3, Східному – 2.

Щодо вивозу потерпілих до Росії, то найбільше потерпілих, які були вивезені до цієї країни, були мешканками півдня та сходу України. Зокрема, із 15 проаналізованих справ 7 порушено в областях Південного регіону, 6 – у Східному, по 1 справі – в Центральному та Західному регіонах.

Оформлення документів для виїзду за кордон

Оформлення закордонних паспортів та віз у 32 справі здійснювалось за рахунок вербувальника. У 4-х випадках потерпілим оформляли фальшиві паспорти, із яких у 2-х справах документи підробляли для вивезення неповнолітніх осіб.⁶

Квитки оплачувались вербувальниками у 49 справах.

Документи та квитки, зазвичай, готувалися у термін від 3 до 20 днів.

Способи перевезення до країни призначення

Щоб потрапити до країни призначення торгівці використовували:

потяг – у 18 справах;

літак – у 16 справах;

автомобіль або автобус (для міжнародного перевезення) – у 16 справах;

морський пором – в 1 справі.

Літаком потерпілі переправлялись в усіх випадках до Туреччини (в усіх 14 випадках), ОАЕ (4), Ізраїлю (2). В 1 справі до Ізраїлю потерпілі потрапляли спочатку до Росії, потім до Єгипту, звідки їх нелегально через пустелю переправляли до кінцевого пункту – Тель-Авіву.

⁶ У кожній справі було декілька потерпілих, в т. ч. і неповнолітні. Питання торгівлі неповнолітніми окремо не аналізувалися.

В 1 випадку прямим рейсом Київ (Бориспіль) – Тель-Авів. До ОАЕ в 3-х випадках летіли прямим рейсом Київ – Дубаї; в одному – дівчат спочатку переправляли до Росії (м. Орел), мовляв, щоб не передумали їхати, а звідти до м. Дубаї.

У 5 справах перевезення відбувалось через транзитні країни, серед яких: Росія (3), Єгипет (1), Польща (1), Німеччина (1), Франція (1), Бельгія (1), Голландія (1).

Обвинувачена Ш. посадила нас на поїзд Житомир-Москва. В Москві декілька днів ми чекали на оформлення документів, після чого вилетіли до Єгипту. Із Єгипту нас переправили через пустелю до Ізраїлю.

Із інтерв'ю з потерпілою

Потяг застосовувався у 15 випадках для проїзду до Росії, із яких у 2-х справах Росія виступала транзитною країною; в 1 випадку для того, щоб потрапити до Литви.

У 5-ти справах із 51 торговці людьми використовували декілька видів транспорту:

- поїзд та літак:
 - з Херсону до Одеси потягом, з Одеси до Стамбулу літаком або з Чернігова до Одеси потягом, з Одеси до Стамбулу – літаком.
 - поїзд, літак та автомобіль (Житомир – Москва – потягом, Москва-Шарм-ель-Шейх – літаком, з Єгипту до Ізраїлю автомобілем),
 - автомобіль – пором (з України до Франції автомобілем через Польщу, Німеччину, Голландію та Бельгію; з Франції до Великобританії – поромом),
 - автомобіль-літак (з Нікополя та Кривого Рогу до м. Орел (Росія) – автомобілем, а з Орла до Дубаї – літаком).

Обвинувачені М. та Б. вербували дівчат у Харкові та області й допомагали їм виїхати до Польщі. Там жінок зустрічали латиші, оформляли їм фальшиві паспорти та нелегально перевозили через кордон між Німеччиною та Францією. Дівчат перевозили в нічний час в ємності для перевезення води. Через Бельгію та Голандію поромом дівчат доставляли до Великобританії.

Із матеріалів слідства Західного регіону

Приватний автотранспорт вербувальника або перевізника для транспортування Україною використовувався у 44 випадках; для міжнародних перевезень – у 16 справах.

Сфера експлуатації

Усі справи були пов'язані із експлуатацією жінок у секс-бізнесі. В одному випадку потерпіла спочатку виконувала обіцяну їй роботу покоївки, але через деякий час, коли кількість клієнтів під час Рамадану зменшилася, її змусили надавати сексуальні послуги.

Вихід із ситуації торгівлі людьми

Визволення потерпілих із ситуації торгівлі людьми у більшості випадках (24) відбулося завдяки правоохоронним органам. У 3 випадках пошук та повернення потерпілих були ініційовані правоохоронцями України. В 1 випадку правоохоронці попередили злочин, затримавши на кордоні України та Росії автобус із жінками.

Самостійно потерпілим вдалося втекти від торгівців у 15 випадках.

У 5 справах потерпілим допомогли визволитися їх клієнти. Зокрема, в 1 випадку клієнт виплатив торгівцю борг потерпілої, в 1 справі – привіз із нічного клубу до себе додому. У 2-х справах клієнти повідомили поліції про місце, де жінок примусово утримують, в 1 справі чоловік за допомогою поліції розшукав свою наречену українку, яку вкрали та примусили займатися проституцією в Туреччині.

У 3-х справах потерпілих добровільно відпустили їхні господарі. У 2 випадках через незадовільний стан здоров'я та відповідно «нетоварний» вигляд потерпілих; в іншому – у зв'язку з погашенням боргу.

У результаті сексуальної експлуатації впродовж декількох місяців на дорогах Польщі потерпіла Ю. завагітніла від невідомого клієнта. «Господар» не хотів витратити гроші на аборт, а тому відпустив її додому із умовою, що замість себе вона надішле іншу дівчину для роботи.

Із матеріалів слідства

Шляхи повернення потерпілих до України

Аналіз вивчених справ дозволяє виокремити такі шляхи повернення потерпілих до України:

депортація – у 16-ти випадках;

за допомогою правоохоронців країни призначення – у 12 випадках;

самостійне повернення – у 10-ти випадках;

за допомогою клієнтів – у 8 випадках;

за допомогою правоохоронців України – у 3-х випадках;

за допомогою знайомих – в 1 випадку;

міграційні служби – в 1 випадку.

Реінтеграційна підтримка, що надавалася потерпілим в Україні

У ході дослідження було виявлено, що реінтеграційну допомогу потерпілі отримували в 32-х випадках. В інших справах потерпілі не були поінформовані про таку можливість.

Реабілітаційну допомогу потерпілі отримували в місцевих неурядових організаціях (29) та соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді (1).

Вироки суду

Із 51 справи, обраних для вивчення, суд не виніс вирок у 7-ми справах. У 5-ти із них через зупинення слідства або відправлення справи на додаткове розслідування. В 1 справі вирок не вступив у дію, оскільки справа розглядається в апеляційному суді. В 1 справі – судове слідство триває.

Загалом у вивчених спрах було засуджено 89 торгівців людьми. Відповідно до цих вироків обвинувачені визнані винними та засуджені до:

- 10 років позбавлення волі – 1 особу;
- 9 років та 6 місяців позбавлення волі – 1 особу;
- 9 років позбавлення волі – 3 особи;
- 8 років та 6 місяців позбавлення волі – 2 особи;
- 8 років позбавлення волі – 7 осіб;
- 7 років позбавлення волі – 4 особи, із них 1 особа з відстрочкою виконання на 2 роки,
- 6 років позбавлення волі – 5 осіб;
- 5 років та 6 місяців позбавлення волі – 1 особу;
- 5 років позбавлення волі – 19 осіб із них 12 осіб з відстрочкою виконання покарання на 3 роки та 4 особи з відстрочкою виконання покарання на 2 роки;
- 4 років та 6 місяців позбавлення волі – 2 особи;
- 4 років позбавлення волі – 5 осіб, із них 1 особа з відстрочкою виконання на 3 роки та 1 особа з відстрочкою виконання покарання на 2 роки;
- 3 років та 6 місяців позбавлення волі – 2 особи, із них 1 з відстрочкою виконання на 2 роки;
- 3 років позбавлення волі – 15 осіб, із них 2 особи з відстрочкою виконання на 2 роки;
- 2 років та 6 місяців позбавлення волі – 7 осіб;
- 2 років позбавлення волі – 5 осіб;
- 1,5 років позбавлення волі – 6 осіб, із них 1 особу умовно;
- 1-го року позбавлення волі умовно – 3 особи;
- штрафу у розмірі – 3 400 грн. – 1 особу.
- Виправдано – 2 особи.

Компенсація та відшкодування збитків

Цивільні позови на відшкодування збитків подавались потерпілими лише у 20 справах із 51, що аналізувалися у межах даного дослідження.

У 5-ти справах потерпілі (5) спочатку подали позови, проте на стадії судового слідства вони відмовились від компенсації, при цьому причини відмови не пояснювали.

У 15 справах потерпілі подавали позови на відшкодування лише моральних збитків, розмір яких становив від 500 до 150 000 гривень. Відповідно, у 5 справах – на відшкодування моральних та матеріальних збитків.

У жодному випадку потерпілим не було відмовлено у задоволенні цивільного позову. У 5-и справах позови було задоволено судом у повному обсязі. Відповідно, у 15 справах – частково.

На момент проведення дослідження жодна із потерпілих, не дивлячись на рішення суду про стягнення компенсації на їх користь, грошей не отримали.

Розділ 1

НЕДОСКОНАЛІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ЯК ПЕРЕПОНИ У ПРОВЕДЕННІ ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Аналіз відповідей респондентів про перепони, що заважають ефективному розслідуванню справ з торгівлі людьми, дозволили виокремити наступні чотири групи проблем:

- недосконалість українського законодавства,
- проблеми досудового слідства,
- проблеми співпраці потерпілих від торгівлі людьми з правоохоронними органами,
- проблеми судового розгляду справи.

Даний розділ присвячено першим двом категоріям проблем. Складові проблеми співпраці потерпілих із правоохоронними органами та судового розгляду справи аналізуються відповідно у Розділах 2 та 3.

1.1. Недосконалість українського законодавства щодо протидії торгівлі людьми

Недоліки українського законодавства щодо торгівлі людьми вважають основною перепорою ефективного розслідування справ цієї категорії найбільша кількість респондентів (68). Зокрема, опитувані вказували на наступні питання;

1. Згідно з текстом ст. 149, який був чинний на час проведення цього дослідження,⁷ склад злочину є завершеним лише за межами України, в зв'язку з цим виникають наступні перепони:
 - без доведення «вербування», «передачі», «перетинання кордону» немає складу злочину. Проблематично притягти до відповідальності тих, хто вербував, оформляв паспорти, купував квитки. Всі вони проходять як свідки й уникають відповідальності.

⁷ Респонденти посилаються на попередню редакцію статті 149 КК України. Текст цієї статті було змінено у січні 2006 року.

Ми знаємо, що певна особа планує вивезти людей на роботу. Ця людина займається вербуванням, оформленням документів, придбанням квитків. Але ми не можемо її заарештувати та інкримінувати скоєння злочину за статтю 149, оскільки люди кордон не перетнули, їх передача або продаж та експлуатація ще не відбулися. Тому доводиться вичікувати та ризикувати, адже після виїзду за кордон підозрювана особа може не повернутися в Україну, а в іншій країні ми її не знайдемо.

Зі слів начальника відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

- основні злочинці перебувають за кордоном, тому їх складно притягнути до відповідальності в Україні

Злочин можна вважати завершеним, коли встановлено факт продажу та осіб, що вчинили таке, незалежно від того чи є вони громадянами України чи ні. Процес отримання підтвердження особи через Інтерпол забирає багато часу, доведення також потребує слідчих дій на території іншої країни в межах існуючих правових угод, що також веде до тривалих очікувань на відповідь та пошуки фінансів на виїзд. А всі наші дії регулюються термінами. Тому і трапляється, що справа вже в суді, а відповіді з-за кордону ще немає ...

Зі слів начальника відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Західний регіон)

- торгівля людьми в межах України не є кваліфікаційною ознакою статті 149, тому ці злочини розслідуються за статтею 302 КК України – «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», яка передбачає значно менше покарання.

2. Необхідно довести передачу особи іншій особі.

Факт одержання грошей продавцем неможливо довести. Зазвичай, у якості доказів правоохоронці надають суду довідки про пе-

реказ грошей на ім'я підозрюваного через Western Union. Проте, довести, що гроші, які надійшли, – це винагорода саме за проданий «товар», неможливо.

Більшість суддів буквально розуміють термін «оплатна передача» і вимагають ледве не квитанції про оплату або чітких пояснень свідків або потерпілих про купюри, якими розраховувались за них. Коли гроші перераховувалися через систему Western Union, тоді можна отримати відповідний документ. В інших випадках це доволі проблематично, коли гроші передавалися з рук у руки, а свідків передачі немає. І тут у суді часто трапляється перекваліфікація, наприклад, на звідництво, яке не є тяжким злочином і відповідно покарання за яке значно менше.

Зі слів слідчого МВС (Північний регіон)

3. Необхідно довести намір особи експлуатувати іншу особу в будь-якій сфері.

Довести факт експлуатації дуже складно. Тому в цій частині обвинувачення, як правило, покладається тільки на свідчення потерпілих.

У більшості областей не було порушено жодної справи стосовно торгівлі людьми з метою експлуатації праці потерпілих, хоча інформації про такі факти достатньо. Справу порушують тільки по факту шахрайства (вивіз людей за підробленими контрактами, відсутність ліцензії на даний вид діяльності тощо). Наприклад, за словами оперуповноваженого відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, УМВС у Східному регіоні, до відділу звернувся потерпілий від торгівлі людьми, який повернувся з Італії. Він повідомив, що після прибуття до Італії, всю групу чоловіків італійці посадили в автобус. Вони були змушені працювати на збиранні апельсинів і жили під охороною. На допиті вербувальник зазначив, що він просто допомагав людям знайти роботу, а до того, що відбулося в Італії, – не має жодного відношення. Довести змову й зв'язок з італійською мафією, а також намір щодо експлуатації – неможливо.

Наш відділ не порушив жодної справи стосовно трудової експлуатації. Що таке експлуатація? Якщо людям сплачували мізерні гроші, за нормами країни призначення, це експлуатація чи ні? Наприклад, порівняйте оплату праці за кордоном й у нас. У Польщі 15 у.о. в день – мінімальна оплата. Для України це – гарний заробіток. Чи мала місце експлуатація, якщо люди отримували такі гроші? Якщо порушувати справи по 149 статті КК України в таких випадках, то незрозуміло, як їх доводити.

Зі слів слідчого УБОЗ (Східний регіон)

4. Відсутність у законі чіткого визначення понять «торгівля людьми», «експлуатація», «вербування» тощо. Через те, що учасники слідства по різному трактують ці поняття, виникають труднощі при доведенні злочину. Наприклад, деякі ставляться до потерпілих не як до жертв торгівлі людьми, а як до людей, які добровільно погодилися надавати сексуальні послуги за кордоном. Можуть казати: «Знала куди їде, сама бажала...».
5. Торгівці людьми наймають висококваліфікованих юристів, які допомагають скласти схеми злочину, щоб уникнути кримінальної відповідальності за свої дії, використовуючи прогалини у статті 149 КК України.

Відомо, що торгівцем людьми було зареєстровано приватне підприємництво з надання юридичних послуг населенню із працевлаштування за кордоном. Люди приходять, він надає їм інформацію про посередника, який допоможе оформити візу на виїзд за кордон. Але насправді – підшукує жінок з метою їх продажу для надання секс-послуг. Порушити кримінальну справу неможливо. Він діє в межах своєї ліцензії – надає юридичні послуги.

Зі слів начальника відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Східний регіон)

Цікавим є той факт, що ті самі проблеми недосконалості національного законодавства стосовно торгівлі людьми виявлені в ході дослідження «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах» проведеного у квітні-серпні 2005. Всеукраїнською громадською організацією (ВГО) «Жіночий Консорціум України» за фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

1.2. Проблеми досудового слідства

Серед проблем, які виникають на етапі досудового слідства респонденти виділяли наступні:

1. Найбільша кількість респондентів-правоохоронців проблемою в роботі вважають **відсутність ресурсів (75)** для проведення якісного розслідування: брак людських ресурсів, відсутність технічних засобів зв'язку тощо.

Не дивлячись на введення спеціалізації слідчих (у слідчому управлінні закріплено 2 слідчих для роботи із справами, пов'язаними із торгівлею людьми), вони займаються не лише справами даної категорії. Навантаження слідчого – від 3 до 10 справ на місяць, тому і виходить, що слідчі не зацікавлені у якісному, але тривалому розслідуванні⁸.

*Зі слів оперуповноваженого відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Центральний регіон)*

⁸ Дані дослідження «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах» проведеного у квітні-серпні 2005 р. Всеукраїнською громадською організацією (ВГО) «Жіночий Консорціум України» за фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Оперуповноважені одностайно відзначили проблеми фінансового забезпечення та слабку матеріально-технічну базу, як одні із найголовніших перепон для розслідування справ, пов'язаних із торгівлею людьми. Для розкриття злочину необхідні значні кошти.

Наприклад, фоноскопична експертиза, тобто експертиза аудіозапису розмов, яку здійснюють тільки в Києві, коштує 35 тис. грн. Психологічна експертиза, яка необхідна у випадках клопотання потерпілої про відшкодування моральної шкоди, також дуже дорого коштує.

*Із інтерв'ю з слідчим слідчого управління МВС
(Західний регіон)*

Довести факт продажу людей за кордоном без виїзду в країну призначення надзвичайно складно. Переклади запитів до країн призначення та відповідей щодо злочинців також коштують дорого. Наприклад, у липні 2004 р. в АР Крим було винесено вирок з однієї із справ, але станом на серпень 2005 р. по ньому не було подано апеляцію, оскільки одним із засуджених є громадянин Турецької республіки, якому потрібно перекладати документи турецькою мовою. Перекладач працює на безоплатній основі, відповідно переклад робиться повільно⁹.

Проблемою є оплата доступу до Інтернету, купівля канцтоварів та витратних матеріалів для оргтехніки, пальне для автомобілів. За словами начальника одного із відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, за 3 місяці їм було виділено всього 10 літрів бензину. Пальне потрібне, зокрема, для забезпечення явки потерпілих та свідків до суду. Більшість вказаних осіб мешкає за межами обласних центрів. Забезпечити їх присутність на засіданні без транспортування неможливо. Доставка

⁹ Дослідження «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах» проведеного у квітні-серпні 2005 р. ВГО «Жіночий Консорціум України» за фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

потерпілих до суду автомобілем, що належить підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, стало практикою.

2. Недосконалість міжнародного співробітництва (43) ускладнює розслідування справ за ст. 149. Особи, які засуджуються в Україні, зазвичай, є вербувальниками. За словами респондентів, вони є найслабшою ланкою в механізмі торгівлі. Інші учасники злочинної групи знаходяться за межами України, тому переважна більшість кримінальних справ потребує направлення клопотань до іноземних держав про надання правової допомоги. Оперативні контакти із закордонними колегами можуть бути лише на офіційному рівні. Відповіді на міжнародні доручення приходять із запізненням, крім того часто вони є формальними, тому й не можуть бути доказом. Тому продовжувати строки судового розгляду справ задля очікування відповідей на міжнародні доручення, за словами респондентів, не має сенсу.

За однією справою запит щодо встановлення особи торговця людьми пройшов дванадцять проміжних ланок. У результаті – відповідь на нього прийшла після винесення вироку судом.

*Зі слів оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Східний регіон)*

Особливо складно вести розслідування справ, коли потерпілих вивозять до країни, з якою немає міжнародної угоди про співробітництво. У цьому випадку відділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, відповіді на запити практично не одержують.

3. Складність зібрання доказів злочину (39), окрім свідчення потерпілих, представники правоохоронних структур визначили як проблему при розслідуванні справ торгівлі людьми. Доказами скоєння злочину торгівлі людьми можуть бути квитки на транспорт, яким потерпіла перевозилася до країни призначення, квитанції щодо отримання підозрюваним грошей через Western Union за вербу-

вання або перевезення, переписка підозрюваного із замовником «товару» тощо. Зібрати ці докази зазвичай досить складно, а якщо з моменту злочину минуло поспіль декілька місяців чи, навіть, рік – практично неможливо.

4. Брак співпраці між органами МВС та прокуратурою (19), СБУ (12), Державною прикордонною службою(6)

Не зважаючи на той факт, що більшість представників МВС (51) оцінили співпрацю із прокурорами як ефективну¹⁰, респонденти цієї категорії вказують на існуючі проблеми у співпраці із прокурорами. Зокрема, вони стверджували, що співпраці у справах з торгівлі людьми мало, а більше «з'ясування стосунків». Основну проблему, яку відзначили респонденти, представник слідчого управління МВС в Західному регіоні прокоментував наступним чином:

Справи даної категорії перебувають на контролі в Ген-прокуратурі, тому обласні прокуратури не прагнуть викликати на себе удар, якщо справа зайде в глухий кут. Тому шукають можливості відхилити відкриття кримінальної справи.

*Із інтерв'ю з слідчим слідчого управління МВС
(Західний регіон)*

Серед інших проблем співпраці із прокуратурою респонденти відзначили наступні:

- прокуратура контролює роботу органів системи МВС;

¹⁰ У ході дослідження представникам органів МВС, а саме оперуповноваженим відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Управління по боротьбі із організованою злочинністю, а також слідчим слідчих управлінь МВС та СБУ було запропоновано оцінити їх співробітництво/взаємодію із наступними установами: прокуратура, суди, СБУ, прикордонники, неурядові організації, адвокати потерпілих, адвокати обвинувачених.

Співпраця з прокуратурою неможлива, тому що її обов'язком є контроль та нагляд за діяльністю слідчих МВС, оперуповноважених УБОЗ та відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Це ускладнює співробітництво наших служб.

Зі слів представника УБОЗ (Східний регіон)

- прокурори не завжди вітають порушення справи за ст. 149 КК України.

Це респонденти пояснюють тим, що прокурори зацікавлені в тому, щоб не було перекваліфікації справи, щоб вирок суду устояв в Апеляційному суді. А це не завжди вдається. Складна доказовість ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» КК України – одна з причин того, що прокурори частіше схиляються до порушення кримінальної справи за ст. 303 ч. 2 «Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією», ніж за ст. 149 КК України¹¹.

Навіть якщо доказів достатньо для порушення справи за ст. 149 КК України, справа все одно не порушується за цією статтею. На мій погляд це дивно.

Зі слів оперуповноваженого УБОЗ (Східний регіон)

- прокуратура вболіває за кількісні показники, а не за результативність та якість роботи.

Результатом такої практики є опір прокуратури щодо порушення кримінальних справ за ст. 149, бо довести злочинні дії, передбачені цією статтею складно, а це може негативно відобразитись на кількісних показниках.

¹¹ У цьому абзаці йдеться про редакцію згаданих статей до внесення змін у січні 2006 р.

Щодо співпраці органів МВС із *Службою безпеки України*, такий досвід мають не всі респонденти. Думки тих, кому доводилося співпрацювати із СБУ з розкриття злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, розділилися. Перша група респондентів (12) оцінюють співпрацю із цією установою як тісну та ефективну; представники іншої групи характеризують її як недостатню або незадовільну (9) або відзначають відсутність будь-якої співпраці (12). Ті респонденти, які співпрацюють із СБУ, наголошують на їх професійній роботі (3).

Співробітництво із працівниками *Державної прикордонної служби України* оцінюють як позитивне та ефективне ті респонденти, які мали досвід роботи із представниками цієї установи (26). Нарікання на незадовільну співпрацю учасники дослідження пов'язують лише із нечастою взаємодією або її відсутністю як такою (6).

Відповіді опитаних фахівців дозволяють виділити такі аспекти спільної роботи органів МВС та *Державної прикордонної служби України*:

- підготовка прикордонниками відповідей на запити УМВС по факту легального перетинання кордону конкретною особою (13);
- інформування прикордонниками працівників органів МВС про осіб, які регулярно супроводжують за кордон групи жінок (7);
- інформування прикордонниками працівників органів МВС про неповнолітніх осіб, які застосовують спробу перетину державного кордону України (7);
- інформування прикордонниками представників відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, про жінок, які були депортовані із-за кордону та жінок, які в'їжджають в Україну із довідками на повернення через втрату паспорту (4).

Серед опитаних було 2 представники *Державної прикордонної служби*, один із яких питання співпраці із відділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, прокоментував наступним чином:

У структурі [Державної прикордонної] служби немає департаменту, який би займався питаннями торгівлі людьми, а тому систематичної взаємодії із відділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, у нас немає. Ми співпрацюємо лише у конкретних справах. Наприклад, надходить запит стосовно тієї чи іншої особи, ми готуємо відповідь.

*Зі слів представника Державної прикордонної служби
(Центральний регіон)*

За словами прикордонника із морського порту «Одеса», у них співпраця є гарно налагодженою та систематичною із представниками місцевого відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, СБУ, а також неурядовими організаціями.

Ефективну співпрацю із прикордонниками морського порту відзначають і співробітники відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, в Кіровоградській області.

5. Недостатній досвід роботи зі справами даної категорії, брак кваліфікованих спеціалістів та знань з проблеми торгівлі людьми (15) респонденти також визнали проблемою.

Фактично наш відділ розпочав роботу тільки з вересня 2004 року. З 2000 року працювало тільки 3 особи, із яких тепер залишилась тільки 1. Тому досвіду по веденню цих справ бракує.

*Зі слів оперуповноваженого відділу боротьби
зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Північний регіон)*

Відносно можливості підвищувати свою кваліфікацію у даній галузі, то відповіді респондентів показують, що, наприклад, більшість опитаних оперуповноважених відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та прокурорів не були учасника-

ми жодного заходу, присвяченого темі торгівлі людьми. Ті ж прокурори, хто мали такий досвід (5), зазначали лише участь у семінарах та конференціях, а про спеціалізовані тренінги та стажування не згадували. Із опитаних суддів (34) лише 5 відповіли, що брали участь у конференціях та семінарах з питання протидії торгівлі людьми.

Усі респонденти, які були запрошені на заходи з підвищення кваліфікації та обміну досвідом з протидії торгівлі людьми, відмічають їх як надзвичайно ефективні та потрібні.

Для мене зустріч у Тернополі була надзвичайно важливою. На семінарі відбулася переоцінка ставлення до потерпілих, обвинувачених. Важливим був досвід інших країн. Виступ колег із Швейцарії змінив моє ставлення до проблеми торгівлі людьми. Зараз важливо змінити свідомість як суддів, так і прокурорів.

*Уривок інтерв'ю із суддею Апеляційного суду
(Східний регіон)*

Ті ж учасники, які не брали участі у таких заходах, у більшості засвідчували їх необхідність. Зокрема, серед тем, з яких респонденти хотіли б отримати знання зазначалися наступні:

- узагальнення судової практики ст. 149 КК України (27),
- робота з потерпілими від торгівлі людьми (20),
- тлумачення норм закону та внесення змін до законодавства з торгівлі людьми (16),
- досвід зарубіжних країн по протидії торгівлі людьми та вивчення міжнародної практики в цьому напрямку (15),
- інформація щодо міжурядових угод відносно співпраці по ст. 149 КК України (12),
- вивчення міжнародного законодавства з проблеми торгівлі людьми (9),
- права потерпілих від торгівлі людьми (7),
- захист інтересів потерпілих в суді (за участю суддів) (6),
- діяльність неурядових організацій у допомозі потерпілим (4),

- вивчення досвіду регіонів України у міжнародній співпраці (3),
- особливості психології потерпілих від торгівлі людьми (3),
- тренінги, спрямовані на зміну зневажливого ставлення до потерпілих (3),
- психологічні аспекти роботи з торговцями людьми (обвинуваченими) (1).

Респонденти також зазначали необхідність проведення спільних тренінгів та семінарів. Наприклад, семінари за участю правоохоронних органів та неурядових організацій, або адвокатів потерпілих та суддів. Це сприяло б покращенню співпраці різних установ та ефективності протидії торгівлі людьми як такої.

Серед проблем, які унеможливають участь фахівців у заходах, спрямованих на підвищення кваліфікації респондентами або самостійне покращання професійного рівня були виокремлені наступні:

► **Необхідність планувати участь у заходах за декілька місяців**

За словами учасників дослідження, які визначили цю проблему, як перепону для участі у семінарах (2), їхній робочий графік є дуже щільним і лише запрошення до участі в заході заздалегідь за декілька місяців дозволить їм бути присутніми на ньому.

Якщо поінформують про семінар за три місяці, то буде можливість внести його в план. При раптовому запрошенні на захід не зможу відмінити судове засідання. Піду тільки якщо буде аналізуватися справа за ст. 149.

Зі слів судді (Східний регіон)

► **Часте та некоординоване проведення заходів різними організаціями (1).**

За словами деяких респондентів, семінари, конференції, тренінги, ознайомлювальні поїздки проводяться різними організаціями майже одночасно. Нерідко вони присвячуються одним аспектам проблеми. Участь у подібних заходах забирає багато часу.

Буває, що ледь не щодня мусиш брати участь у різних семінарах та тренінгах. Якщо це семінар із залученням міжнародних експертів, то дійсно корисно і варто витратити час на це. Але на регіональному рівні або неурядові організації, або обласна чи то місцева адміністрація проводять семінари. Для налагодження співпраці ми намагаємось брати участь у таких заходах, але часу для роботи і так не вистачає. Тому організаціям слід координувати проведення таких заходів, бо витрачаються і гроші і час.

*Уривок із інтерв'ю з оперуповноваженим УБОЗ
(Східний регіон)*

► **Загальна тематика семінарів, замість вузької**

Ставлення респондентів до тренінгів, присвячених проблемі в цілому можна проілюструвати наведеним нижче коментарем судді

Тренінги ознайомчого характеру не цікавлять. Більш важливими є семінари, що дають змогу ознайомитися з узагальненою по Україні судовою практикою за ст. 149 КК України. Також важливим є ознайомлення з думкою та рекомендаціями Верховного Суду з приводу розгляду справ з торгівлі людьми.

Зі слів судді (Східний регіон)

► **Брак спеціалізованої методичної літератури, присвяченої проблемі торгівлі людьми, та невизнання проблемою відсутність спеціальної підготовки для ефективної протидії торгівлі людьми.**

Деякі респонденти зазначали (3), що не вважають відсутність навичок роботи із потерпілими або спеціальної підготовки з торгівлі людьми проблемою для ефективної боротьби із торгівлею людьми.

Я не можу однозначно сказати, чи потрібні тренінги стосовно роботи з потерпілими. На мою думку, суд ефективно робить свою справу відповідно до закону. Взагалі, у справах з торгівлі людьми, як і інших кримінальних справах, надано достатньо доказів і тренінги нічого не вирішать.

Зі слів судді (Центральний регіон)

Брак літератури також підкреслювався респондентами як перепона для підвищення їхнього професійного рівня (18).

Зокрема, при проведенні дослідження в Західному регіоні України при зустрічі з кожним прокурором чи суддею дослідники дарували книгу «Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів спрямованих на протидію», видану за підтримки Агентства міжнародного розвитку США, ЮНІСЕФ, ОБСЄ та Британської ради¹².

6. Недостатній строк розслідування для справ даної категорії (8)

Згідно з КПК України, досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчено протягом двох місяців¹³. Вкластися в цей термін складно: відповіді на запити із-за кордону приходять через декілька місяців, результати фоноскопичної експертизи – через 6 місяців. За продовження терміну розслідування виносять догану. Загалом, збільшення строків є можливим тільки за особливих умов, які необхідно обґрунтувати та отримати дозвіл із прокуратури, в тому числі із Генеральної Прокуратури. Але такі дії не заохочуються, тому до них рідко вдаються.

¹² Луценко Є., Матіяшек Л., Сканлан Ш., Шваб І. Торговля людьми в Україні: оцінка заходів спрямованих на протидію.– К., 2004.– 247 с.

¹³ Стаття 120. Строки досудового слідства, Кримінально-процесуальний кодекс України (КПК України)

Тому слідчі змушені призупиняти розслідування з тієї чи іншої причини, відповідно до ст. 206 КПК України «Підстави та порядок зупинення слідства.»¹⁴

7. Облік кількісних показників у роботі відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (б) визначили проблемою співробітники цих відділів. Чим більше порушених кримінальних справ, тим ефективніше вважається робота відділів. Проте, випадки, коли над однією справою працює весь штат відділу протягом декількох місяців типові. Це викликано об'єктивними причинами: велика кількість епізодів справи, велика кількість потерпілих та свідків, яких треба допитати. Тому за декілька місяців може бути порушено лише 1 справу. Начальник відділу може за це отримати догану.

Нами було виявлено 50 потерпілих, яких вивозили одні й ті ж люди протягом декількох років. Потерпілі мешкають в різних місцях, розкидані по області. Тому знаходити їх складно. На це витрачається й час, і гроші. Кожну потерпілу потрібно допитати, бо кожну вивозили й вербували по-різному. Маса роботи робиться, а зараховується як 1 справа.

*Уривок інтерв'ю з начальником відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Західний регіон)*

¹⁴ У відповідності до статті 206 КПК України «Підстави та порядок зупинення слідства» досудове слідство в кримінальній справі зупиняється у випадках: 1) коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме; 2) коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі; 3) коли не встановлено особу, яка вчинила злочин. У разі потреби відновити досудове слідство слідчий складає мотивовану постанову, копія якої направляється прокуророві (ст. 210 КПК України).

З іншого боку, статистична звітність є стимулом для роботи працівників, адже це показники ефективності їхньої роботи; на основі цих даних можна простежити динаміку розслідування справ даної категорії. Проблемою, на думку експертів, є ставлення спеціалістів до статистики.

Не можна правоохоронним органам будувати роботу лише на статистичних показниках. Наприклад, планово порушувати справи, планово закривати. Треба змінити підходи до використання таких цифр. Не виносити догани начальникам відділу за малу кількість порушених справ, а розбиратися в якості проведеної роботи, адже для розкриття діяльності організованої злочинної групи часто потрібно значно більше часу, ніж це передбачено законодавством.

*Зі слів представника органів прокуратури
(Центральний регіон)*

8. Неподання цивільних позовів на етапі досудового слідства (6)

Одним із порушень прав потерпілих є ненадання потерпілим інформації про їхнє право заявити цивільний позов на відшкодування збитків. На наявність таких проблем вказали 3 судді з Південного регіону та правоохоронці західних областей.

9. Крім відсутності міжнародних угод з багатьма країнами призначення, проблемою респонденти відмічали **брак довідкової літератури стосовно законодавства країн, куди вивозяться громадяни України, з питань торгівлі людьми (5).**

10. **Розтягнутість злочину торгівлі людьми в просторі та часі (4).** Ця проблема пов'язана із тим, що більшість потерпілих від торгівлі людьми виявляються внаслідок оперативних заходів, які проводяться працівниками правоохоронних органів. Тому від моменту скоєння злочину до його виявлення проходить багато часу, а саме рік і більше, що в свою чергу ускладнює встановлення місця

перебування та документування злочинної діяльності осіб причетних до даних злочинів.

11. Відсутність кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в деяких країнах призначення (3) також є перепорою для боротьби із торгівлею людьми. Не в усіх країнах існують спеціальні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Наприклад, такі норми відсутні в Кримінальному законі Латвійської Республіки 1998 р. У законодавстві деяких європейських країн відсутні спеціальні норми про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, але є статті про карність певних її форм або схожих до неї суспільно небезпечних діянь, наприклад, у Грузії, Азербайджані, Іспанії. В деяких країнах, наприклад, Німеччині та Австрії, відповідальність передбачена лише за використання потерпілої особи для надання сексуальних послуг, її сексуальної експлуатації¹⁵.

12. Невизнання особами, які постраждали від торгівлі людьми, що вони є потерпілими у справі (3) відзначили респонденти в якості проблеми.

Наприклад, за однією справою проходять дві дівчини. Одна з них вважає себе потерпілою, а друга – ні. Що нам робити в такому випадку? Визнавати її потерпілою? Якщо згідно з нормами КПК, то її не можна вважати потерпілою. Прокуратура вимагає, щоб дівчина написала заяву, а вона відмовляється від співробітництва.

Уривок інтерв'ю із слідчим УБОЗ (Східний регіон)

У таких випадках правоохоронцям доводиться надавати потерпілим статус свідків. Інтереси слідства при цьому захищаються, але потерпілі-свідки втрачають право на отримання відшкодування за збитки, що були завдані, оскільки право на отримання компенсації мають лише потерпілі. З огляду на той факт, що потерпілі і так не

¹⁵ Лизогуб Я. Г., Яценко С. С. Протидія торгівлі людьми. Аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: Навчальний посібник. – К., 2005. – С.112-116, 137.

вмотивовані до співпраці із правоохоронними органами, позбавлення їх права на цивільний позов сприятиме зменшенню кількості потерпілих, згодних свідчити проти торговців людьми. Тому правоохоронцям слід пояснювати потерпілим, які переваги вони матимуть, якщо будуть визнані потерпілими, а не свідками.

13. Недостатність доступу до матеріалів (1), необхідних до більш якісного захисту прав потерпілих, як проблема для ефективного розслідування справи була визначена 1 адвокатом потерпілої.

Вищеназвані проблеми ефективного розслідування справ з торгівлі людьми зазначаються в якості перепон в ряді досліджень, проведених останніми роками в Україні, зокрема, у дослідженні «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах» проведеному у квітні-серпні 2005 р. ВГО «Жіночий консорціум», за фінансової підтримки Координатора ОБСЄ в Україні.

Розділ 2

СПІВПРАЦЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Ефективність розслідування злочину торгівлі людьми залежить від бажання потерпілих свідчити проти торговців людьми. Тому цьому аспекту розслідування присвячено окремий розділ. Зокрема, в ньому аналізуються основні перепони плідної співпраці потерпілих із слідством, описуються джерела інформації про потерпілих, досвід учасників справ щодо ставлення до потерпілих від торгівлі людьми. Окремі параграфи присвячені ролі НУО у наданні допомоги та захисту потерпілих від торгівлі людьми.

2.1. Перепони для співпраці потерпілих від торгівлі людьми із слідством

Респондентами були визначені наступні проблеми співпраці із потерпілими, які виникають під час слідства:

1. Небажання потерпілих свідчити проти торговців людьми (43), яке проявляється в:

- неявці на засідання суду,
- відмові від свідчень,
- зміні свідчень.

Причинами цього були названі: тяжкий емоційний та психологічний стан потерпілих, відсутність мотивацій для потерпілих свідчити, ніяковість при привселюдному свідченні в суді, погрози та підкуп з боку торговців людьми, недовіра до представників правоохоронних органів через корупцію, упереджене ставлення до потерпілих з боку посадових осіб та суспільства в цілому та інші причини.¹⁶

2. Зневажливе ставлення до потерпілих від торгівлі людьми (18)

Респондентами вказувалось на зневажливе ставлення до потерпілих як з боку суспільства у цілому (8) так і від учасників слідства (18). На думку опитаних, це пов'язане із широко розповсюдженим

¹⁶ Детальніший аналіз упередженого ставлення до потерпілих з боку посадових осіб та суспільства в цілому у параграфі 2.5. «Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми».

у суспільстві стереотипом щодо свідомого працевлаштування більшості таких осіб в секс-бізнесі. Внаслідок такого світобачення ці різні категорії (потерпілі від торгівлі людьми та особи, які добровільно працюють в секс-бізнесі) помилково поєднують.

Нерідко потерпілі настільки страждають через зневажливе ставлення їхнього соціального оточення, що навіть змушені змінювати місце проживання.¹⁷

Всі ставились до мене, як до повії. Співчуття до свого горя я відчула тільки від працівників неурядової організації.

Зі слів потерпілої

3. Відсутність у правоохоронних органів навичок роботи із потерпілими від торгівлі людьми (20)

Серед проблем, які виникають унаслідок браку досвіду правоохоронців у роботі із потерпілими, респонденти вказували на нерозуміння правоохоронцями особистих психологічних, моральних та соціальних проблем потерпілих (1), ненадання потерпілим правоохоронцями інформації про діяльність неурядових організацій, їх можливості надавати психологічну підтримку, правовий супровід, матеріальну допомогу (5) та загалом на відсутність навичок у спілкуванні та роботі із потерпілими особами.

У деяких областях були виявлені випадки, коли потерпілі не отримали реабілітаційну допомогу та не мали адвокатів, оскільки не знали про можливість отримання такої підтримки з боку НУО, а правоохоронні органи не поінформували їх про це.

¹⁷ Детальніше проблема ставлення до потерпілих від торгівлі людьми під час розслідувань цих злочинів проаналізована у параграфах 2.5. «Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми» та 2.6. «Забезпечення безпеки свідків/потерпілих у справах з торгівлі людьми».

Очевидно, причиною є практика систематичного запрошення до участі у заходах, спрямованих на підвищення кваліфікації з питань торгівлі людьми, в тому числі і стажування по розкриттю подібних злочинів, лише начальників відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, а рядові оперуповноважені не мають такої можливості. Щодо слідчих МВС (включаючи УБОЗ), то лише 12 респондентів мають досвід участі у конференціях з даної теми.

4. Нехтування принципом конфіденційності (7)

Розголошення відомостей про те, що довелося пережити потерпілій особі за кордоном, складає суттєву перепону для співпраці потерпілих із правоохоронними органами. Нехтування принципами конфіденційності призводить до того, що потерпілі підлягають суворому остракізму з боку їх соціального оточення, погіршуються стосунки в сім'ях. Особливо псуються відносини із чоловіками. Наприклад, одну потерпілу доводилося захищати від власного чоловіка просто у приміщенні суду: по закінченні судового слухання він «накинувся на неї з кулаками».

Іноді правоохоронці працюють грубо в делікатних ситуаціях. Наприклад, був випадок, коли жінку-потерпілу від торгівлі людьми поінформували про судове засідання через сільську раду, чим грубо порушили її права. Це неправильно, адже їй там жити...

*Уривок інтерв'ю з працівником неурядової організації
(Західний регіон)*

5. Обмежені можливості супроводу потерпілих психологом чи соціальним працівником при розгляді справ у суді¹⁸ (4)

У зв'язку з тим що багато справ з торгівлі людьми слухаються в закритому засіданні можливості психологів та соціальних праців-

¹⁸ Детальніше про цю проблему та можливі способи її вирішення див. нижче пункт «Супровід у суді» у параграфі 2.4. «Роль неурядових організацій у забезпеченні допомоги та захисту потерпілим від торгівлі людьми».

ників бути присутніми на засіданнях є обмеженими. Це негативно впливає на психологічний стан потерпілих, оскільки у суді вони залишаються сам на сам із своїми переживаннями та тиском з боку торговців людьми. Ситуація ускладнюється, якщо у потерпілого немає адвоката.

6. Відсутність у потерпілих фінансових можливостей для залучення адвоката (10).

Проблема тісно пов'язана із попередньою. За браком фінансів та інформації про організації, які можуть оплатити послуги адвокатів потерпілі не мають представників в суді.

7. Низька кваліфікація адвокатів потерпілих та їхня недостатня поінформованість (6)

За словами респондентів, кваліфіковані адвокати є недоступними потерпілим з причини високої вартості їх послуг. Крім того, опитаними було зазначено, що високопрофесійні адвокати відмовляються захищати потерпілих, адже не хочуть наражатися на небезпеку та отримувати погрози з боку торговців.

Ситуація з підготовкою адвокатів потерпілих до роботи зі справою у торгівлі людьми є різною в залежності від регіону. Більше того, у Східному регіоні жоден із 5 опитаних адвокатів, які представляли інтереси потерпілих, не проходили спеціальних тренінгів по роботі із справами даної категорії. Лише один із адвокатів у Східному регіоні зазначив, що він був учасником семінарів, присвячених роботі із потерпілими та доказуванню статті 149 КК України, коли працював на посаді слідчого МВС, а як адвоката його не запрошували на подібні заходи.

У Центральному регіоні 4 адвокати проходили навчання з теми торгівлі людьми. В Західному – 2 адвокати (з 7 опитаних) брали участь у семінарах чи конференціях з подібних проблем та мають певну літературу з цієї проблематики. У Південному регіоні – 2 адвокати відвідували заходи з даної теми.

Серед питань, яким були присвячені заходи з протидії торгівлі людьми, респонденти вказували наступні:

- міжнародне співробітництво у протидії торгівлі людьми (10);
- робота із потерпілими від торгівлі людьми (8);
- надання соціальної допомоги потерпілим від торгівлі людьми; (8)
- досвід зарубіжних країн у протидії торгівлі людьми (7);
- захист свідків-потерпілих від торгівлі людьми (2);
- наслідки торгівлі людьми для психічного здоров'я потерпілих. (6)

8. Відсутність дієвого механізму застосування закону про захист свідків та інших учасників кримінального процесу¹⁹ (6).

9. Нестача коштів на тривалу реабілітацію потерпілих (6) та юридичну допомогу (6)

Не в усіх НУО є юрист, тому важко одержати правову консультацію чи підтримати потерпілих на попередньому слідстві й у суді.

*Зі слів представника неурядової організації
(Південний регіон)*

10. Відсутність у соціальних працівників НУО навичок підготовки потерпілих до показань у судах (3)

11. Відсутність місць для реабілітації потерпілих від торгівлі людьми (3)

12. Відсутність співпраці НУО та правоохоронних органів (1)

На дану проблему вказав оперуповноважений відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, УМВС в одній з областей Північного регіону. Зауваження є цілком слушним, оскільки

¹⁹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782-XII від 23 грудня 1993 року

ки в регіоні відсутня неурядова організація, яка б активно працювала в напрямку протидії торгівлі людьми, зокрема займалась б наданням допомоги потерпілим від торгівлі людьми.

Згідно з думкою респондентів, співпраця правоохоронних органів із неурядовими організаціями є важливою для заохочення потерпілих до свідчень. У відповідь на питання щодо співпраці із НУО більшість правоохоронців (31) відзначили важливу роль громадських організацій для прийняття потерпілими рішення про співпрацю із правоохоронними органами. Респонденти також відзначали ефективність роботи громадських організацій по наданню допомоги потерпілим (26).

Більше того, слід зазначити, що від активності НУО в регіоні нерідко залежить наявність у потерпілих адвокатів та взагалі можливість отримати постраждалими реінтеграційну допомогу. Представники неурядових організацій пояснюють таку залежність тим фактом, що правоохоронці хоча і знають в багатьох випадках про такі програми для потерпілих, проте не інформують останніх про можливість отримати допомогу. Як приклад, можна навести ситуацію в Сумській області, де немає громадської організації, яка б активно працювала в напрямку протидії торгівлі людьми, – у жодній із 3-х вивчених справ потерпілі не мали адвокатів та не отримали реінтеграційної допомоги.

У деяких регіонах, зокрема, в Одеській, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій областях, АР Крим та м. Севастополі респонденти відзначали систематичну та надзвичайно плідну співпрацю неурядових організацій та правоохоронних органів у протидії торгівлі людьми.

В Одесі злагоджено працюють усі служби з розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Відділ боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, прикордонники, СБУ, НУО працюють у тісному контакті з ідентифікації потерпілих у морському порту «Одеса», а потім кожний у своїй області працює з потерпілими далі.

Зі слів представника СБУ (Південний регіон)

Порівняно невелика кількість респондентів зауважили відсутність співпраці із неурядовими організаціями або її неефективність (12). Основне нарікання правоохоронців у цьому аспекті стосувалося позиції НУО щодо не надання даних про потерпілих від торгівлі людьми осіб, які звертаються до організації за допомогою.

Якби неурядові організації передавали нам дані про тих потерпілих, які до них приходять, то рівень розкриття злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми значно зріс би. У нас обмежена інформація про потерпілих, а громадські організації щодня спілкуються з новими потерпілими. НУО мотивують відмову дати дані про потерпілих, бо вони (потерпілі), мовляв, не хочуть співпрацювати із міліцією. Я впевнений, що потерпілі погодились би, якби ми мали можливість з ними поспілкуватись. Проте, невідомо для чого неурядові організації працюють. Збирають людей на семінари, поговорять годину, а далі ніякої співпраці...

Уривок інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

Таким чином, можна виокремити наступні позитивні приклади співпраці правоохоронних органів та неурядових організацій:

- спільна робота з ідентифікації осіб, потерпілих від торгівлі людьми в пунктах прибуття громадян із-за кордону;
- надання неурядовими організаціями реабілітаційної допомоги потерпілим, які самостійно звертаються до відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, або виявленими працівниками цих відділів в результаті оперативних заходів;
- «посередництво» у першому контакті потерпілих, які приходять до громадських об'єднань, із правоохоронними органами;
- забезпечення неурядовими організаціями потерпілих безпечним місцем перебування протягом проведення слідчих дій;

- забезпечення правоохоронних органів інформаційними матеріалами: листівками, методичною літературою, збірками законодавства стосовно торгівлі людьми зарубіжних країн тощо;
- супровід потерпілих представниками неурядових організацій протягом досудового слідства та в суді.

Серед проблем, які виникають у співпраці неурядових організацій та правоохоронних органів, основними є наступні:

- нерозуміння правоохоронними органами позиції НУО щодо збереження конфіденційності даних їхніх клієнтів;
- невідпрацьованість механізму інформування правоохоронними органами неурядових організацій про потерпілих, які потребують допомоги.

Потерпілими від торгівлі людьми також виділялися наступні перепони ефективного розслідування справ:

- *принизливі питання з боку адвокатів обвинувачених (36);*
- *складність привселюдно розповідати про деталі злочину (32);*
- *зневажливе ставлення з боку оточення обвинувачених та суспільства в цілому (25);*
- *тиск з боку обвинувачених або погрози розправи (19);*
- *складність у отриманні адвоката (15);*
- *складність доставки з дому до обласного центру, де слухалась справа (13);*
- *незнання можливості заявити цивільний позов на відшкодування (6).*

2.2. Джерела інформації про злочин та потерпілих від торгівлі людьми

Питання щодо джерел інформації про потерпілих від торгівлі людьми ставилися працівникам відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС, управління по боротьбі із організованою злочинністю МВС, а також слідчим МВС, УБОЗ та СБУ.

Найбільша кількість респондентів (69) в якості найефективнішого джерела даних про потерпілих від торгівлі людьми відзначили оперативну інформацію. Серед джерел такої інформації правоохоронці

найчастіше вказували дані ВВІРів (7), ЗМІ (9), оголошення фірм про посередницькі послуги по працевлаштуванню за кордоном (7), показання фігурантів по інших справах (15). Більшість респондентів не деталізували, із яких саме оперативних джерел вони отримують дані. Заяви родичів потерпілих осіб та самих потерпілих (15), дані неурядових організацій (10) (лише у випадку згоди потерпілих на співпрацю із міліцією) – найбільш важливі джерела інформації про злочин серед усіх інших. Проаналізуємо названі джерела інформації детальніше.

Дані ВВІРів. Респонденти відзначили, що часто отримують інформацію для відпрацювання із ВВІРів. Ці дані стосуються осіб, які, перебуваючи за кордоном, втратили паспорт і потребували підтвердження їхньої особи. Такі запити щодо встановлення особи до ВВІРів надходять від посольств України.

Ще одним джерелом про потенційних потерпілих є дані ВВІРів щодо жінок віком від 18 до 35 років, які отримують закордонні паспорти. В деяких областях жінки, що потрапляють за віковою ознакою до групи ризику, перед тим як отримати паспорт проходять співбесіду із працівником відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; інших запрошують на розмову вже постфактум. Особливу увагу правоохоронці приділяють жінкам, які отримують паспорт не вперше за невеликий проміжок часу. Необхідність проведення такої роботи працівники міліції пояснюють тим, що жінки, яких депортують із країн призначення в Україну, не можуть в'їхати в цю державу за старим паспортом і змушені оформлювати нові документи, змінюючи, наприклад, одну літеру в написанні прізвища або ім'я. За словами начальника відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, в одній з областей Північного регіону, їм доводилося спілкуватися із жінкою, яка тричі змінювала своє ім'я. Саме такі жінки, за думкою багатьох респондентів, можуть надати інформацію, необхідну для слідства.

ЗМІ. На інформацію, знайдену в ЗМІ та Інтернеті, як джерело даних про потерпілих та злочин загалом вказало 2 респонденти. Крім того, факти для перевірки правоохоронці знаходять, аналізуючи оголошення фірм, які пропонують послуги по працевлаштуванню українських громадян за кордоном.

Показання фігурантів у інших справах. Інформацію для порушення справи за статтею 149 правоохоронні органи також беруть з показань фігурантів з інших справ. Наприклад, в ході розслідування справи з показань свідків або обвинувачених стає відомо, що є інша потерпіла і що до скоєння злочину причетні інші особи, крім уже затриманих тощо.

Інтерпол. Інтерпол як джерело інформації про потерпілих, також було названо респондентами(3). За їх словами, іноді Інтерпол звертається до відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, з проханням ідентифікувати чи є особа потерпілою або сприяти у поверненні в Україну.

Заяви родичів потерпілих. Інформація про потерпілих надходить також від їхніх родичів або друзів. Найчастіше звертаються люди, близькі яких зникли за кордоном або які просять допомогти у поверненні із-за кордону. Із 51 вивченої протягом дослідження справи за заявою родичів потерпілих було порушено 6 справ.

Неурядові організації. За принципами своєї роботи НУО не можуть виступати інформаторами правоохоронних органів про потерпілих. Винятковими є випадки, коли потерпілі згодні співпрацювати із міліцією. Про таку практику одностайно заявили всі опитані представники НУО та державних соціальних служб.

Слід зазначити, що питання передачі даних про потерпілих від НУО до відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, є предметом суперечок представників обох секторів. Проте, більшість із опитаних правоохоронців, ставиться до позиції НУО з повагою та відзначають, що посередницька роль НУО при роботі з потерпілими є дуже важливою.

Більшість представників силових структур висловлюють впевненість, що якби вони отримали можливість поспілкуватись із потерпілою, яка не бажає свідчити проти торговців людьми, через що НУО не передає їх дані до правоохоронних органів, то, по-перше, інформація, яку отримали від неї, дозволила б зупинити злочинців, а, по-друге, вони переконали б потерпілу у необхідності співпраці.

Заяви потерпілих від торгівлі людьми. Заяви потерпілих як джерело інформації про злочин торгівлі людьми складає найменшу

частку. Наприклад, у Донецькій області з 2003 по 2005 р. самостійно з заявою звернулося до відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, усього 2 потерпілі.²⁰ Із 51 вивченої справи самостійно заяву до правоохоронних органів подали 16 потерпілих.²¹

Інші джерела. Слід зазначити, що в різних областях правоохоронці знаходять додаткові джерела інформації про можливих потерпілих. Так, наприклад, в Луганській області раз в 1-2 місяця прикордонники надсилають до відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, інформацію про жінок, які були депортовані з-за кордону та жінок, які в'їжджають в Україну із довідками на повернення через втрату паспорту.

Часто відбувається так, що українок депортують із-за кордону до Росії. У Росії вони звертаються до посольства України із заявою, що загубили паспорт. Їм видають довідки на повернення в Україну. Таким чином згідно з документами вони повертаються із Росії, а насправді – із інших країн і можуть надати важливі дані для виявлення злочину.

*Уривок інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Східний регіон)*

У Донецькій області правоохоронці здійснюють опитування жінок, які працюють у секс-бізнесі в Україні, про вербувальників, які пропонували їм працювати за кордоном, або секс-працівниць, які повернулися звідти.

²⁰ Йдеться про випадки, коли звернення потерпілих до правоохоронних органів стали причиною проведення слідчих дій, а не формальної заяви потерпілої, написаної лише для порушення справи, коли докази злочину вже зібрані.

²¹ Про причини відмови потерпілих від співпраці із правоохоронними органами буде йти мова в наступному параграфі 2.3. «Взаємодія потерпілих від торгівлі людьми із правоохоронними органами»

В Одеській області основним джерелом інформації про можливих потерпілих є дані прикордонників Туреччини щодо осіб, яких пароплавом депортують із Стамбулу до Одеси. В морському порту «Одеса» працівники відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС, СБУ та представник неурядової організації проводять із депортованими особами співбесіду, метою якої є виявити чи є особа потерпілою від торгівлі людьми.

2.3. Взаємодія потерпілих від торгівлі людьми із правоохоронними органами

Більшість респондентів притримуються думки, що відсоток потерпілих, які погоджуються співпрацювати з правоохоронними органами складає, в залежності від області, від 50% до 70-80%. Траплялися також відповіді, що всі потерпілі згодні давати показання. Проте слід зазначити, що мова йде про тих потерпілих, про існування яких стало відомо правоохоронним органам в результаті оперативної роботи чи з інших джерел. Щодо загальної кількості потерпілих, то, на думку респондентів, вони виявляють не більше 5–10% потерпілих, із яких погоджуються свідчити, як зазначено вище, не всі.

За результатами проведених із респондентами інтерв'ю, в тому числі й осіб, потерпілих від торгівлі людьми, можна виділити наступні причини, з яких потерпілі відмовляються від співпраці із правоохоронними органами. Зокрема:

- погрози торговців людьми щодо фізичної розправи у випадку співпраці із міліцією (45);
- погрози торговців людьми щодо розголосу інформації про те, що потерпіла працювала в секс-бізнесі (31);
- небажання розповідати про інтимні речі, які потерпілим доводилося переживати (31);
- небажання переживати негативні емоції протягом слідства (27);
- довга тривалість судових розслідувань (23);
- відсутність віри у справедливість судової системи і сумніви щодо того, що торговці людьми будуть покарані у відповідності із законом (22);
- недовіра до співробітників правоохоронних органів (17);

- отримання потерпілими від торговців людьми грошової компенсації за завдані збитки (15);
- відсутність розуміння, що вони є потерпілими від торгівлі людьми (8) та претензій до торговців людьми (12);
- відсутність впевненості, що у випадку переслідувань з боку злочинців отримають захист (11);
- очікування зневажливого відношення від правоохоронців, суддів (6);
- відчуття власної провини (6);
- відсутність бачення практичної компенсації за свої свідчення (2);
- небажання псувати відносини із торговцями людьми, оскільки потерпілі планують знову їхати працювати за кордон, але сподіваються на інші умови роботи (3);
- криміналізація проституції в Україні (2)²².

Проаналізуємо найголовніші із причин детальніше.

Погрози торговців людьми щодо фізичної розправи у випадку співпраці із міліцією

Особливістю злочину торгівлі людьми є той факт, що торговці людьми, ще на етапі вербування мають всю інформацію про майбутню жертву. Вони заздалегідь знають адресу, матеріальне становище, ситуацію в сім'ї тощо. Тому реалізувати погрози щодо фізичної розправи над потерпілою або її близькими у випадку співпраці із правоохоронними органами торговцям людьми нескладно. Нерідко саме побоювання реалізації злочинцями цієї погрози утримує потерпілих від звернення в поліцію і в країнах експлуатації.

²² На момент проведення дослідження ч.1 статті 303 «Проституція або примушування чи втягнення особи до заняття проституцією» передбачала покарання за систематичне заняття проституцією. Пізніше, 12 січня 2006 р., Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією», у затвердженій в новій редакції ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» вилучено покарання за заняття проституцією. Текст ст. 303 КК України в новій редакції наводиться в додатках.

Погрози торговців людьми щодо розголосу інформації про те, що потерпіла працювала в секс-бізнесі

Погрози того, що все оточення потерпілої знатиме про її роботу у секс-бізнесі застосовується торговцями людьми ще в країнах призначення. Для того, щоб застерегти своїх жертв від звертання до правоохоронних органів злочинці шантажують потерпілих тим, що вони ніколи не зможуть вийти заміж та нормально жити, оскільки всі знатимуть, що вона працювала повією. Для жінок, що мешкають у селах або невеликих містечках, розголос щодо її гіркого досвіду означає необхідність зміни місця мешкання, що є мало реальним, або постійне страждання від принижень та зневажливого ставлення від найближчого оточення.

Небажання переживати негативні емоції протягом слідства

На таку причину відмови від співпраці вказували потерпілі від торгівлі людьми, опитані в ході дослідження, соціальні працівники неурядових організацій та працівники державних соціальних служб. Деякі правоохоронці також зазначили, що негативні емоції, які потерпілим знову доводиться неодноразово переживати є суттєвою перепорою для їх бажання свідчити. Негативні емоції потерпілі відчувають протягом допитів, кількість яких у різних справах становить від 3 до 12 для однієї особи. Особливо тяжко потерпілі почуваються на очних ставках із обвинуваченими та в залах суду протягом засідань, де потерпілі перебувають у безпосередній близькості із обвинуваченими і страждають від приниження з їх боку.

Небажання розповідати про інтимні речі, які потерпілим доводилося переживати

У тому випадку, коли особу примушували до роботи, пов'язаної із наданням сексуальних послуг, переказ деталей інтимного характеру викликає у більшості потерпілих почуття дискомфорту. З огляду на цей факт, деякі потерпілі зазначали, що їм було б легше свідчити, якби слідчі були жіночої статі.

Слід зазначити, що судовий розгляд у більшості справ (25), які вивчалися у межах даного дослідження, був закритим. Причому за

закритими дверима вони слухалися за ініціативою саме суддів, які, розуміючи особливість справ торгівлі людьми, без додаткових клопотань з боку учасників процесів виносили таке рішення.

Відсутність впевненості в отриманні захисту у разі переслідувань з боку обвинувачених

Побоювання фізичної розправи стає актуальнішою через відсутність впевненості потерпілих у тому, що вони отримають адекватний захист у випадку переслідувань з боку обвинувачених. На цю перепону співпраці потерпілих та правоохоронців також вказало чимало респондентів. Не дивлячись на існування Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»²³, правоохоронці не можуть повністю гарантувати безпеку потерпілим, посилаючись на брак коштів, необхідних для реалізації положень Закону.²⁴

Отримання потерпілими «компенсації» від торгівців людьми за завдані збитки

На думку багатьох опитаних правоохоронців отримання потерпілими від торговців людьми «компенсації» за збитки є найпоширенішою причиною відмови перших від співпраці із міліцією. Матеріальний стан потерпілих найчастіше дуже складний і тому для компенсації їм може бути достатньо невеликої винагороди. Так, під час розслідування справи у Східному регіоні потерпіла змінила свої показання, бо отримала гроші на зимові черевики та відеореєстратор. У Північному регіоні торговці людьми отримали умовне покарання через зміну потерпілою свідчень під час судового слідства. І хоча правоохоронці факт матеріального заохочення потерпілої в цій справі довести не можуть, іншої причини для зміни нею свідчень не знаходять.

²³ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782-XII від 23 грудня 1993, набрав чинності 2 березня 1994 року згідно із Постановою Верховної Ради України № 3926-XII від 4 лютого 1994 року.

²⁴ Детальніше про забезпечення безпеки потерпілих йдеться у параграфі 2.6. «Забезпечення безпеки свідків/потерпілих у справах з торгівлі людьми».

Відсутність бачення практичної компенсації за свої свідчення

Респондентами неодноразово зазначалось, що причиною відмови від співпраці потерпілих на етапі досудового слідства, та неявки потерпілих в суд є відсутність бачення потерпілими, що за допомогою свідчень їм вдасться отримати компенсацію за збитки, які були нанесені торговцями людьми. За словами респондентів, серед яких прокурори, судді, працівники НУО та потерпілі від торгівлі людьми, у більшості випадків позови на відшкодування збитків не подаються. Правоохоронці, чий обов'язок повідомляти потерпілим про їх право подавати позов на відшкодування,²⁵ звертають увагу лише на відсутність у потерпілих матеріальних збитків, забуваючи при цьому про моральні збитки. Позови не подаються – потерпілі приходять до суду немотивовані.

У випадку, коли позови заявляються, їх розмір, як правило, суттєво зменшується суддями. Так, за словами адвоката потерпілих, який має досвід роботи по 2-м справам, позови на відшкодування моральних та матеріальних збитків у обох випадках зменшувалися із 10 000 грн. та 5 000 грн. до 2 000 гривень.²⁶ Причиною зменшення розміру заявлених збитків, за словами респондентів, є відсутність доказів матеріальних збитків (квитки, касові чеки на ліки тощо) та експертизи моральної шкоди. Детальніше про проблеми відшкодування збитків потерпілим йдеться у параграфі 3.5 «Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків» нижче.

Відсутність усвідомлення що вони є потерпілими від торгівлі людьми

Правова неосвіченість широкого загалу у поєднанні із домашнім насильством, тікаючи від якого жінки нерідко потрапляють до рук

²⁵ Стаття 29 КПК України «Забезпечення відшкодування збитків, завданих злочиним, і виконання вироку в частині конфіскації майна» передбачає, що «...орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову».

²⁶ Більш детально про проблеми відшкодування потерпілим збитків йдеться у параграфі 3.5. «Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків».

торговців людьми,²⁷ дискримінація в суспільстві за статевою ознакою призводять до адаптації потерпілих до насильства у повсякденному житті та відсутності усвідомлення, що їхні права порушені, а вони постраждали від злочину і мають право на відшкодування.

Відсутність претензій до торговців людьми

За словами представників правоохоронних органів, часто зустрічаються ситуації, коли потерпілі не бажають свідчити проти злочинців, оскільки планують знову поїхати працювати за кордон або взагалі не мають претензій до торговців людьми. Особи, які проходять по справі в якості потерпілих, не мають можливості заробити собі на життя в Україні, тому вважають, що повинні дякувати торговцям людьми, що ті допомогли їм заробити.

Нехай мені заплатили 300 у.о. за рік праці. Але заробити такі гроші в Україні я не можу. Я жила там добре, тому претензій до обвинувачених не маю.

*Висловлювання потерпілої, записано
зі слів оперуповноваженого відділу боротьби
зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Східний регіон)*

Довготривалість судових розслідувань

Судове розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, надзвичайно розтягується у часі. Судові слухання часто відкладаються через неявку потерпілих або обвинувачених, зайнятості прокурора та інших причин. Через велику завантаженість суддів наступне слухання по справі призначається через декілька тижнів. Якщо знову виникають перепони, то наступне слухання може відбутися лише через 2-3 місяці. Так, у справі по торгівлі людьми, яка слухалася в районному суді м. Чернігова суддя зму-

²⁷ Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 60.

шений був тричі відкладати розгляд справи через неявку на суд потерпілих.

Таким чином, судове слідство триває від 6 місяці до двох з половиною років. А якщо взяти до уваги, що досудове слідство тягнеться декілька місяців, то потерпілі змушені тримати в голові деталі їхнього гіркого досвіду протягом майже 3-х років. Крім того, що потерпілі втомлюються від того, що їм постійно треба згадувати і переказувати деталі злочину, вони не можуть налагодити своє приватне життя. Адже не всі потерпілі ставлять своїх близьких, особливо чоловіків, до відома, що вони потерпілі від торгівлі людьми і беруть участь у розслідуванні. Так, у Донецькій області потерпіла вийшла заміж і не розповідала чоловіку про те, що свідчить у суді. Оперуповноважені відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, вручали потерпілій повістку до суду у конфіденційній обстановці, щоб не допустити розголосу інформації.

Судова тяганина також призводить до того, що потерпілі втрачають надію, що рішення суду буде справедливим і просто не з'являються на засідання.

Недовіра до співробітників правоохоронних органів та очікування зневажливого відношення від них

За словами правоохоронців потерпілі часто недовіряють міліції і тому не хочуть звертатися до них. У першу чергу, це пов'язано із низьким рівнем довіри українського суспільства до правоохоронних органів. Друга причина – це негативний досвід потерпілих у спілкуванні із поліцією у країні призначення. Вони очікують такого ж ставлення від української міліції і тому не звертаються до силових структур за допомогою.²⁸

Криміналізація проституції в Україні

Торговці людьми нерідко використовують наявність у Кримінальному кодексі України статті 303, зокрема ч.1, яка передбачає відпові-

²⁸ Детальніше про ставлення до потерпілих протягом слідства йдеться у параграфі 2.5. «Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми»

дальність за систематичне заняття проституцією, для залякування потерпілих, яких примушували до роботи у секс-бізнесі²⁹.

Торговці людьми сказали мені, що, якщо я піду в міліцію, то кримінальну справу спершу порушать проти мене, бо я займалася проституцією. І можливо лише потім проти торговців людьми. Але хто буде серйозно сприймати мої обвинувачення, якщо я сама злочинниця та повія.

Зі слів потерпілої

Відсутність віри у справедливість судової системи та відчуття корумпованості суддів

Довготривалість судових процесів, відсутність впевненості у потерпілих, що торговці людьми будуть покарані за свої злочини у поєднанні із широко поширеним у суспільстві стереотипом щодо корумпованості суддів були згадані респондентами серед причин, з яких потерпілі відмовляються свідчити проти торговців людьми.

2.4. Роль неурядових організацій у забезпеченні допомоги та захисту потерпілим від торгівлі людьми

Аналіз відповідей на питання представників НУО, державних соціальних служб, працівників відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, слідчих та потерпілих щодо організацій, які надають соціальну допомогу потерпілим, уможлиблюють визначення основних проблем, з якими потерпілі звертаються до організацій. Серед них наступні:

²⁹ На момент проведення цього дослідження ч.1 статті 303 «Проституція або примушування чи втягнення особи до заняття проституцією» передбачала покарання за систематичне заняття проституцією. Пізніше, 12 січня 2006 р., Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією», зокрема із затвердженої в новій редакції ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» вилучена ч. 1.

- медичні проблеми;
- психологічні проблеми;
- матеріальні труднощі;
- потреба юридичної підтримки;
- потреба у перенавчанні та працевлаштуванні;
- проблеми з житлом;
- відсутність підтримки у власній сім'ї;
- потреба супроводу соціальним працівником чи психологом у суді.

Коротко розкриємо суть основних із перелічених проблем потерпілих від торгівлі людьми.

Медичні та психологічні проблеми

Медичні проблеми, з якими стикаються потерпілі після визволення із рабства не були серед предметів даного дослідження. Проте, дані міжнародних та неурядових організацій дозволяють стверджувати, що найбільш поширеними проблемами із здоров'ям у потерпілих є психологічні розлади, інфекції, що передаються статевим шляхом, головні болі, які є наслідками побиття тощо. У багатьох випадках потерпілі жаліються на нічні кошмари, постійне відчуття страху, відсутність апетиту, необґрунтовану тривожність, зміну настрою, неадекватну реакцію тощо.

Матеріальні труднощі

Матеріальні проблеми є основними, які мають потерпілі. Це – заборгованість за комунальні послуги, необхідність придбати продукти харчування, одяг, предмети першого вжитку для потерплої та її дітей. Ці проблеми допомагають вирішити НУО, релігійні організації та іноді центри для дітей, сім'ї та молоді (як правило, шляхом забезпечення потерпілих гуманітарною допомогою).

Потреба юридичного захисту

Серед основних проблем юридичного характеру, з якими потерпілі звертаються до НУО: розлучення, стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей, припинення реєстрації за місцем мешкання чоловіка або колишнього чоловіка, який не проживає

з сім'єю, встановлення місця проживання дітей після розлучення, відновлення втраченого паспорту, реєстрація за місцем проживання тощо.

Перекваліфікація та працевлаштування

Необхідність навчання потерпілих новим професіям пов'язана із невисоким рівнем освіти більшості та відсутністю досвіду роботи. Серед нових професій, які потерпілі можуть набути – перукар, майстер манікюру, швачка та ін. Крім того пропонуються курси сучасних інформаційних технологій, з розвитку свого бізнесу або підприємництва, бухгалтерського обліку, курси вивчення англійської мови тощо.

Щодо працевлаштування потерпілих, то через відсутність освіти та досвіду роботи, вони підпадають під категорію вакансій центрів зайнятості – «будь-яка підходяща робота». Таким чином, робота, на яку можуть претендувати потерпілі – прибиральниця, двірник, санітарка із заробітною платою близько 100 гривень, на яку вони не погоджуються. Після отримання нової професії потерпілі можуть розраховувати на пристойну роботу.

*Уривок інтерв'ю з представником
громадської організації (Південний регіон)*

Адвокатська підтримка під час досудового слідства й судового розгляду справи

Відповідно до результатів даного дослідження не всі потерпілі мають можливість скористатись послугами адвокатів, і зазвичай послуги оплачуються коштом міжнародних організацій. Можливість отримати адвокатів залежить від поінформованості правоохоронних органів та наявності НУО в регіоні. Так, в усіх справах, які розслідувалися в Івано-Франківській області та одній справі в Закарпатській області потерпілі не знали про таку можливість від НУО. В результаті потерпілі не мали адвокатів.³⁰

³⁰ Більш детально про роль представника потерпілих йдеться у параграфі 3.4. «Роль представників потерпілих та адвокатів обвинувачуваних у суді».

Супровід у суді

Аналіз відповідей респондентів дає змогу зробити висновок, що більшість опитаних представників НУО та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не мають досвіду супроводу потерпілих в суді.

Щодо потреби супроводу потерпілих протягом судового слідства, деякі респонденти відзначали, що у випадку, коли інтереси потерпілої в суді представляє адвокат, необхідності в присутності соціального працівника немає (2).

Існує й інша думка респондентів (5): потерпілі в будь-якому випадку потребують присутності психолога або соціального працівника на слуханнях. Але це не завжди можливо, бо слухання часто проводяться за зачиненими дверима.

Представники правоохоронних органів вказували на позитивний досвід щодо запрошення на засідання громадського обвинувача. Так, за словами оперуповноваженого відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, з Центрального регіону, виступ представника неурядової організації на засіданні суду, який розглядав першу в Україні справу з торгівлі людьми зіграв вирішальну роль при визначенні суддею покарання.

Проте, існує і така думка, що у випадку, коли соціальний працівник буде представником потерпілих у суді, він буде зобов'язаний бути присутнім на всіх судових засіданнях. Кримінальна справа може розглядатися в суді в іншому місті і соціальний працівник, наприклад, за браком ресурсів або часу, не в змозі буде взяти участь у засіданні. Внаслідок його відсутності судові засідання можуть відкладатися. Тобто для супроводу потерпілих у суді потрібен окремий підготовлений соціальний працівник, що на сьогодні є проблемою як для НУО, так і для державних соціальних служб.

У відповідності зі ст. 52 Кримінально-процесуального кодексу України потерпілий має право мати свого представника в кримінальному процесі. Представниками можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка проводить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду. Під іншими особами слід розуміти в тому числі і спеціалістів у галузі права. Відповідно, якщо потерпіла заявить клопотання про допуск до процесу свого представника із числа членів НУО, які володіють знаннями в галузі права, такий представник може бути допущений до участі у справі в якості представника потерпілого відповідно до постанови слідчого або судді.

*Уривок інтерв'ю з адвокатом потерпілих
(Південний регіон)*

Поширення інформації

Важливим для інформування суспільства про роботу організацій, що надають допомогу потерпілим є розповсюдження інформації про роботу таких служб, наприклад в ЗМІ. Аналіз відповідей журналістів щодо володіння представниками ЗМІ інформацією про роботу громадських організацій, показує, що більшість респондентів (31) знають про їх діяльність та співпрацюють із ними при підготовці матеріалів. Так, серед відповідей найчастіше журналісти називали Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда–Україна», а також місцеві організації «Успішна жінка», «Волинські перспективи», «Прогресивні жінки», «Чоловіки проти насильства», «Відродження нації» та інші організації.

2.5. Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми³¹

З метою визначення чи страждають потерпілі від принизливого та зневажливого ставлення протягом слідства, всім респондентам ставилося питання про ставлення до потерпілих. А потерпілим, відповідно, питання щодо їх досвіду у спілкуванні із усіма учасниками процесу. Цікавим є той факт, що відповіді учасників однієї і тієї ж справи є відмінними. Так, в одній справі, потерпіла стверджувала, що протягом допитів слідчий її постійно принижував. У той час як слідчий зазначив, що з його боку ніяких дій та висловлювань, які могли б принизити її гідність не було, що підтверджується відеозаписом її свідчень.

Аналіз відповідей респондентів щодо ставлення до потерпілих на різних етапах слідства наводиться нижче.

Враження потерпілих від торгівлі людьми про ставлення до них

Слід зазначити, що в різних регіонах думки потерпілих щодо ставлення до них з боку правоохоронців різняться. Так, в центральних областях більшість опитаних потерпілих скаржилися на скептичне та оціночне ставлення до себе від представників правоохоронних структур усіх категорій, як протягом слідства, так і під час суду. У східних областях навпаки потерпілі відзначали позитивне і коректне відношення. В західних областях окремі потерпілі відчували і позитивне, і негативне ставлення з боку правоохоронних структур. Незалежно від регіону однаковими були відповіді потерпілих, що особливих страждань завдавали їм адвокати підсудних, формулюючи питання таким чином, щоб відповіді підтверджували той факт, що потерпілі є повіями (31).

³¹ П. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» №13 від 2 липня 2004 р.: «Суд повинен стежити за тим, щоб під час допиту потерпілого не ставилися запитання, які принижують його честь і гідність, ображають його самого чи близьких йому осіб, а також запитання щодо обставин особистого характеру, що не стосуються справи».

Що стосується ставлення з боку суддів, то потерпілі характеризували його як коректне (12). Проте деякі опитані зазначали, що очікували захисту від судді проти брутального ставлення адвокатів обвинувачених (4).

У тих випадках, де потерпілих супроводжували соціальні працівники, надавалися послуги адвокатів або забезпечувалася реабілітаційна та реінтеграційна допомога, ними підкреслюється надзвичайно позитивне ставлення та підтримка з боку адвокатів, НУО та державних соціальних служб (20).

Правоохоронні органи

Правоохоронці охарактеризували своє ставлення до потерпілих як позитивне та коректне. Цієї ж думки дотримуються адвокати потерпілих (10), працівники НУО (10), потерпілі (14).

Міліція, прокурор, слідчі ставляться до потерпілих нормально. За сім років роботи з ними (проведення семінарів, тренінгів) був знищений стереотип щодо того, що всі потерпілі самі винні в тому, що з ними сталося. Як виняток, іноді трапляються випадки ставлення до потерпілих як до повій. Але загалом, картина непогана.

*Зі слів представника неурядової організації
(Східний регіон)*

Слід зазначити, що скарги потерпілих про зневажливе ставлення з боку силових структур в основному стосувалися слідчих УБОЗ та СБУ. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що слідчі МВС, оперуповноважені відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, частіше беруть участь в семінарах, тренінгах, отримують літературу з питань торгівлі людьми. Тому вони ознайомлені зі специфікою проблеми і особливістю потерпілих від цього злочину.

Деякі респонденти-правоохоронці (2) в зневажливому ставленні своїх колег до потерпілих вбачають непрофесіоналізм. Від свідчень потерпілих часто залежить успішність справи і якщо потерпілих налаштувати проти себе, вони можуть відмовитися свідчити.

Один респондент-суддя із Східного регіону оцінив ставлення до потерпілих з боку органів досудового слідства як негативне. За його словами, потерпілі були залякані правоохоронцями.

Судді

Більшість суддів відмічали, що не мають упередженого ставлення до потерпілих. Навпаки, їх страждання викликають співчуття та бажання справедливо покарати злочинців. В той же час, в ході інтерв'ю деякі судді допускали висловлювання, що потерпілі самі винні в тому, що з ними сталося, бо вони були повіями (4).

Аналіз відповідей суддів на інші питання, які не стосуються безпосередньо їх ставлення до потерпілих, дає змогу стверджувати, що навіть якщо прямої зневаги до потерпілих вони не виявляють, непряма існує. Так, відповідаючи на питання чи наражаються потерпілі на небезпеку, даючи свідчення проти торгівців людьми, суддя відніс злочинців та потерпілих до однієї категорії:

Потерпілі знайомі із «трефікерами». Вони належать до одного світу, куди нам немає ходу, тому про погрози немає мови.

Із інтерв'ю з суддею (Східний регіон)

Думки суддів Апеляційних судів різних областей щодо ставлення до потерпілих є полярними: один відмітив тільки позитивне ставлення до потерпілих в справах по торгівлі людьми своїх колег у судах першої інстанції та апеляційних судах. Другий – зневажливо, що проявлялось в оцінці дій потерпілих.

Адвокати потерпілих (10) та працівники НУО (8) відзначали, що у своїй практиці стикалися як із зверхнім та принижуючим гідність, так і з доброзичливим відношенням до потерпілих з боку суддів. Негативне ставлення, як правило, проявлялося у некоректних висловлюваннях, коментарях щодо показань потерпілої, її засудженні за певні дії тощо. Більше того, на їх думку, особистість судді відіграє головну роль.

Протягом судових засідань траплялися моменти, коли потерпілі готові були відмовитися свідчити з причини некоректного ставлення адвокатів обвинувачених та судді. Але нам з оперуповноваженими, які супроводжували потерпілих, вдалося це попередити.

*Уривок інтерв'ю з начальником відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Південний регіон)*

Деякі респонденти (5) також скаржилися, що судді не враховують особливостей потерпілих, наприклад, рівень освіти або розвитку, юридичної грамотності, і формулюють питання дуже складно. Це впливає на їх показання та вирок.

Взагалі, зневажливе ставлення пригнічує та у потерпілих зникає бажання співпрацювати, що приводить до неявки їх на подальші слухання.

Адвокати обвинувачених

Аналіз інтерв'ю з адвокатами обвинувачених дає можливість зробити висновок, що у своїх звертаннях до потерпілих вони не вбачають ніякої кривди та неповаги. Деякі висловлювання, до яких вдавалися адвокати на судових слуханнях, вони пов'язували із «професійною манерою ведення справи».

У той же час, майже всі інші респонденти відзначили некоректне поведіння адвокатів обвинувачених із потерпілими.

Соціальні працівники

Всі респонденти відзначали важливу роль соціальних працівників неурядових організацій. На думку тих потерпілих, які отримували реінтеграційну допомогу та спілкувалися із соціальними працівниками, вони ніколи не відчували негативного та зневажливого ставлення з їх боку. Навпаки, відмічали турботу, зацікавленість в їх долі та бажання допомогти. Це допомогло багатьом потерпілим прийняти рішення про співпрацю із міліцією. Більше того, правоохоронці одностайно стверджували, що посередництво НУО у роботі із потерпілими є визначальним для рішення потерпілих співпрацювати.

2.6. Забезпечення безпеки свідків/потерпілих у справах з торгівлі людьми

Доречність застосування заходів безпеки

Проаналізувавши відповіді респондентів стосовно того, чи наражаються потерпілі на ризик, даючи свідчення, їх можна поділити на три групи.

А) Перша група респондентів (68) вважає, що потерпілі піддаються погрозам та тиску з боку торговців людьми.

На думку більшості оперуповноважених, основні погрози, які надходять потерпілим: розголошення інформації серед близьких потерпілих про те, що вони працювали в сфері секс-бізнесу. У такий спосіб торговці людьми намагаються впливати на показання потерпілих у суді.

Випадки відмови або зміни показань потерпілими трапляються, але, насамперед, це ми пов'язуємо з недовірою потерпілих до правоохоронної та судової систем. Потерпілі, з якими нам доводиться працювати, як правило, на період розслідування захищені, але значна частина злочинців по таким справам залишається на волі та має можливість впливати на учасників кримінального процесу. Це не обов'язково погрози. Може мати місце і підкуп, і шантаж.

*Уривок інтерв'ю з оперативним працівником УБОЗ
(Західний регіон)*

Адвокати потерпілих у своїй практиці зіштовхуються із тим, що до потерпілих додому приїжджають посланці від обвинувачених або навіть їх адвокати з метою відговорити від свідчень.

Потерпілі від торгівлі людьми зазначали про те, що вони отримували погрози до того, як звернутися в міліцію, а також під час досудового та судового слідств. Погрожували потерпілим, у більшості випадків, по телефону. Потерпілі також зазначали, що їх та членів їхніх сімей переслідували вулицями.

Слідчі МВС вказували на випадки погроз з боку обвинувачуваних розправи над потерпілими безпосередньо у суді.

Б) Друга група респондентів (51) не стикалися під час роботи із справами даної категорії **з погрозами потерпілим з боку торговців людьми**, але припускають, що це явище поширене.

Так, більшість правоохоронців, яких ми віднесли до цієї групи, відзначили, що по справах, над розкриттям яких вони працювали, погрози потерпілим не надходили. Щоправда, вони припускали таку можливість, а тому ще на етапі досудового слідства запобіжним заходом для підозрюваних було обрано взяття під варту. У тих випадках, де завдяки пом'якшуючим обставинам підозрювані не могли бути затримані, правоохоронці попереджали, що у випадку погроз такий запобіжний захід, як підписка про невиїзд буде замінена на перебування під вартою. Тому, побоюючись міліції, торговці людьми напряду не погрожують потерпілим. Але намагаються вплинути на них шляхом підкупу або вмовлянь та жалості.

В) Третя група респондентів (39) вважає, що даючи свідчення проти торговців людьми, потерпілі не наражаються на небезпеку.

На думку респондентів цієї групи погрози надходять лише у тому випадку, коли торгівля людьми здійснюється організованими злочинними угрупованнями. Але головні злочинці перебувають у країнах призначення. Вербувальники та перевізники, які в основному приносять до відповідальності в Україні не мають можливості завдати шкоди життю та здоров'ю потерпілих та їхнім близьким. Тому потерпілим нічого не загрожує.

Застосовування заходів безпеки, передбачених законодавством у вивчених справах

Потерпілі мають право на охорону їхньої безпеки у відповідності до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782-XII від 23 грудня 1993 (вступив в силу 2 березня 1994 р.), та відповідно до ст. 52-1 КПК України «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та ст. 52-3 КПК України «Нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки».

Проте відсутність фінансового забезпечення положень законодавства робить його скоріше декларативним ніж дієвим. Це пов'язано з тим, що деякі заходи безпеки, передбачені ним, є досить високої вартості, а держава не має ресурсів для його фінансування. Крім того, не розроблено механізму застосування цього закону.

Аналіз відповідей респондентів та справ показав, що серед визначених Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» заходів безпеки протягом розслідування вивчених справ застосовувалися наступні:

1. Зміна особових даних потерпілих в матеріалах слідства³².
2. Зміна місця проживання потерпілих на період слідства.
3. Закриті судові засідання.

На практиці, у контексті процедури упізнавання та очних ставок підозрюваний має доступ до протоколу, і якщо не будуть забезпечуватись принаймні елементарні заходи безпеки, то дані про потерпілу одразу ж стають відомі підозрюваному ще в процесі розслідування.

1. Збереження конфіденційності даних про потерпілих у справах про торгівлю людьми є ще більш важливою з огляду на особливість цих справ: підозрюваний володіє всією інформацією щодо можливих свідків, оскільки займається вербуванням, оформленням документів тощо, тому для підозрюваного достатньо навіть мізерних даних про потерпілого, для того, щоб встановити особу останнього.

Українське законодавство передбачає можливість застосування технічних засобів для свідчення потерпілих та свідків за їх відсутності у залі засідання³³. Але на практиці, через брак технічних можливостей судів та недооцінювання ризику та травматичності для потерпілих привселюдно свідчити, це положення не застосовується.

³² Статтею 15 Закону передбачено забезпечення конфіденційності даних про особу, що включає обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки, протоколах слідчих дій і судових засідань, заміни прізвища, імені, по-батькові в цих документах псевдонімами.

³³ Стаття 85-1 КПК України «Застосування звукозапису при провадженні досудового слідства», стаття 85-2 КПК України «Застосування кінозйомки, відеозапису при проведенні слідчої дії», стаття 303 «Допит свідка», стаття 308 «Допит потерпілого».

Важливим у цьому контексті є ставлення журналістів до збереження конфіденційності даних про потерпілих від торгівлі людьми при висвітленні розслідування справ цієї категорії. Із 31 опитаного в ході дослідження представника ЗМІ переважна більшість (30) вважають за необхідне дотримуватись конфіденційності даних про осіб, потерпілих від торгівлі людьми. З цією метою майже всі представники ЗМІ змінюють реальні імена потерпілих та назву населеного пункту, де вони мешкають. Проте більшість респондентів обмежуються лише названими заходами. Лише декілька журналістів (3) вважають, що для того, щоб не нашкодити потерпілим, слід змінювати всю фабулу справи.

Цікавим є аргумент представника ЗМІ, який не вважає доцільним приховувати справжні імена потерпілих або обставини справи.

Я вважаю, що треба називати цих людей, оскільки анонімність не є показовою для наших людей. І якщо більше потерпілих будуть говорити про це відкрито, думаю, це матиме більший резонанс.

Зі слів тележурналіста (Центральний регіон)

Стосовно доступу до інформації, то більшість (21) респондентів-журналістів зазначили, що відчувають обмеження в отриманні даних, якщо справа не закінчена. З їхньої точки зору, такі обмеження є цілком законними, оскільки пов'язані із таємницею слідства. По закінченню судового розгляду справи журналісти мають можливість отримати інформацію від правоохоронних органів або неурядових організацій.

Частина опитаних (7) відповіли, що мають необмежений доступ до інформації стосовно розслідування злочинів торгівлі людьми. У випадках, коли журналісти потребували більше інформації, ніж їм надавали правоохоронні органи, вони зв'язувалися із потерпілими, які добровільно погодились розповісти їм свої історії.

Слід зазначити, що майже половина (14) із 31 опитаних журналістів брали участь у тренінгах, організованих міжнародними організаціями та неурядовою організацією «Інтерн'юз Україна». Деякі

респонденти (4) досвіду участі у тренінгах не мали, але були учасниками семінарів, в тому числі і міжнародних, прес-конференцій з проблеми торгівлі людьми.

Серед тих, хто не брав участі у тренінгах (13) всі одностайно зазначили їх необхідність та бажання взяти участь у таких заходах. Серед тем, інформація з яких є необхідною журналістам для роботи із темою торгівлі людьми, респонденти відзначили наступні:

- загальна інформація по темі (6);
- законодавство з проблеми (3);
- особливості пошуку інформації для матеріалів, труднощі у підготовці тощо (3);
- особливості проведення інтерв'ю з потерпілими (1);
- реальні історії (1);
- діяльність організацій, які допомагають потерпілим (1).

2. Надання безпечного місцеперебування протягом розслідування, судового слухання та після нього є заходом безпеки, передбаченим Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Проте на практиці мають місце лише кілька випадків, коли потерпілі протягом розслідування перебували у притулках для жертв торгівлі людьми, що працюють при неурядових організаціях³⁴, або квартирах, орендованих на період слідства. Оренду квартири зазвичай оплачують міжнародні організації. Проте, ці дії тимчасові і навіть неурядові та міжнародні організації не можуть забезпечити перебування у безпечному місці після завершення процесу.

3. Закрите судове слухання також є важливим чинником у заохоченні потерпілих свідчити проти торговців людьми. В загальному порядку торгівля людьми не відноситься до категорії злочинів, які, згідно з українським законодавством, розглядаються на закритому

³⁴ Надання притулку потерпілим протягом розслідування здійснювалося не уповноваженими органами влади на виконання положень Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а лише завдяки неформальній співпраці НУО та правоохоронців.

судовому засіданні³⁵. Проте суддя може призначити закрите судове слухання за власним розсудом, клопотанням потерпілого, його адвоката або адвоката обвинуваченої особи, у разі наявності відповідних обставин.

У випадку, коли мала місце сексуальна експлуатація особи, слухання повинно бути закритим. Відповідно до законодавства, при розгляді справ про статеві злочини, а також з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб я маю право призначити закрите слухання без клопотання.

Зі слів судді (Північний регіон)

Закритий судовий розгляд може проводитися також на підставі ч. 1 статті 16 «Закрите судове засідання» Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Крім того, з метою забезпечення безпеки свідків або потерпілих ч. 2 цієї ж статті передбачає можливість проведення їхнього допиту за відсутності підсудного.

Слухання у більшості вивчених справ (25) відбувалися саме за зачиненими дверима. Проте, ситуація різниться в залежності від області. Так, на Західній Україні із 13 вивчених справ лише 4 слухалися за зачиненими дверима. У східних областях – закриті судові слухання були в 10 випадках. Причому в Дніпропетровській області судові засідання були частіше закриті, а в Луганській – навпаки відкриті. У центральному регіоні – судові засідання з усіх вивчених справ були закриті.

³⁵ Стаття 20 КПК України «Гласність судового розгляду» визначає типи справ, слухання яких мають відбуватись за зачиненими дверима: це справи, розгляд яких суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом таємниці. Закритий судовий розгляд також допускається за вмотивованою ухвалою суду, серед іншого, в справах про статеві злочини, та інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Стосовно процедури ведення закритих судових слухань, то у більшості своїй вони відбувалися без порушень. Лише в одному із вивчених випадків в Південному регіоні суддя на початку судового засідання заявив про задоволення клопотання про закриті слухання, але процес розпочався у відкритому судовому засіданні. Були названі прізвище, ім'я та по-батькові потерпілих, свідків і тільки після цього суддя видалив всіх із залу засідання.

Причинами відкритих засідань суду були:

- відсутність клопотання з боку учасників про закриті слухання та ініціативи судді (13);

На слуханні присутні тільки родичі й зацікавлені особи. Зайвих людей не буває. У моєму досвіді потерпілі не виявили бажання, щоб засідання було закритим. Докладно про інтимні сторони справи не розпитують. Тому закриті засідання не є обов'язковими.

Зі слів судді (Південний регіон)

- відмова судді у задоволенні клопотання потерпілої про закриті слухання (1);

У даній справі суд був відкритим. Потерпіла просила про закриті слухання справи, але я вважаю, що не було причин для цього. Обвинувачений визнав свою провину і потерпілій ніхто не загрожував. Ніхто не задавав питань, які принижували б її гідність. Я слідкував за цим.

Зі слів судді (Південний регіон)

- відмова суддею у задоволенні клопотання обвинуваченого про закриті слухання (1).

Більше того, слід сказати про супровід потерпілої до суду, який здійснюється працівниками відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, або слідчого управління майже в усіх

випадках. В одній із вивчених справ, яка слухалася в Південному регіоні такий супровід здійснювався співробітниками підрозділу «Грифон». Супровід включає доставку потерпілих до суду, охорону до судового слухання та доставку додому. Ці заходи є важливими та необхідними для того, щоб потерпілі до проходу в зал судового засідання (в судах немає окремого приміщення для потерпілих та свідків) не піддавалися тиску з боку обвинувачуваних та їх родичів.

Відповіді респондентів щодо досвіду застосування норм Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» до потерпілих у справах даної категорії розподілились наступним чином.

Більшість опитаних не мають досвіду забезпечення безпеки свідків та потерпілих у справах по торгівлі людьми. Це, за їх словами, пов'язано із тим, що здійснювати захист немає потреби. Слідчі МВС або СБУ у більшості випадків відзначали, що за їх оцінкою підстав для застосування норм цього закону не було, заяв від потерпілих не надходило. Крім того, торговці людьми радше намагаються підкупити свідків та потерпілих, ніж погрожують розправою.

Якщо буде необхідність, заходи, спрямовані на захист свідків будуть застосовані. Але поки що ніхто із потерпілих не просив захисту, не заявляв про надходження погроз...

Зі слів судді Апеляційного суду (Східний регіон)

Деякі потерпілі зазначали, що хоча погрози по телефону і були, але жодних насильницьких дій стосовно них не було, тому правоохоронці не застосовували норми Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». З іншого боку, протягом дослідження було виявлено лише один випадок, коли потерпіла інформувала правоохоронців про погрози, але до дій спрямованих на захист не дійшло.

Я повідомила слідчому, що нам додому дзвонять та погрожують розправою, переслідують на вулиці машиною. У відповідь слідчий сказав, що якщо ми хочемо захисту, то він може його забезпечити. Але це означає, що охоронець постійно буде жити у нас. Ми повинні його годувати... У нас маленька квартира і самим нема за що харчуватися. Тому я відмовилась. Щоправда після цього дзвінки припинились.

Уривок інтерв'ю з потерпілою

Розділ 3

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ПЕРЕПОНИ У ПРОВЕДЕННІ ЕФЕКТИВНОГО СЛІДСТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ СПРАВ

3.1. Проблеми судового розгляду справи

Проблеми цієї категорії були визначені в основному суддями та прокурорами, а також адвокатами потерпілих та обвинувачених.

1. **Неявка потерпілих на засідання суду (40).**

Неявка потерпілих на засідання суду, за словами суддів, є однією із причин тривалості судового розслідування.³⁶

2. **Відсутність методичних рекомендацій або узагальнення судової практики щодо розгляду справ з торгівлі людьми (32)**

Респонденти вказували на відсутність постанови Пленуму Верховного Суду України та методичної літератури, у якій було б здійснено узагальнення судової практики з розгляду справ, пов'язаних із торгівлею людьми. Однією із причин відсутності рекомендацій з розгляду справ цієї категорії було зазначена часта зміна статті. Література, яка видається міжнародними організаціями та НУО є здебільшого роз'яснювального характеру та не може бути використана в якості методичного посібника.

3. **Відсутність розуміння суддями специфіки злочину торгівлі людьми (29)**

На думку співробітників правоохоронних органів, відсутність розуміння суддями специфіки та складності злочину торгівлі людьми проявляється у винесенні м'яких вироків торговцям людьми (29).

Бігаєш, збираєш докази, а підсудний виходить із залу суду на волю, і часто продовжує свою злочинну діяльність. Знову збираємо докази, знову порушуємо справу...

*Зі слів оперуповноваженого відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
(Східний регіон)*

³⁶ Детальніше ця проблема описана у параграфі 2.1. «Перепони для співпраці потерпілих від торгівлі людьми зі слідством».

4. Слабкі матеріально-технічні ресурси судів (26)

Зокрема, респондентами виділялися наступні проблеми:

- необлаштованість приміщень суду, які потребують ремонту;
- відсутність окремих кімнат для потерпілих, свідків та обвинувачених для уникнення тиску з боку останніх;
- нестача залів засідань; як правило, секретарі суддів заздалегідь займають чергу, щоб забезпечити зал засідань до призначеного часу судового слухання;
- відсутність оргтехніки: комп'ютерів, принтерів, факсів і т.п.; часто судді користуються власними комп'ютерами та засобами зв'язку;
- відсутність доступу до Інтернету;
- низька заробітна плата.

5. Погана обізнаність слідства і суду з практикою застосування ст. 149 КК України (19).

6. Брак кадрів серед суддів та прокурорів (14).

Недостатня кількість суддів та прокурорів призводить до їх великої завантаженості, що в свою чергу впливає на тривалість судового процесу, оскільки при перенесенні слухання справи суддя призначає наступне засідання через 1-2 місяця.

На 9 суддів припадає 3,5 прокурора. Тому судді змушені займати чергу до прокурора.

Зі слів судді (Східний регіон)

7. Довготривалість судового розслідування у справах про торгівлю людьми (22) визначили проблемою як представники правоохоронних органів, так і соціальний працівник та адвокат. Різняться лише аспекти цієї складності: правоохоронці зазначають, що потерпілі відмовляються від своїх свідчень з часом (часто через підкуп), а соціальний працівник зазначає, що потерпілі скоріше хочуть забути про все, що з ними трапилося і почати нормальне життя.

8. Незабезпечення захисту потерпілих в суді (16).

Декілька потерпілих (9) та суддів (7) вказали на цю проблему. За їх словами, забезпечення безпеки потерпілих і свідків як на етапі досудового слідства, так і в суді є великою проблемою. У судах немає окремої кімнати, тому потерпілі і свідки знаходяться в загальному приміщенні з родичами обвинувачуваних і траплялися випадки образ як потерпілих, так і їхніх захисників.

Конфіденційність не дотримується. Навіть якщо судові засідання закриті, то до суду ми усі разом знаходимося в приміщенні суду. Захист з боку міліції не надається. Багато хто не знає про це право, тому що їм ніхто не пояснював.

Зі слів потерпілої

9. Проблеми з кваліфікацією злочину (12).

На проблему обґрунтування вини обвинуваченого вказали 4 судді. Аргументом на користь цієї перепони є і думка декількох адвокатів обвинувачених, що їхніх підзахисних намагаються судити за статтею 149 КК України безпідставно, оскільки їхні дії можна кваліфікувати лише за ст. 303 КК України.

Як довести, наприклад, що підсудний обіцяв більше й недоплатив потерпілій? Це неможливо довести. Або як довести, що ці гроші вже не виплачені?

Зі слів судді (Східний регіон)

10. Складність у наданні доказів у суді (9).

За словами респондентів, основними доказами злочину є показання потерпілих. Збір та надання інших доказів є проблемою.

Один респондент зазначив, що використання доказів, зібраних завдяки проведенню оперативно-технічних заходів, наприклад, записів розмов злочинців, у суді не завжди є можливим. Зазвичай,

розмови записують протягом шести місяців. Вибрати необхідне для суду – складний та тривалий процес, а судді часто не беруть до уваги ці записи.³⁷

11. Корупція в органах судової влади (9)³⁸.

12. Суб'єктивне ставлення суддів до потерпілих від торгівлі людьми (5).

За словами опитаних, упереджене ставлення до потерпілих не сприяє готовності останніх співпрацювати з органами правосуддя. Найчастіші упередження щодо потерпілих такі: «вони повії, які знали куди їхали, тому самі винні в тому, що з ними сталося». Є потерпілі, які раніше були засуджені за проституцію, що також сприяє негативному ставленню до них.³⁹

13. Відсутність коментарів до статті 149 КК України та тлумачення термінів «вербування», «інша незаконна угода», «сексуальна експлуатація», та «трудова експлуатація» (6).

14. Недотримання принципу рівності сторін та змагальності (6).

На відсутність дискусії в судах вказували адвокати обвинувачених. За їх словами, у суді мало дискутування, суддя підтримує сторону обвинувачення.

³⁷ Дозвіл на проведення спеціального оперативно-технічного заходу надає голова апеляційного суду. Отримуючи та фіксуючи докази злочинної діяльності фігуранта у такий спосіб, ініціатор згідно з «Законом України про оперативно-розшукову діяльність» та відомчими нормативними актами, отримує дозвіл на використання в суді даного матеріалу або частини його на рівні з іншими доказами. У даному випадку слідчий та суддя зобов'язані розглядати протокол огляду зведення оперативно-технічного заходу на рівні з іншими доказами.

³⁸ Додатково ймовірні прояви корупції згадуються нижче у параграфі 3.3. «Відповідність вироків скоєним злочинам».

³⁹ Детальніше про це див. параграф 2.5. «Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми як чинник ефективного розслідування справ з торгівлі людьми».

15. Низька кваліфікація прокурорів (2).

У прокурорів повинна бути більш тверда позиція. Вони повинні більше приділяти максимум уваги інтересам потерпілих.

Зі слів судді Апеляційного суду (Східний регіон)

16. Низька кваліфікація суддів у судах районного рівня (1).

17. Неможливість об'єктивної перевірки свідчень потерпілої (1).

18. Обмеження можливостей апеляційного суду (1).

На думку судді Апеляційного суду у Східному регіоні обмеження можливостей апеляційного суду є проблемою. Так, раніше апеляційний суд мав право з власної ініціативи перевіряти роботу судів, в яких має місце практика винесення надто «м'яких» вироків.

3.2. Особливості судового слідства у справах щодо торгівлі людьми

Термін розгляду справи у суді законодавством не визначений. Ст. 241 «Строки попереднього розгляду справи» КПК України передбачає, що справа повинна бути призначена до попереднього розгляду не пізніше 10 діб, а у разі складності – не пізніше 30 діб після надходження справи до суду. У відповідності зі ст. 244 «Рішення судді за результатами попереднього розгляду справи», суддя своєю постановою приймає одне з таких рішень: про призначення справи до судового розгляду; про зупиняється провадження в справі; про повернення справи на досудове розслідування тощо.

Ст. 256 КПК України «Строки призначення справи до розгляду в суді» встановлює такі терміни: не пізніше 10 діб, а у випадках складності справи – не пізніше 20 діб з дня попереднього її розгляду. Термінів розгляду справи судом першої інстанції не встановлено. Разом з тим, відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод (1950), яку Україна ратифікувала в липні 1997 року,⁴⁰ справа повинна бути розглянута протягом розумного терміну.

На практиці тривалість судових слухань коливається від декількох днів (якщо обвинувачувані особи визнають свою провину) до декількох років. На тривалість розслідування справ впливають наступні чинники:

- кількість епізодів справи;
- кількість фігурантів у справі;
- визнання підсудними своєї провини;
- підтвердження потерпілими та свідками свідчень, на даних на етапі досудового слідства;
- наявність інших доказів здійснення злочину;
- відкладення та перенесення судових засідань.

Справи з торгівлі людьми, як правило, складаються з **багатьох епізодів**, на вивчення яких потрібно багато часу. Чим **більше фігурантів** проходить у справі, тим більше судових засідань, що збільшує термін розгляду справи. Наприклад, у справі, коли потерпілих із Дніпропетровської області вивозили до ОАЕ проходило 7 потерпілих, 13 свідків, 6 підсудних. Було 30 судових засідань. Щоправда, слухання відбувалися вчасно і не переносилися. Справа розглядалася в суді близько 6 місяців.

Часто на етапі досудового слідства потерпіла дає одні свідчення, а потім на суді, можливо через тиск з боку підсудних, підкупу або жалості до них, – інші. Судді доводиться виходити із того, що було сказано потерпілою на досудовому слідстві. Але на заслуховування та порівняння свідчень витрачається час.

Тривалість судового слідства може залежати, зокрема, від того, чи **визнають підсудні свою провину**. Відповідно до ст. 299 «Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження» КПК України головуючий з'ясовує думку учасників судового розгляду про те, які докази треба дослідити та про поря-

⁴⁰ Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», № 475/97-ВР від 17.07.97.

док їх дослідження. Таким чином, у випадку, якщо підсудні визнають провину, суд може відмовитися від дослідження доказів щодо вини обвинувачених. Вирок може бути винесено після одного-двох засідань.

Обвинувачені визнали провину, тому у даній справі відбулося лише одне слухання.

Зі слів прокурора (Північний регіон)

Одна з основних причин тривалості судового слідства – **відкладення та перенесення слухань**. Серед проблем, які призводять до цього, респонденти відзначили наступні:

- неявка учасників судового процесу (52);
- щільний графік слухань у суддів та прокурорів (48);
- безпідставні відкладення слухань (23);
- безпідставні клопотання адвокатів обвинувачуваних (3);
- незацікавленість суду розглянути справу динамічно (1).

Проаналізуємо зазначені причини детальніше.

Як вже неодноразово зазначалось, специфікою справ у торгівлі людьми є той факт, що основними доказами провини підсудного є свідчення потерпілих. Тому за відсутності свідків та потерпілих засідання суду переноситься. Серед причин, що були названі, були хвороба, народження дитини, виїзд потерпілої за межі України, а також небажання брати участь у слуханні.

Потерпілі у справі з'являлися до суду, коли їм заманеться. Нам доводилося застосовувати приводи до суду. Але вони все одно не виконуються. Дільничні міліціонери, які повинні виконувати приводи з технічних причин не можуть доставити потерпілих до суду. Прокурор, який підтримує обвинувачення повинен слідкувати за виконанням приводу і повідомляти суддю про те, що потерпілих не буде. Але через зайнятість прокурорів така система не спрацьовує. Нам доводиться сподіватися, що потерпілі з'являться, та гаяти час.

Уривок інтерв'ю з суддею (Північний регіон)

Більше того, небажання свідчити в суді може бути викликане небажанням розповідати про інтимні деталі публічно, необхідністю зустрічі з підсудними та приниженням з їх боку. Іноді, зазначали респонденти, причиною є заздалегідь неправдиві свідчення потерпілих на етапі досудового слідства та острах, що неправду буде виявлено.

Одного разу по дорозі до суду я повернулася з півдороги під впливом спогадів про зустріч із батьками обвинувачених.

Зі слів потерпілої

Крім неявки потерпілих причиною перенесення засідання може бути відсутність обвинувачених у суді. Респонденти пояснюють це тим, що через технічні проблеми варту, яка займається доставкою обвинувачених до суду може несвоєчасно привести підсудних. Клопотання адвокатів обвинувачених про перенесення слухання як причину, що уповільнює судове слідство, відзначили декілька респондентів. Після клопотання судовий процес припиняється, засідання переноситься на інший день.

Іноді слухання переносять через необґрунтовані причини. Наприклад, судові слухання призначаються на кінець дня. Часу для того, щоб розглянути всі обставини за один день, не вистачає і засідання переноситься.

Якщо слухання переносяться, то через щільний графік суддів та прокурорів, а також чергу на використання зали засідань у суді наступне слухання призначається тільки через кілька тижнів або навіть місяців. Якщо ж потерпілі знову не з'являються, то засідання знову відкладається і т. д.

Усі ці чинники призводять до того, що від моменту передачі справи до суду до винесення вироку проходить, зазвичай, від 2-х до 12-ти місяців. Якщо взяти до уваги, що досудове слідство також триває, як правило, від 3-х до 6-ти місяців, то виходить, що з моменту скоєння злочину до винесення вироку може минути кілька років.

3.3. Відповідність вироків скоєним злочинам

Аналіз справ, які вивчалися в ході дослідження дозволяє стверджувати, що у кожній справі проходило, як правило, 2 обвинувачені особи, але траплялися випадки засудження одразу 5 осіб в одній справі. Стосовно вироків, то більшість торговців людьми (19)⁴¹ були засуджені до 5 років позбавлення волі, щоправда 16 із них – з відстрочкою виконання покарання на 2 роки (12) та 3 роки (4). Найбільший термін ув'язнення за вивченими справами становить 10 років, на стільки був засуджений один торговець людьми. 3 особи отримали по 9 років ув'язнення; у 7 осіб міра покарання становила 8 років позбавлення волі.

Оцінка респондентами адекватності вироків у справах з торгівлі людьми тяжкості злочину дозволяє умовно розділити їх відповіді на три групи:

- а) ті, хто вважає, що вирокі занадто м'які (64);
- б) ті, хто вважає, що вирокі адекватні злочину (40);
- в) ті, хто вважає, що вирокі за скоєний злочин занадто суворі (3).

а) До **першої групи** належить більшість респондентів, серед яких найбільше працівників відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, слідчих МВС та СБУ, адвокатів потерпілих, потерпілих від торгівлі людьми та кілька суддів.

⁴¹ Кількість засуджених торговців людьми становить 89 осіб. Більш детальний аналіз вироків, що аналізувались у ході цього дослідження, подається у Вступі в частині «Опис справ, що були аналізовані у ході проведення дослідження».

Часом вирок за статтею 149 неадекватні тяжкості злочину. Наприклад, справа складалася з 8 епізодів. Серед потерпілих були неповнолітні. Суддя виносить вирок: 5 років позбавлення волі без конфіскації майна з відстрочкою виконання вироку на 2 роки.

*Уривок інтерв'ю з суддею Апеляційного суду
(Східний регіон)*

Причинами неадекватних (занадто м'яких) вироків респонденти назвали такі:

- відсутність адвокатів у потерпілих або один адвокат на велику кількість потерпілих (35);
- високий професійний рівень адвокатів обвинувачуваних (28);
- корупція в органах судової влади (21);
- побудова обвинувачення тільки на свідченнях потерпілої (20);
- відсутність досвіду суддів у розгляді справ з торгівлі людьми (20);
- відсутність у суддів спеціалізації (11);
- суб'єктивне ставлення судді до учасників справи (9);
- відсутність ініціативи потерпілих щодо оскарження вироків у апеляційних судах (3).

► **Відсутність адвокатів у потерпілих або один адвокат на велику кількість потерпілих**

Відсутність адвокатів у потерпілих або один спеціаліст на велику кількість потерпілих, на думку респондентів, є перешкодою для винесення судом адекватних вироків. Приміром, один адвокат не має можливості провести бесіду з усіма потерпілими та підготувати їх до свідчень у суді. Це призводить до, наприклад, таких ситуацій, коли в одній справі свідчення потерпілих відрізняються, а то й суперечать одне одному. На думку респондентів, це справляє на суддю негативне враження і впливає на вирок.⁴²

⁴² Більш детально про роль адвоката потерпілих йдеться у параграфі 3.4. «Роль представників потерпілих та адвокатів обвинувачуваних у суді».

► **Високий професійний рівень адвокатів обвинувачуваних**

Кожен обвинувачений має, як правило, одного адвоката. Зі слів респондентів, адвокати, які представляють інтереси обвинувачуваних, є висококваліфікованими юристами, які мають досвід роботи з подібними справами. Їхні послуги коштують дорого, тому для потерпілих фахівці такого рівня недоступні.

Респонденти також відзначали, що часто професійний рівень адвокатів підсудних був вищим, ніж у адвоката потерпілих.⁴³

► **Побудова обвинувачення тільки на свідченнях потерпілих**

Свідчення потерпілих часто є основними доказами злочину. Відсутність потерпілих на засіданні, відмова від показань або їх зміна, протиріччя у свідченнях різних потерпілих з однієї справи впливають на рішення суду та вирок, особливо за відсутності інших доказів.

► **Відсутність у суддів досвіду у розгляді справ з торгівлі людьми**

Відсутність у суддів досвіду щодо розгляду справ, пов'язаних із торгівлею людьми та узагальнення судової практики у справах цієї категорії також впливає на вирок. За словами респондентів, судді не наважуються застосовувати значні терміни позбавлення волі для торговців. Серед причин опитані називають такі:

- судді погано орієнтуються в диспозиції «торгівлі людьми», можуть плутати зі ст. 303 КК України;
- вирок повинен утриматися в апеляційному суді.

► **Корупція в органах судової влади**

Фактів корупції в органах судової влади при розгляді справ з торгівлі людьми в ході дослідження виявлено не було. Проте, багато правоохоронців, зокрема слідчих МВС, відзначали корупцію як перешкоду для об'єктивного розгляду справ. Наприклад, в одній зі справ,

⁴³ Більш детально про роль адвокатів обвинувачених йдеться у параграфі 3.4. «Роль представників потерпілих та адвокатів обвинувачуваних у суді».

суд першої інстанції засудив торговця людьми на 8 років позбавлення волі, а апеляційний – визнав попереднє рішення суду недійсним та виніс нове рішення, в якому вирок був м'якшим за попередній.

За словами слідчого, який розглядав цю справу, доказів злочину було зібрано достатньо для суворого вироку, а тому іншої причини відміни вироку крім корупції він не може знайти.⁴⁴

Корупція... Так, можливо, корупція має місце в судах. Якби судді отримували гідну зарплатню, хіба б стали бруднити себе хабарем?

Зі слів судді (Східний регіон)

► Відсутність спеціалізації у суддів

Респондентами порушувалося питання щодо спеціалізації суддів, тобто виділення одного спеціаліста в суді, який би вів справи даної категорії. Думки респондентів з цього питання розділилися: одні виступали за спеціалізацію, а інші – проти.

Кілька респондентів (3) зазначили, що мати в кожному суді окремого суддю з торгівлі людьми недоречно, бо справ за ст. 149 КК України мало. Проте бажано мати хоча б одного суддю в області, який би мав відповідну спеціалізацію і займався справами даної категорії.⁴⁵

⁴⁴ Більш ґрунтовне дослідження щодо корупції у судовій системі в Україні наведено в аналітичному звіті за результатами дослідження «Корупція та надання послуг у судовій системі України», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у лютому-травні 2006 р. у співпраці з Міністерством юстиції України. Зокрема, у звіті зазначається, що «43,6% респондентів [які мали безпосередній досвід звернення до суду] вважають, що корупція поширена серед посадових осіб у суді, майже одна четверта (23%) вважають, що корупція поширена 50/50».

⁴⁵ Така ж думка наводиться і в дослідженні «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах»,

Якби існувала спеціалізація у суддів, то я б ознайомила-ся з міжнародною правовою базою та досвідом роботи зі справами з торгівлі людьми, а так просто не вистачає часу.

*Фрагмент інтерв'ю із суддею районного суду
(Східний регіон)*

У дослідженні «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах», проведеного ВГО «Жіночий консорціум» за фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні протягом квітня-серпня 2005 р., наводяться наступні дані.

Спеціалізація суддів практично існувала і за часів Радянського Союзу, коли, наприклад, справи, за якими проходили неповнолітні, розглядалися найбільш досвідченими суддями з метою виваженого підходу до призначення покарання.

Спеціалізація суддів у якості експерименту запроваджувалася в Івано-Франківській області. Ідея експерименту полягає в закріпленні окремих суддів за певними статтями КК України. Таким чином, кримінальні справи з торгівлі людьми розглядає один і той же суддя в міському суді. Місцеві експерти прокоментували цю ситуацію так:

Спеціалізація суддів, з одного боку, – дуже гарна справа, але коли цей один суддя, який в Івано-Франківському суді розглядає такі справи, впевнений, зокрема, в тому, що покарання з випробуванням відповідає суспільній небезпеці злочину, а потерпілі знали, куди і навіщо їхали, то варто замислитися.

Цитата з дослідження «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах»

Отже, в даному аспекті, введення спеціалізації суддів сприймається позитивно, як захід, спрямований на удосконалення роботи судів та судової системи в цілому, що зрештою надасть можливість суддям накопичувати досвід з конкретного напрямку, підвищувати якість розгляду таких справ і насамперед скоротити терміни їх розгляду. На думку респондентів, спеціалізацію варто запроваджувати у тих місцевих судах, які є значними за чисельністю суддів та кількістю справ вказаної категорії, але така спеціалізація, на жаль, є неможливою у «малих» судах і судді таких судів обґрунтовано вважають її запровадження недоцільною.

► **Суб'єктивне ставлення судді до учасників процесу**

Респондентами було відзначено вплив суб'єктивного ставлення суду до учасників процесу на м'якість вироку.

З перших засідань був зрозумілий зв'язок між суддею та адвокатом підсудних, ... ніби вони – одна родина.

Зі слів потерпілої

За словами опитаних, вирок пом'якшується, якщо потерпілі були раніше засуджені, а обвинувачувані – ні. Якщо в обвинувачуваного тяжкий стан психічного й соматичного здоров'я тощо.

У одного з обвинувачених – інвалідність 2 групи, у другого – рак, у третього – астма 4-го ступеня. Як результат – суддя виносить вирок з відстрочкою виконання на 2-3 роки.

Фрагмент інтерв'ю зі слідчим МВС (Східний регіон)

► **Відсутність ініціативи потерпілих щодо оскарження вироків у апеляційних судах**

На думку респондентів, вирок за 149 статтею КК України практично не оскаржуються в апеляційних судах. Опитані причиною вважають те, що обвинувачувана сторона задоволена «м'яким» вирок, тому

не має причин для його оскарження в апеляційному суді, а потерпілі а) не знають про таку можливість, та/чи б) не вірять у правосуддя та можливість домогтися справедливості.

б) Серед респондентів **другої групи, які вважають, що вироки суду є адекватними злочину**, більшість суддів та декілька адвокатів обвинувачених, потерпілі від торгівлі людьми.

Зі слів респондентів цієї групи, судді діють об'єктивно при розгляді справи, дотримуються принципу змагальності. Якщо ж вироки і бувають «м'якими», то це є результатом особливості самих справ, а саме неможливості зібрати докази та необхідну інформацію за кордоном, недосконалості законодавства в цілому.

Суворість вироку залежить насамперед від обставин злочину. Строк позбавлення волі більший, якщо є обтяжуючі обставини: діяльність організованого злочинного угруповання, наявність серед потерпілих неповнолітніх; жорстоке поводження з потерпілими, обмеження їхньої свободи пересування тощо. Вирок може бути «м'якшим», якщо потерпілих не обмежували у свободі пересування, у них була можливість «відмовитися» виконувати роботу тощо.

У першій справі, яку я розглянула за ст. 149 КК України, була ситуація, коли обвинувачуваний натякнув про поїздку одній дівчині, а бажаючих їхати було більше, тому вони прийшли втрьох. Знаючи про характер роботи, вони погодилися. За таких обставин вирок не міг бути суворим.

Уривок інтерв'ю із суддею (Східний регіон)

Наявність пом'якшуючих обставин, таких як малолітні діти або інші залежні від обвинуваченого особи, вік, стан здоров'я обвинуваченого або залежних від обвинуваченого родичів також впливають на вирок⁴⁶. Наприклад, у справі, яка розслідувалася в Одеській області, обвинувачена С. отримала 7 років позбавлення волі з відстроченням виконання вироку на 2 роки. Умовна міра обумов-

⁴⁶ Перелік обставин, які пом'якшують покарання, визначений ст. 66 «Обставини, які пом'якшують покарання» Кримінального кодексу України.

лена тим, що у обвинуваченої С. двоє неповнолітніх дітей та мати-інвалід 1-ої групи.

в) Серед **респондентів, які вказали на занадто суворі вироби**, є кілька адвокатів засуджених (3). Вони аргументують це тим, що засуджують не організаторів злочину, а виконавців, які не заслужують на такі суворі вироби. Крім того, дії їх підзахисних узагалі не можуть кваліфікуватися як злочин, оскільки потерпілі не вважають себе постраждалими, просто правоохоронці примушують їх писати заяви.

Справи розвалюються в судах, оскільки потерпілі не почувують себе скривдженими. Правоохоронці примушують потерпілих писати заяву, шантажуючи тим, що вони більше не зможуть поїхати за кордон працювати. Потім слідчі в обвинувальному висновку викладають справу так, як їм вигідно. А потім потерпілі не з'являються на слухання до суду або, даючи свідчення, заявляють: «Претензій до обвинувачених не маю». Взагалі за таких обставин треба виносити виправдувальний вирок. Але обвинувачену особу кілька місяців протримали в СІЗО, тому судді не лишається нічого іншого, як призначити умовний строк покарання.

*Фрагмент інтерв'ю з адвокатом обвинуваченого
(Північний регіон)*

У дослідженні «Щодо руху кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, та проблем, що виникають протягом їх розслідування та розгляду в судах», результати якого вже згадувалися у цьому дослідженні, зазначається, що у суддів виникає багато питань у зв'язку з призначенням покарання за злочини, передбачені ст. 149 КК України. Майже всі судді вважають надто суворим покарання, що передбачене за торгівлю людьми діючим Кримінальним кодексом України. Проте, одним з найважливіших чинників, яким керується суддя, обираючи підсудному міру покарання, залишаються його внутрішня правосвідомість і переконання у правильності та справедливості свого рішення. Як саме формується бачення судді щодо

обрання міри покарання для тієї чи іншої винної особи, не є очевидним у справі і дуже часто навіть незрозумілим для інших учасників процесу, і тоді виникає питання: а що насправді вплинуло на висновки судді і чому такі різні покарання призначаються за схожі злочини, а інколи і більш м'які за більш тяжкі, і чи не діяв суддя упереджено?

3.4. Роль представників потерпілих та адвокатів обвинувачуваних у суді

Більшість респондентів відзначили важливу роль представника потерпілої в суді. Із 51 справи, вивченої протягом дослідження, адвокати представляли інтереси потерпілих у суді лише у 20 справах. Серед причин, через які потерпілі не мали адвокатів, респонденти визначили наступні:

- відсутність фінансової можливості оплачувати послуги адвоката;
- правова неграмотність потерпілих, яка проявляється в тому, що:
 - часто потерпілі свідчать слідчому, не розуміючи, що їм доведеться брати участь у судовому слуханні справи і їм може знадобитися адвокат;
 - потерпілі не усвідомлюють потреби в адвокатській підтримці через відсутність розуміння того, як буде проходити досудове розслідування та судові слухання;
- відмова потерпілих від послуг адвоката;

Відмова потерпілих від адвоката, якого їм пропонують НУО, може бути пов'язана з тим, що потерпілі сподіваються на отримання «компенсації» від торговців людьми в обмін на відмову від своїх свідчень. При наявності адвоката це буде зробити складніше.

Уривок інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

- складність знайти адвокатів, які б погодилися захищати інтереси потерпілих.

Адвокати не мають мотивації для захисту потерпілих. По-перше, справи за ст. 149 КК України тягнуться довго, оплата роботи адвоката – невелика. Крім того, вони не хочуть наражатися на небезпеку, бо торговці людьми можуть погрожувати також і адвокату потерпілої.

*Фрагмент інтерв'ю з працівником
неурядової організації (Центральний регіон)*

У вивчених справах було щонайменше по 2 потерпілі, а в деяких і по 8 осіб, тоді як їх інтереси представляв лише один адвокат. У випадках, де у справі проходило більше 10 потерпілих, адвокати працювали удвох. На думку респондентів, неможливість забезпечити адвокатом кожну потерпілу є значною перешкодою для відстоювання прав потерпілих на належному професійному рівні. Відбір адвокатів для роботи з конкретною справою здійснюється, як правило, місцевою неурядовою організацією. У багатьох випадках перший контакт потерпілих із адвокатами відбувався тільки в залі засідання. На досудовому слідстві у більшості випадків адвокатів не було. За таких обставин адвокати не мали можливості поспілкуватися з усіма потерпілими до засідання та провести підготовчу роботу до суду. Це, на думку респондентів, у конкретних справах негативно вплинуло на суддю і, як наслідок, на вирок.

З потерпілими не було проведено підготовчу роботу. Їх поведінка негативно вплинула на ставлення суду. Одна з потерпілих свідчила, що її примушували до надання секс-послуг, обіцяючи іншу роботу. Вона викликала співчуття у судів. А потім інша потерпіла звинуватила її в неправдивих свідченнях: «Ти теж знала куди їдеш, як і я. А так виходить, ти «біла й пухнаста», а я тоді хто?...»

Зі слів судді (Східний регіон)

Щодо бажання адвокатів співпрацювати з органами МВС, то опитані міліціонери одноставно відзначили ефективну співпрацю з адвокатами потерпілих у тих випадках, коли потерпілі мали таких представників.

З приводу рівня кваліфікації, то, на думку деяких суддів, прокурорів та адвокатів обвинувачених представники потерпілих досить професійно представляють інтереси своїх клієнтів у суді. Проте, деякі респонденти (8) відзначали, що професійний рівень адвокатів потерпілих був невисоким на початку процесу і значно підвищився на кінець судового слідства. Респонденти також зауважували, що професійний рівень адвокатів підсудних був вищим, ніж у адвоката потерпілих (8). Деякі опитані (5) говорили про брак досвіду у веденні справ з торгівлі людьми у представників потерпілих. Очевидно, така розбіжність думок респондентів щодо професійного рівня адвокатів потерпілих викликана тим, що спеціальної підготовки представники потерпілих у специфіці справ торгівлі людьми або ведення захисту потерпілих – не проходили.

Наприклад, в одній справі потерпіла, свідок та соціальний працівник зазначали, що протягом слідства воліли змінити адвоката через його непрофесійність і кілька разів зверталися до організації, яка надавала фінансову підтримку, з цим проханням.

Умовний строк покарання обвинуваченій – результат непрофесійної роботи адвоката потерпілої. Ми не зустрічались з ним до суду: він з'явився безпосередньо на засідання. Адвокат не підготував мене до свідчень. Коли я запитувала у нього, що мені говорити, він просто сказав «Розкажи так, як було і те, що ти відчуваєш тепер».

Уривок інтерв'ю з потерпілою

Суддя та прокурор, які були учасниками зазначеної справи, у свою чергу стверджують, що вирок адекватний обставинам справи.

Таким чином, серед проблем щодо співпраці адвокатів потерпілих з їхніми клієнтами можна виділити такі:

- недостатньо адвокатів для значної кількості потерпілих осіб;

- незалучення адвокатів (у більшості випадків) до захисту прав потерпілих на етапі досудового слідства;
- недостатній досвід роботи адвокатів потерпілих та відсутність навичок роботи зі справами даної категорії.

Адвокати обвинувачених

Щодо обвинувачених, то кожен із них має, зазвичай, одного адвоката. Думки респондентів про кваліфікацію адвокатів, які представляють інтереси обвинувачених, розділилися: більшість фахівців, які дали відповідь на це питання (29), стверджують, що це висококваліфіковані юристи, які мають досвід роботи з подібними справами. Тому їх послуги коштують дорого і потерпілим фахівці такого рівня недоступні.

Адвокат, який захищав обвинувачену, є найкращим спеціалістом з кримінальних справ у місті. У обвинуваченої є гроші і вона має можливість оплачувати його послуги. Вирок підтверджує його професійність – 1 рік умовно. Звичайно, були й інші чинники, що вплинули на рішення суду, однак висока кваліфікація адвоката відіграла вирішальну роль.

Фрагмент інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

Дуже важко знайти адвоката для потерпілої, адже фінансові можливості потерпілих порівняно з фінансовими можливостями підсудних – ніщо, тому й мають підсудні по кілька фахових адвокатів, а потерпілі не мають жодного...

Уривок інтерв'ю з соціальним працівником громадської організації (Західний регіон)

Водночас траплялися відповіді (5), що знань та досвіду у адвокатів обвинувачених недостатньо.

Адвокати обвинувачуваних у торгівлі людьми не завжди готові до обговорення доказів зі справи. Їм не вистачає елементарних знань законодавства.

Зі слів прокурора (Південний регіон)

Опитування адвокатів обвинувачених щодо їхньої участі у спеціалізованих заходах, спрямованих на вивчення особливостей роботи зі справами у торгівлі людьми показав, що жоден із респондентів цієї категорії участі у тренінгах або семінарах не брали.

Тактика адвокатів обвинувачених у більшості справ полягала в доведенні «низького морального рівня» потерпілих від торгівлі людьми. Зі слів респондентів, така стратегія мала на меті дві цілі:

- вплинути на рішучість потерпілих свідчити проти їх клієнта;
- сприяти формуванню у судді упередженого ставлення до потерпілих як до повій.

Адвокати обвинувачених досить активні у веденні справ даної категорії. Проте, їх помилка полягає в тому, що вони мало звертають увагу на кваліфікацію здійсненого злочину, вивчення доказів, а намагаються довести суду, що потерпілі самі винні в тому, що з ними сталося. Вони вважають, що це пом'якшує відповідальність, тоді як законом це не передбачається.

Уривок інтерв'ю з суддею (Південний регіон)

Щодо співпраці органів МВС із адвокатами обвинувачених, то відповіді респондентів розділилися наступним чином. Більшість учасників дослідження, які дали відповідь на це питання, вказали на відсутність співробітництва з адвокатами обвинувачуваних (18) або його незадовільний стан (4). Респонденти визначили наступні проблеми, які спричиняють незадовільну співпрацю з адвокатами обвинувачених:

- адвокати обвинувачених гальмують розслідування, пропонуючи потерпілим відмовитись від свідчень (11);
- адвокати обвинувачуваних упереджено ставляться до потерпілих і до процесу розслідування справи (9); це, на думку респондентів, пояснюється обвинувальним схилом у розгляді справ у суді.

Кілька респондентів (3) оцінюють співробітництво з адвокатами обвинувачуваних позитивно. В одному випадку задовільна характеристика пов'язана з тим, що має місце часта взаємодія правоохоронців із представниками обвинувачених. У двох інших випадках наявність позитивної співпраці представники відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, прокоментували так:

Адвокат, який захищав торговців людьми у справі, є професіоналом, і одним із найкращих адвокатів у місті. Він коректно ставився до потерпілих, не заявляв необґрунтованих клопотань, не затягував процес. Цей же адвокат буде захищати обвинувачених у новій, щойно порушеній справі. З ним легко працювати.

Уривок інтерв'ю з начальником відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

3.5. Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків

Відповідно до українського законодавства, особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою⁴⁷. При цьому потерпілі звільняються від державного мита, а обов'язок доведення вини обвинувачених покладено на органи досудового слідства. Суд розглядає обґрун-

⁴⁷ Стаття 28 КПК України «Цивільний позов у кримінальній справі»

тованість висунутих звинувачень і приймає рішення щодо відшкодування матеріальних та моральних збитків. Це норми цивільного права і вони не залежать від виду злочину.

Законом передбачено право будь-якої особи на компенсацію та відшкодування збитків, проте практичне здійснення цього є дуже складним.

У більшості вивчених справ потерпілі знали про можливість позову на відшкодування, але не всі скористалися цим правом. Так, позови пред'являлися потерпілими лише в 20 справах. Про таку можливість їх інформували оперуповноважені відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, слідчі МВС та прокуратури, а у випадках залучення адвоката на етапі досудового слідства – адвокати. Причинами неподання позову або відмови від отримання компенсації потерпілими були такі:

- незнання потерпілих про можливість позову (16);
- невпевненість у можливості отримання компенсації через суд (9);
- побоювання помсти з боку торговця людьми або його/її оточення (8);
- небажання мати справу з різними інстанціями для того, щоб витребувати компенсацію (8);
- відсутність документальних підтверджень матеріальних збитків (7);
- отримання компенсації від торговців людьми (7);
- поради слідчих та адвокатів пред'явити цивільний позов після винесення вироку (4);
- відсутність у потерпілих матеріальних збитків та непоінформованість про можливість позову на відшкодування моральних збитків (2).

Аналіз відповідей респондентів показав: не зважаючи на той факт, що на етапі досудового слідства потерпілим повинні роз'яснюватися права про можливість цивільного позову про компенсацію збитків, на практиці не всі потерпілі знають про це. Зазвичай, це може бути пов'язано з тим, що слідчі інформують потерпілих про таку можливість, але не роз'яснюють їм що це означає. Тому позови і не пред'являються.

У процесі дослідження було виявлено, що деякі правоохоронці повідомляли потерпілим про їх право на цивільний позов про отримання компенсації лише за матеріальні збитки. Як правило, матеріальних збитків потерпілі не мають, оскільки всі витрати з організації вивезення потерпілих за кордон покривають торговці людьми. Про моральні збитки в таких випадках не йшлося. На думку респондентів, слідчі не згадують про можливість відшкодування моральних збитків, бо в їхній практиці такі позови не задовольнялися через складність доведення.

Позови про відшкодування моральних збитків не задовольняються в повному обсязі, тому що сам вербувальник не бив, не принижував потерпілу. Як правило, обвинувачувані в цих випадках кажуть: «Я надавав послуги посередника». Або можливі такі вислови: «Я купувала потерпілим квитки за власні гроші, візу оформити допомогла, документи підготувала. Вони повинні були працювати офіціантками, консумантками. Моїм завданням було підготувати необхідні документи. Як вони опинилися в борделі – не знаю». А довести намір не можемо, тому що немає покупця.

Фрагмент інтерв'ю з прокурором (Східний регіон)

Недовіра потерпілих до органів правосуддя та зневіра у можливості суду стягнути майно торговців людьми для виплати компенсацій також є значною перешкодою для пред'явлення потерпілими цивільного позову. У кількох випадках торговці людьми добровільно «компенсували» потерпілим збитки, щоб вони відмовилися від своїх свідчень або змінили їх на користь обвинувачених. Подібна практика також є причиною відмови потерпілих від компенсації вже на етапі судового слідства, після того, як позов пред'явлено.

На Західній Україні дослідниками зафіксовано випадки, коли через складність реалізації постанови суду про стягнення на користь потерпілих слідчі рекомендували пред'являти цивільний позов після проголошення вироку. Тобто, потерпілі у такому разі повинні самостійно добиватися виплати компенсацій уже за нормами цивільного права

окремо від кримінальної справи. Адвокати у двох випадках також радили потерпілим не пред'являти цивільний позов до початку слухань справи у суді. Аргументом на користь такого кроку адвокати вважали, що, подаючи цивільний позов на етапі досудового слідства, потерпілі компрометують себе перед судом, мовляв, свідчать лише для того, щоб отримати гроші. З іншого боку, суддя апеляційного суду зі Східного регіону навпаки в поданні цивільного позову вбачає стимул для потерпілих співпрацювати з органами правосуддя.

Правоохоронцям слід більше уваги приділяти інтересам потерпілих. Навіть якщо потерпіла нічого не хоче, вона втягнута у сферу секс-бізнесу, а тому має підніматися питання про відшкодування моральних збитків.

Позови повинні відшкодовуватися публічно, а не приховано, як щось протиправне та ганебне.

Зі слів судді Апеляційного суду (Східний регіон)

Позови складаються найчастіше слідчими на стадії досудового слідства. Проте, в ході дослідження з'ясувалося, що вони можуть складатися непрофесійно, логічно неправильно, без урахування інтересів потерпілих; часто не підкріплені документами та безпідставно завищені. Тому й одразу відхиляються судом.

Позов, який було складено слідчим, спричинив негативне ставлення суду до потерпілої, відповідно пом'якшення вироку торговцю людьми. Логіка позову була такою: «Я поїхала працювати в секс-бізнесі. Мені не доплатили заробітну платню. Прошу відшкодувати різницю». Звичайно, за таких обставин суд не буде співчувати потерпілій та визнавати необхідність компенсації.

*Уривок інтерв'ю з адвокатом потерпілої
(Східний регіон)*

У випадку запрошення адвоката позови складаються здебільшого професійно. Адвокат допомагає потерпілим визначити розмір збитків як матеріальних, так і моральних. Як правило, матеріальних збитків

потерпілі не мають, про що йшлося вище. Тому в більшості вивчених справ пред'являлися позови тільки на відшкодування моральних збитків, розмір яких становив від 500 до 150 000 гривень. Щодо матеріальних збитків, то позов на їх компенсацію пред'являвся лише в 5 справах: в 1 справі в Дніпропетровській області (його розмір становив 17 000 грн.) та в 4 – у західних областях України.

Щодо задоволення позовів судом, то вони задовольняються здебільшого частково. Так, наприклад, при пред'явленні позову про відшкодування моральних збитків на суму 50 000 грн. та матеріальних збитків на суму 17 000 грн. у справі в Дніпропетровській області – суд задовольнив позов у розмірі 2 000 грн.; при поданні позову щодо відшкодування збитків на суму 10 000 грн. та 5 000 грн. у Луганській області – знизив до 2 000 грн. в обох випадках. В Житомирській області у двох справах було пред'явлено цивільний позов у розмірі 50 000 грн., але стягнуто на користь потерпілих було по 20 000 грн. У повному обсязі позов задоволений лише в 5 справах, як зазначалося на початку дослідження.

Розміри морального відшкодування суди встановлюють зважаючи на те, що злочинні дії підсудних завдали потерпілим значної моральної шкоди, яка виявилася в перенесених ними моральних та фізичних стражданнях, пов'язаних з їх сексуальною експлуатацією, що призвело до приниження їх людської честі та гідності й негативно вплинуло на їх психічний та фізичний стан здоров'я, спричинило ряд тяжких хронічних захворювань.

В одній справі зазначалося, що потерпіла народила дитину, працюючи за кордоном, але дитина померла з провини торговців людьми. Після цього випадку жінка має серйозні проблеми з психікою, що документально засвідчує експертиза. За іншою справою потерпіла не може мати дітей. Експертиза підтвердила, що це є наслідком змушення її до надання секс-послуг. Ці документи додаються до позову і підтверджують тяжкість отриманих моральних збитків. У такому разі позов може бути справедливо пред'явлено на значну суму і задоволено у повному обсязі. Тим більше, що в цих справах торговці людьми мають гроші і їх можна стягнути для виплати компенсацій.

Уривок інтерв'ю з оперуповноваженим відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (Північний регіон)

Для задоволення позову про відшкодування матеріальних збитків до суду необхідно подати документальні підтвердження матеріальних збитків, наприклад, квитанції про вартість квитків, оплату оформлення закордонного паспорту, телефонні переговори тощо. У зв'язку з тим, що злочин розтягнутий у часі і від моменту його скоєння до виявлення правоохоронними органами проходить значний термін, потерпілі, як правило, не зберігають такі документи, а свідків здійснення таких витрат немає.

Аналіз відповідей респондентів дає можливість виокремити наступні причини, через які позови не задовольняються судом у повному обсязі або відхиляються:

- недостатня кількість доказів щодо завданих моральних збитків потерпілим (8);
- невстановлені норми компенсації моральних збитків (8);
- обставини життя засудженого (наявність утриманців, стан фізичного здоров'я і т. п.) (5);
- безпідставно завищений розмір збитків у позові (3);
- «неправильна» поведінка потерпілих у суді(3);
- непрофесійно складений позов (1).

Попри те, що в усіх справах позови хоч частково були задоволені судом, у жодному випадку потерпілі не отримали компенсації.⁴⁸ Респонденти назвали такі причини:

- складність та тривалість процесу конфіскації, експертної оцінки вартості майна та реалізації ухвали суду про конфіскацію (9);
- відсутність майна в обвинуваченого, яке можна було б конфіскувати для виплати компенсації (8);
- невідпрацьований механізм діяльності виконавчої системи (6);
- обставини життя обвинуваченого (5)⁴⁹;
- байдужість до захисту прав потерпілих (3);
- недосконалий законодавчий механізм стягнення компенсації (1).

Проаналізуємо названі проблеми детальніше.

Відсутність майна в обвинуваченого, яке можна було б конфіскувати для виплати компенсації

Більшість засуджених за торгівлю людьми в Україні, зазвичай, вербувальники, які отримують дрібні гроші порівняно з торговцями людьми в країнах призначення. Тому вони не мають майна, вартість якого покрила б розмір позову. Як правило, обвинувачені офіційно не працюють, тому у тих випадках, коли вони отримують умовні строки або з відстроченням, відраховувати частину їх зарплатні для задоволення позовів неможливо.

Торговці людьми, які залучені до мережі організованої злочинності, заробляють великі гроші на жертвах, і тому, передбачаючи можливість конфіскації їх майна, переписують його на своїх родичів. Формально, обвинуваченим в таких випадках нічого не належить та не підлягає конфіскації. В деяких випадках, респонденти зазначали, що на етапі досудового слідства не були заарештовані ра-

⁴⁸ Об'єктом дослідження були справи, порушені за ст. 149 КК України не раніше 2003 р. та які отримали вирок суду або перебувають на розгляді у суді.

⁴⁹ Мається на увазі, наприклад, наявність неповнолітніх дітей, яких не можна виселяти з квартири тощо.

хунки обвинувачених, а після винесення ухвали про задоволення позову грошей на рахунках вже не було.⁵⁰

Обставини життя обвинуваченого

Приймаючи рішення про задоволення цивільного позову, суд бере до уваги обставини життя обвинуваченого. Судом вивчається його/її майновий стан, склад сім'ї, наявність неповнолітніх дітей, стан здоров'я тощо. Так, у справі, яка мала місце в Чернігові, за торгівлю людьми були засуджені чоловік та жінка. Чоловік отримав реальний термін ув'язнення із конфіскацією майна. Але сім'я мала двох неповнолітніх дітей, яких суд не мав права позбавити житла, тому квартира не була конфіскована.

Складність та тривалість процесу конфіскації. Невідпрацьований механізм виконання судових рішень

Процедура отримання грошей така, що після доведення факту скоєння злочину майно торговця людьми конфіскується на користь держави, а потім із державної казни потерпілі отримують компенсації своїх збитків. Реалізація ухвали рішення суду про конфіскацію, проведення оцінки майна, його продаж – довготривала та складна процедура. З цієї причини у жодній із вивчених у ході дослідження справ потерпілі не отримали компенсацій.

Байдужість до захисту прав потерпілих

Адвокати потерпілих та працівники НУО підкреслювали байдуже ставлення суду до інтересів потерпілих при винесенні ухвали про стягнення на їх користь потерпілих зазначали.

⁵⁰ Стаття 29 КПК України «Забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинцем, і виконання вироку в частині конфіскації майна» передбачає, що «При провадженні в кримінальній справі про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна обвинуваченого».

В обвинувачуваного була машина, яку можна було б продати й відшкодувати потерпілій збиток. Але суд передав машину російському банку, що видав кредит на цю машину. Чому подбали про права російських громадян, а не українських?

*Фрагмент інтерв'ю з адвокатом потерпілої
(Східний регіон)*

Усі ці фактори унеможливають отримання потерпілими компенсації навіть після задоволення позову судом. Така ситуація не сприяє заохоченню потерпілих до співпраці із правоохоронними органами з розслідування справ, пов'язаних із торгівлею людьми. У той час, як уже зазначалося вище, від торговців людьми вони гарантовано отримують «компенсацію». Гроші або речі, якими злочинці намагаються відкупитися часто є незначними, але матеріальний стан потерпілих настільки скрутний, а недовіра до органів правосуддя та судовиконавчої системи настільки велика, що мінімальної компенсації з боку злочинців достатньо, щоб потерпіла відмовилась від свідчень.

З огляду на наведену вище інформацію слід зауважити, що за умов неможливості задовольнити позов потерпілих за рахунок торговців людьми створення альтернативних джерел виплати компенсацій потерпілим є вкрай необхідним. Зокрема, Європейська конвенція з питань відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116), яку Україна підписала 8 квітня 2005 р., але на період написання цього дослідження не ратифікувала, передбачає виплату компенсацій із державних коштів, якщо не можливо відшкодувати з інших джерел.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інформація, отримана в ході вивчення 51 справи, дозволяє зробити наступні висновки:

Загальні питання

1. Незважаючи на широко розповсюджену інформацію про випадки залучення українських громадян до трудової експлуатації, серед розглянутих у ході дослідження, не було виявлено жодної справи щодо експлуатації потерпілих в іншій сфері, крім секс-бізнесу. Всі вивчені справи стосувалися примушення жінок до надання сексуальних послуг за кордоном.
2. Джерелами інформації про можливі випадки торгівлі людьми є оперативна інформація, яка базується на даних ВВІРів, інформації у ЗМІ, оголошеннях фірм про посередницькі послуги з працевлаштування за кордоном, показання фігурантів з інших справ.
3. Найбільш поширеним та «ефективним» способом вербування жертв торгівлі людьми є встановлення особистих контактів та дружніх відносин вербувальників із майбутніми жертвами.
4. Оформлення документів та купівля квитків здебільшого здійснюється за рахунок торговців людьми. Така схема залучення людини до боргової кабали наразі залишається однією із найбільш поширених.
5. Робота, яку найчастіше пропонують у країнах призначення, – це обслуговуючий персонал: офіціантки, бармени, покоївки в готелях, консумантки. Іноді вербувальники не приховують, що майбутнім жертвам доведеться працювати в секс-бізнесі.
6. Серед найбільш частих країн призначення – Туреччина, Росія та Об'єднані Арабські Емірати.

7. Для перевезення до країни призначення торговці людьми найчастіше використовують літак, автомобіль та потяг.
8. Визволення людей із рабства у вивчених випадках здебільшого відбувалося під час планових рейдів правоохоронних органів країни призначення, або ж у ході заходів, які вони здійснювали, опираючись на інформацію, що отримали від правоохоронних органів України або приватних осіб (як правило, клієнтів потерпілих).
9. Представники громадських об'єднань вказують на стигматизацію, якої зазнають потерпілі, звертаючись до державних структур, та намагаються змінити ситуацію й допомогти потерпілим пережити період слідства та судового розгляду справи.

Перешкоди ефективного розслідування справ з торгівлі людьми

10. Одна із основних перешкод ефективного розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми – брак матеріально-технічних та людських ресурсів⁵¹ у місцевих відділах боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.
11. Основним недоліком ст. 149 Кримінального кодексу України (КК України) «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» є той факт, що склад злочину є закінченим лише після перетину державного кордону України. Це призводить до того, що торгівля людьми в межах країни часто кваліфікується як звідництво або втягнення до проституції. Крім того, закон не передбачає відповідальності за окремі складові злочину торгівлі людьми, зокрема, вербування, оформлення документів з метою торгівлі людьми або перевезення, що унеможлиблює при-

⁵¹ З часу, який минув після створення у структурі МВС України спеціалізованих підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, ситуація із кадровим забезпеченням відчутно поліпшилась.

тягнення вербувальників до відповідальності до моменту примушення потерпілого до праці в будь-якій сфері.⁵²

12. Несвоєчасне та неадекватне виконання міжнародних доручень у ході розслідування випадків торгівлі людьми є суттєвою проблемою з розслідування справ таких злочинів.
13. Кількісні показники є головними критеріями в оцінці ефективності роботи правоохоронних органів, втім, такі показники не завжди відображають суть та обсяг завдань, виконуваних ними.
14. Не зважаючи на активну роботу міжнародних та неурядових організацій, спрямовану на зміну ставлення посадовців до потерпілих осіб, упереджене ставлення до останніх досить часто трапляється, що в свою чергу зменшує мотивацію потерпілих до співпраці.
15. Брак емпатії до потерпілих з боку правоохоронців, нерозуміння психології потерпілих часто спричиняє відсутність ефективної співпраці з останніми у проведенні розслідування. Неуважне ставлення до потерпілих та відсутність офіційних вимог є причиною того, що міліціонери часто не інформують потерпілих про можливість отримати реінтеграційну допомогу від неурядових організацій та послуг адвоката.
16. Порушення окремих положень про конфіденційність під час розслідування справ щодо торгівлі людьми, зокрема розголошення даних про потерпілих, є грубим порушенням їхніх прав. Нехтування цим принципом призводить до відмови потерпілих від співпраці із правоохоронцями та є перешкодою для ефективного розслідування.
17. Методичні рекомендації або узагальнення судової практики щодо розгляду справ з торгівлі людьми наразі є над-

⁵² Цей висновок стосується редакції статті 149 КК України, чинної до внесення змін до КК України у січні 2006 року.

звичайно потрібними. Їх відсутність призводить до того, що судді, які не мають досвіду у розгляді справ даної категорії, не наважуються призначати великі строки позбавлення волі адекватні злочину, задовольняти позови потерпілих на відшкодування моральних збитків у повній мірі, не зважаючи на положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 р.

18. Серед найголовніших причин, через які потерпілі відмовляються від співпраці з правоохоронними органами: вплив торговців людьми (психологічний тиск та погрози розповсюдити інформацію про причетність потерпілих до проституції, погрози фізичною розправою, пропозиція потерпілим грошової «компенсації» завданих збитків), небажання переживати негативні емоції під час слідства, довга тривалість судових розслідувань та інші.
19. Однією з перешкод ефективному розслідуванню респонденти зазначали корупцію. Проте респонденти не наводили жодних конкретних фактів отримання хабарів посадовими особами.

Співпраця потерпілих від торгівлі людьми із правоохоронними органами як чинник ефективності розслідування справ

20. Представники правоохоронних органів вважають, що вони виявляють близько 5%-10% усіх потерпілих від торгівлі людьми в Україні, з яких свідчити проти торговців людьми погоджуються 50%-80%.
21. Підтримка з боку неурядових організацій та соціальних служб, які надають допомогу потерпілим від торгівлі людьми, є важливою для прийняття потерпілими рішення про співпрацю з правоохоронними органами. Реінтеграційна

допомога потерпілим здійснюється місцевими неурядовими організаціями за фінансової підтримки міжнародних організацій.

22. Відсутність поінформованості про громадські організації, які надають підтримку потерпілим від торгівлі людьми, і, зокрема, про можливість надання потерпілим послуг адвоката, зменшує готовність потерпілих співпрацювати у розслідуванні справи.

Ставлення до потерпілих від торгівлі людьми

23. З числа посадових осіб найбільш коректно ставляться до потерпілих представники відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, слідчі МВС та прокурори. Саме вони нерідко інформують потерпілих про можливість отримати реінтеграційну допомогу від НУО.
24. Ставлення суддів до потерпілих залежить від особистості судді та наявності набутих у ході спеціалізованих тренінгів знань щодо проблем потерпілих. Іноді судді хибно сприймають потерпілих від торгівлі людьми як правопорушників і не усвідомлюють, що їх поводження з потерпілими може бути образливим та сприяти повторній віктимізації потерпілих від торгівлі людьми.
25. Найбільш зневажливе ставлення до потерпілих виявляють адвокати обвинувачених, які намагаються виставити потерпілих перед суддею в найгіршому світі. Питання, які вони ставлять, часто принижують людську гідність потерпілих та сприяють повторній віктимізації потерпілих від торгівлі людьми.

Забезпечення безпеки свідків/потерпілих під час розслідування справ з торгівлі людьми

26. Більшість респондентів погоджуються, що торгівля людьми здійснюється організованими злочинними угрупованнями, але торговці людьми, які притягуються до відповідальності в Україні, як правило, є лише вербувальниками. Їхні погрози переважно пов'язані з розповсюдженням небажаної для потерпілих інформації.
27. Для запобігання тиску на потерпілих з боку підозрюваних щодо останніх застосовується як запобіжний захід утримання у СІЗО протягом слідства.
28. В Україні діє Закон «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», положення якого поширюються також і на забезпечення безпеки потерпілих від торгівлі людьми. Утім, цей Закон не застосовується у повній мірі, оскільки реалізація деяких заходів, передбачених ним, вимагає значних коштів, які не закладені у державному фінансуванні відповідних програм. З цієї причини, у разі необхідності, на практиці застосовується лише частина з передбачених заходів безпеки: особиста охорона, зміна місця проживання на час розслідування та закритий судовий розгляд справи.
29. У більшості випадків охорона потерпілих обмежується супроводом їх до зали суду: доставленням до суду, охороною в суді від тиску з боку обвинувачуваних, супроводом додому. Утім, ці заходи здійснюються, як правило, працівниками відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, виключно з власної ініціативи, а тому не розглядаються як заходи на виконання положень законодавства про захист потерпілих.
30. З метою зменшення повторної віктимізації та стигматизації потерпілих, більшість судових розглядів справ даної категорії відбуваються за зачиненими дверима. Проте такі за-

ходи повністю не захищають потерпілих від тиску з боку обвинувачених, адже за браком окремої кімнати очікування для потерпілих та свідків до засідання всі учасники справи, включаючи сторону обвинувачуваного, перебувають в одному приміщенні.

31. Міжнародна практика застосування технічних засобів для свідчення потерпілих та свідків у суді, таких як попередній запис свідчень на відеокамеру, надання свідчень з використанням засобів зв'язку за фізичної відсутності свідків/потерпілих у залі суду та ін., в Україні не застосовується. Причиною є обмежені технічні можливості судів, брак фінансової підтримки, а також розуміння відповідальними особами необхідності застосування таких засобів.

Судовий розгляд справ з торгівлі людьми: перешкоди ефективного слідства та особливості ведення справ

32. Судове розслідування триває, як правило, до 12-ти місяців. Одна із найголовніших причин тривалості судового розслідування – неявка потерпілих в засідання. Через їх відсутність суддя змушений призначати інший день для слухання. Щільний графік роботи суддів та прокурорів, а також ряду технічних причин, відстрочує наступне слухання на декілька тижнів.
33. Вироки, винесені торговцям людьми, у більшості вивчених випадків не є суворими. У багатьох справах при винесенні вироків застосовувалась ст. 69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом». У таких випадках засудженим було визначено різне покарання: від накладання штрафу до 4-х з половиною років позбавлення волі. Непоодинокими також є випадки застосування ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням».

34. Більшість суддів та прокурорів вважають, що вироки у справах є адекватними, а їх умовна міра покарання залежить від обставин злочину та обставин, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України).
35. Жодного доказу щодо існування корупції в органах судової влади в ході дослідження виявлено не було. Проте респонденти, зокрема оперуповноважені відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, слідчі МВС та СБУ, а також потерпілі, іншого пояснення м'якому вироку, крім підкупу судді, не могли знайти.
36. Свідчення потерпілих належать до основних доказів злочину, а тому їх заохочення до співпраці у розслідуванні є вкрай важливим для ефективної боротьби з торгівлею людьми.
37. Найбільшими труднощами, з якими спіткаються потерпілі від торгівлі людьми під час розслідування та розгляду справи у суді, є запитання адвокатів обвинувачених, які принижують людську гідність, а також необхідність публічно розповідати про інтимні сторони життя, складність у залученні адвоката, який зможе грамотно представити їх інтереси у суді.

Забезпечення права потерпілих на компенсацію та відшкодування збитків

38. У більшості випадків потерпілих на етапі досудового слідства ставлять до відома про можливість пред'явити позов про відшкодування збитків. Причини, через які позови не висуваються: необізнаність потерпілих з можливістю подати позов, зневіра у можливості отримання компенсації через суд, очікування помсти з боку злочинця або його/її оточення, відсутність документальних підтверджень матеріальних збитків, отримання «компенсації» від торговців людьми.

39. Найчастіше позови складаються на етапі досудового слідства слідчими або прокурорами. Іноді вони можуть бути складені непрофесійно та логічно неправильно, а тому одразу відхиляються судом.
40. У більшості випадків пред'являються позови про відшкодування лише моральних збитків, оскільки недостатньо уваги приділяється визначенню характеру і розміру матеріальних збитків, іншою причиною є відсутність документальних підтверджень завданих збитків.
41. Визначення розміру моральних збитків відсутнє у нормативно-правових документах. Довести завдання моральних збитків потерпілим складно, адже на стадії попереднього слідства та в суді не призначається експертиза завданої потерпілим моральної шкоди, а тому рішення про розмір задоволення позову залежить тільки від рішення судді.
42. Не зважаючи на те, що суд частково чи повністю задовольнив позови потерпілих у всіх 20 випадках, які були виявленні у ході дослідження, у жодній з вивчених справ потерпілі не отримали компенсації на час його проведення. Серед основних причин – відсутність у засуджених коштів та майна для конфіскації та складність процесу конфіскації майна засуджених, тоді як в Україні не існує альтернатива виплати компенсацій потерпілим від торгівлі людьми крім як із коштів засуджених.

Роль представників потерпілих

43. Не всі потерпілі мають можливість скористатися послугами адвокатів, які представляли б їх інтереси, через відсутність у потерпілих коштів для залучення адвоката або непоінформованість потерпілих про можливість отримати безкоштовні послуги правника. Потерпілі можуть отримати послуги адвоката у таких випадках:

- вони спроможні самостійно оплатити послуги адвоката;
 - в їхньому регіоні діє організація, яка може надавати допомогу у залученні адвоката, та інформація про неї може бути надана правоохоронними органами.
44. Як правило, для надання допомоги конкретним потерпілим адвокатів добирають місцеві неурядові організації. Фінансування на оплату послуг адвокатів надається міжнародними організаціями.
45. У тих випадках, коли інтереси потерпілих і були представлені адвокатами, останні часто не володіли достатніми знаннями та досвідом для роботи з такими складними справами. У більшості випадків, адвокати не проходили спеціальних тренінгів з роботи зі справами даної категорії.
46. У більшості випадків один адвокат захищає інтереси від 2-х до 8-и потерпілих. Такий фахівець є не в кожному обласному центрі. У багатьох випадках, адвокати не були навіть присутніми протягом досудового слідства і зустрічалися з потерпілими вперше лише в залі суду. В результаті, інтереси потерпілих були представлені недостатньо.

Роль адвокатів обвинувачуваних в суді

47. У справах, що було проаналізовано, кожен обвинувачений мав, як правило, одного адвоката.
48. Професійний рівень адвокатів обвинувачуваних є, зазвичай, високим, що, на думку респондентів, дає їм можливість досягти пом'якшення вироків торговцям людьми.
49. Послуги кваліфікованих адвокатів, такого ж рівня, як у тих, кого залучають до захисту обвинувачених, зазвичай коштують дорого, тому часто є недоступними для потерпілих чи НУО, які надають допомогу потерпілим від торгівлі людьми.

50. Адвокати обвинувачуваних зазвичай намагаються перекопати суд, що потерпілі зіпсовані морально, сподіваючись, що суд розцінить це як пом'якшуючу обставину при винесенні вироку. Така поведінка адвокатів обвинувачуваних спричинює повторну віктимізацію потерпілих.

Порушення прав потерпілих протягом розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми

Аналіз вивчених справ дозволяє виділити такі порушення прав потерпілих від торгівлі людьми під час розслідування:

51. Потерпілі, у більшості випадків, недостатньо поінформовані про свої права або про те, як найкраще захистити свої інтереси. Зокрема, вони не ставляться до відома про:

- ризик, на який вони можуть наражатися, даючи свідчення проти торговців людьми. У багатьох випадках правоохоронні органи на перше місце ставлять інтереси слідства, а вже потім – інтереси потерпілих від торгівлі людьми;
- право на отримання фізичного захисту від тиску або погроз з боку торговців людьми, зміни паспортних даних та інших заходів, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Необізнаність потерпілих щодо наявності таких можливостей часто призводить до їх відмови співпрацювати з правоохоронними органами;
- право на подання цивільного позову на відшкодування збитків та отримання допомоги від правоохоронних органів у складанні позову, як це передбачено ст. 29 КПК України «Забезпечення відшкодування збитків, завда-

⁵³ Зокрема, див. ч.1 ст. 6 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

- них злочином, і виконання вироку в частині конфіскації майна»;
- можливість звернення до НУО з проханням сприяти наданню безкоштовних адвокатських послуг та отриманню реабілітаційної допомоги;
 - можливість подати клопотання про проведення слухання справи у формі закритого судового розгляду.
52. Під час розгляду у суді справ з торгівлі людьми часто порушується принцип конфіденційного характеру провадження⁵³, зокрема, шляхом виклику потерпілих на засідання суду через органи місцевої влади або дільничних інспекторів міліції.
53. Відсутність окремих приміщень очікування для потерпілих та обвинувачуваних у судах (у вивчених справах), а також відсутність можливості застосування технічних засобів для свідчення без присутності потерпілих у залі засідань порушує право потерпілих на безпеку, а також ускладнює або унеможлиблює дотримання конфіденційності.
54. Попри те, що з ратифікацією Конвенції ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» та Протоколів, що її доповнюють, Україна взяла на себе зобов'язання сприяти забезпеченню захисту потерпілих від торгівлі людьми та наданню їм різного виду допомоги, зокрема, юридичної, консультації такого роду, так само як і послуги адвокатів, надаються лише громадськими об'єднаннями за фінансової підтримки міжнародних організацій. У такий спосіб потерпілі, які не є поінформованими про можливість неурядових організацій надати допомогу, часто залишаються без відповідної підтримки.
55. Потерпілі позбавляються права на отримання компенсації, через надання їм статусу свідків, а не потерпілих у конкретній справі.

56. Оскільки протягом розслідування справ з торгівлі людьми не призначається експертиза для встановлення моральної шкоди, завданої потерпілим, а її мінімальний рівень законодавчо не закріплений, то компенсація задовольняється судом лише частково, та часто не відповідає обсягу завданої шкоди. Таким чином, не зважаючи на існування у потерпілих права на подання позову, його реалізація не завжди є належною.
57. У зв'язку з невідпрацьованістю механізму виконання рішення суду про конфіскацію майна засуджених осіб та відсутності в Україні альтернативи виплати компенсацій з інших джерел, зокрема з державного бюджету (або спеціалізованого державного фонду), порушується право потерпілих на отримання компенсації за завдані їм матеріальні та моральні збитки.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. З метою забезпечення комплексного підходу до протидії торгівлі людьми сприяти розробці та прийняттю закону про комплексні заходи з протидії торгівлі людьми, у якому передбачити регулювання діяльності із попередження торгівлі людьми, переслідування злочинців та надання допомоги потерпілим. Законом повинно бути передбачено, серед іншого, повноваження та обов'язки органів державної влади у кожній із цих сфер та механізми взаємодії між ними, а також із громадськими організаціями. Законом повинні бути передбачені перелік та порядок надання послуг і допомоги потерпілим від торгівлі людьми, вимоги щодо захисту їхніх прав та інтересів.
2. У зв'язку з тим, що злочинцям, які причетні до окремих дій, передбачених ст. 149 КК України (наприклад, здійснюють вербування, оформлення документів, перевезення тощо) вдається уникати правосуддя через неможливість доведення їх причетності до торгівлі людьми, подати у карному законодавстві чітке визначення дій, передбачених статтею 149 КК України, як складових торгівлі людьми, та визначити чіткі критерії для їх кваліфікації у ході розслідування та розгляду в суді.
3. З метою своєчасного виявлення потерпілих від торгівлі людьми, заохочення їх до співпраці з правоохоронними органами та інформування їх про можливість отримати реінтеграційну допомогу та компенсацію за завдані збитки (а) розробити методичні рекомендації для працівників правоохоронних органів (зокрема, Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби, Служби безпеки України, прокуратури) щодо ідентифікації потерпілих від торгівлі людьми і перенаправлення їх для отримання належної допомоги, та (б) сприяти поширенню й застосуванню на практиці таких методичних рекомендацій.
4. З метою заохочення потерпілих свідомо співпрацювати з правоохоронними органами у розслідуванні злочину та притягненні до відповідальності торговців людьми та зменшення ймовірності відмови потерпілих свідчити або відмови від своїх попередніх свідчень під впливом погроз або

тиску з боку торговців людьми на стадії судового розгляду справи, поліпшити практику поінформування правоохоронними органами потерпілих про їх право на отримання захисту під час слідства та судового розгляду, згідно з чинним законодавством, а також роз'яснення того, яким чином такий захист сприятиме усуненню/зменшенню ризиків, пов'язаних зі свідченням проти злочинців; гарантувати цей захист та надавати його у випадку необхідності.

5. Для пом'якшення стресу потерпілих жінок, яких змушували до надання сексуальних послуг, сприяти активнішому залученню жінок-співробітників правоохоронних органів до процесу отримання свідчень на етапі досудового слідства.
6. З метою забезпечення безпеки та захисту інтересів потерпілих від торгівлі людьми доповнити ст. 49 «Потерпілий» КПК України правом потерпілих на:
 - отримання захисту відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782-XII від 23 грудня 1993 р. (набув чинності 2 березня 1994 р. згідно з Постановою Верховної Ради України № 3926-XII від 4 лютого 1994 р.);
 - подання клопотання про відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої їм⁵⁴.
7. З метою забезпечення безпеки потерпілих від торгівлі людьми та свідків цього злочину протягом слідства та після його завершення передбачити в державному бюджеті кошти для реалізації у повній мірі положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782-XII від 23 грудня 1993 р.
8. Для уникнення порушення прав потерпілих та свідків злочину торгівлі людьми щодо конфіденційності даних, а також для запобігання тиску з боку торговців людьми та їх оточення:
 - рекомендувати суддям проводити слухання справ, пов'язаних із торгівлею людьми, лише у закритому режимі,

⁵⁴ Наразі, це передбачено лише у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31.03.1995 р.

не зважаючи на відсутність клопотання про це з боку потерпілих, їх представників або прокурора;

- забезпечити суди технічними засобами для реалізації потерпілими їх права на надання свідчень без присутності у залі суду (наприклад, із застосуванням відео та аудіо пристроїв тощо), передбаченого національним законодавством;
- виділити у приміщеннях суду окремі кімнати очікування для потерпілих та свідків до початку засідання, а, за необхідності, їх перебування в цих приміщеннях під час засідання; у разі відсутності окремого приміщення забезпечити належну охорону цих учасників процесу під час перебування у приміщеннях суду або в інших приміщеннях;
- розробити та впровадити систему виклику потерпілих від торгівлі людьми для участі у слідчих заходах та судових засіданнях, яка б не порушувала конфіденційності даних про потерпілих.

9. З метою уможливлення отримання потерпілими соціальної допомоги від державних установ слід активніше використовувати потенціал мережі центрів Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, для чого необхідно:

- включити осіб, потерпілих від торгівлі людьми, до переліку пріоритетних категорій, з якими працює Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді та мережа її центрів;
- виділити у штатному розписі служб для сім'ї, дітей та молоді посаду спеціаліста для роботи лише (або принаймні – переважно) з потерпілими від торгівлі людьми та їхніми сім'ями;
- регулярно проводити тренінги соціальних працівників служб для сім'ї, дітей та молоді з питань захисту прав та інтересів потерпілих від торгівлі людьми та надання їм допомоги;
- включати спеціалістів служб для сім'ї, дітей та молоді до складу офіційних делегацій для навчальних поїздок та обміну досвідом із зарубіжними колегами.

10. Для забезпечення можливості супроводу потерпілих соціальними працівниками як державних, так і неурядових органі-

зації у закритих судових засіданнях передбачити таку можливість шляхом внесення відповідних змін до КПК України.

11. З метою поліпшення ідентифікації потерпілих від торгівлі людьми та інформування ймовірних потерпілих про можливість отримати реінтеграційну допомогу, а також притягнути до відповідальності торговців людьми, в пунктах перетину державного кордону України слід розповсюджувати інформаційні матеріали про послуги, які надаються державними та громадськими організаціями потерпілим від цього злочину, а також про роботу відділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.
12. Для заохочення потерпілих добиватися компенсації за завдану їм матеріальну та моральну шкоду правоохоронним органам слід інформувати їх про можливість подання цивільного позову згідно зі ст. 28 КПК України та на основі п. 17-1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31.03.1995 р. При цьому необхідно роз'яснювати, що це означає, а також у межах своєї компетенції надавати допомогу у складанні адекватного позову. При складанні позову окрему увагу слід приділяти відшкодуванню моральної шкоди, заподіяної потерпілим унаслідок вчиненого злочину.
13. З метою захисту прав та інтересів потерпілих призначати, за їхньої згоди, проведення експертизи заподіяної моральної шкоди, під час досудового слідства у справах щодо торгівлі людьми.
14. Розглянути можливість створення державного компенсаційного фонду потерпілим від злочинів для забезпечення потерпілим отримання компенсації за заподіяну злочином моральну та/або матеріальну шкоду.
15. Для реалізації потерпілими права на отримання компенсації слідчі органів МВС та прокурори повинні надавати особам, що постраждали внаслідок торгівлі людьми, статус потерпілих, а не свідків. У разі необхідності зміна статусу свідка на статус потерпілого повинна здійснюватися на стадії

попереднього розгляду справи, про що йдеться у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» № 13 від 2 липня 2004 р.

16. З метою забезпечення можливості компенсації потерпілим завданої шкоди за рахунок коштів та майна, конфіскованих у торговців людьми за рішенням суду, правоохоронним органам слід сприяти накладанню арешту на банківські рахунки та майно (в тому числі і за кордоном), які належать підозрюваним, безпосередньо перед їх арештом, для запобігання випадків зняття ними або довіреними особами коштів з їх рахунків, або відчуження їх майна під час слідства.
17. З метою захисту прав та інтересів потерпілих на належному рівні правоохоронним органам слід інформувати потерпілих про можливість присутності адвокатів потерпілих на кожній їх зустрічі з представниками правоохоронних органів та органів юстиції, а також про наявні можливості неурядових організацій надати потерпілим підтримку в одержанні безоплатних послуг адвоката.
18. З метою забезпечення захисту прав та інтересів потерпілих від торгівлі людьми під час слідства всі потерпілі повинні мати доступ до безкоштовних послуг адвоката. З цією метою слід:
 - передбачити у ст. 49 «Потерпілий» КПК України⁵⁵ обов'язкове забезпечення потерпілих послугами адвоката;
 - передбачити на законодавчому рівні оплату з державного бюджету юридичних послуг, що надаються потерпілим від торгівлі людьми, у відповідності до ст. 59 Конституції України;
 - сформувати національну мережу адвокатів для захисту прав та інтересів потерпілих від торгівлі людьми з представництвом у кожній області (щонайменше по 1 спеціалісту);
 - проводити тренінги та семінари для адвокатів щодо роботи з потерпілими та методики відстоювання їх прав та

⁵⁵ Глава 3 Кримінально-процесуального кодексу України «Учасники процесу, їх права та обов'язки».

інтересів із залученням представників неурядових організацій, правоохоронних органів, органів юстиції та судів.

19. З метою усунення упередженого негативного ставлення у суспільстві до потерпілих від торгівлі людьми державним, міжнародним та неурядовим організаціям проводити постійну інформаційно-просвітницьку роботу для зниження існуючого рівня стигми щодо потерпілих від цього злочину. Також необхідно проводити навчання для представників ЗМІ щодо особливостей висвітлення цієї тематики.
20. З метою викорінення упередженого негативного ставлення до потерпілих від торгівлі людьми з боку співробітників і посадових осіб правоохоронних органів та органів судочинства проводити заходи, спрямовані на поглиблення розуміння ними особливостей становища та поведінки потерпілих, з огляду на травматичний досвід та вразливе становище останніх.
21. У зв'язку з відсутністю узагальненої практики судового розгляду справ, пов'язаних з торгівлею людьми, та з метою удосконалення розгляду таких справ у майбутньому сприяти підготовці Верховним Судом України постанови Пленуму щодо:
 - тлумачення термінів «сексуальна експлуатація», «примусова праця або примусове надання послуг», «боргова кабала», «примусова вагітність», які згадуються у ст. 149 КК України, включно з наведенням їх основних ознак;
 - практики застосування до злочинців найбільш адекватних з передбачених статтею 149 КК України мір покарання, враховуючи, зокрема, положення частини 4 ст. 11 «Переслідування, винесення судового рішення і санкції» Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності;
 - практики призначення і проведення експертизи моральної шкоди, завданої потерпілим;
 - практики визначення мінімального розміру моральних збитків, завданих потерпілим від торгівлі людьми.
22. З метою вирішення проблеми тривалості судового розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, змен-

шити навантаження на одного суддю, шляхом вирішення кадрової проблеми.

23. З метою захисту прав учасників судового процесу у справах щодо торгівлі людьми рекомендувати суддям застосовувати у розгляді цих справ положення відповідних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, як таких, що є частиною національного законодавства України. Зокрема це стосується Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протоколу «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї», що її доповнює (ратифіковані 4 лютого 2004 р.), а так само низки ключових міжнародних договорів у галузі прав людини:
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) (ратифікований 19 жовтня 1973 р.)
 - Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) (ратифікований 19 жовтня 1973 р.)
 - Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) (ратифікована 24 грудня 1980 р.)
 - Конвенція про права дитини (1989) (ратифікована 27 лютого 1991 р.)
 - Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2000) (ратифікований 03 квітня 2003 р.)
 - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) (ратифікована 17 липня 1997 р.)
24. З метою ефективного розслідування злочину торгівлі людьми запровадити дієвий правовий механізм своєчасного та адекватного виконання міжнародних доручень. Зокрема, з метою прискорення процесу отримання правової допомоги в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді справ щодо торгівлі людьми, внести до статей 114-1 «Повноваження начальника слідчого відділу» та 118 «Окремі доручення» КПК України зміни щодо можли-

вості надсилання доручень органом дізнання представнику МВС України за кордоном.

25. З метою поліпшення координації співпраці між Державною Прикордонною службою України та підрозділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС у виявленні торговців людьми та потенційних жертв злочину, а також з неурядовими організаціями щодо ідентифікації потерпілих від торгівлі людьми та направлення їх для отримання допомоги створити в системі Адміністрації Державної Прикордонної служби України підрозділ, який би відповідав за протидію торгівлі людьми, або покласти ці обов'язки на існуючий підрозділ, який найбільш імовірно може бути залучений до такої діяльності.
26. З метою здійснення ефективної координації дій правоохоронних органів та органів юстиції у питаннях протидії торгівлі людьми на обласному рівні продовжити роботу по створенню та організації роботи постійно діючих робочих груп у складі представників УМВС, СБУ, обласної прокуратури, Держприкордонслужби, обласного та апеляційного судів з залученням представників неурядових організацій та державних соціальних служб.
27. З метою підвищення ефективної координації протидії торгівлі людьми регулярно проводити спільні спеціалізовані навчання, семінари, конференції, наради представників зацікавлених відомств, установ та організацій.
28. З метою підвищення рівня обізнаності ймовірних жертв торгівлі людьми про можливості захисту своїх прав та інтересів сприяти поширенню інформації про цей злочин, нормативно-правове регулювання переслідування злочинців та можливості відстоювання прав та інтересів потерпілих, а також про діяльність служб, установ та організацій, які надають допомогу останнім.
29. З метою підвищення кваліфікації спеціалістів, залучених до розслідування та розгляду у суді злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, проводити заходи, спрямовані на:
 - вивчення практики застосування статті 149 КК України;

- роз'яснення застосування міжнародних норм щодо протидії торгівлі людьми та покарання за неї;
 - вивчення особливостей психології потерпілих від різних форм цього злочину;
 - отримання навичок у роботі з потерпілими від торгівлі людьми;
 - обмін досвідом з розкриття злочинів торгівлі людьми із правоохоронними органами та органами юстиції інших країн;
 - вивчення методики захисту потерпілих, їхніх прав та інтересів.
30. З метою поліпшення розслідування справ щодо торгівлі людьми, а також підвищення кваліфікації прокурорів та суддів ввести спеціалізацію для цих фахівців. Для цього виділити в кожній області принаймні кілька спеціалістів, які б займалися тільки / переважно розслідуванням злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.
31. Виходячи із практики підготовки правоохоронними органами та прокуратурою статистичної звітності щодо розслідування справ, яка ґрунтується здебільшого на кількісних показниках, сприяти введенню практики оцінки ефективності роботи правоохоронних органів на основі якісних показників. З цією метою ініціювати створення робочої групи із представників МВС, Мінюсту, Верховного Суду, неурядових та міжнародних організацій для розробки таких показників та методики їх застосування.
32. З метою покращення ефективності роботи підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС вирішити питання їх матеріально-технічного, а також кадрового забезпечення.

ДОДАТОК

Кримінальний кодекс України

(редакція чинна згідно з Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12 січня 2006 р. № 3316-IV)

Стаття 149: Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка.

1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні

до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Стаття 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією

1. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, – караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, – караються

позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка.

1. Під сутенерством у цій статті слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою.

2. Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності».

ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ В СУДАХ СПРАВ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Аналіз вибраних справ

Видавництво ФОП Купріянова О. О.
Комп'ютерна верстка *А. Ковинев*
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 315 від 24.01.2001 р.
03142, м. Київ, вул. Кржижановського, 3
ОКТБ – корп. 5, оф. 140.
Тел.: (044) 502-41-23

Підпис. до друку 08.05.07. Формат 70x100/16.
Папір офс. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 28,31. Обл.-вид. арк. 36,51.
Наклад _____. Зам. № 17-07.